SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Ružička, Rok dobrej práce ■ E. Jóna, Začiatky štúrovskej slovenčiny a J. M. Hurban ■ Š. Peciar, Tvorenie a kvantita činiteľských mien na *-teľ/-iteľ* ■ J. Mistrík, Zákonitosť v distribúcii jazykových prvkov ■ J. Štolc, Výsledky perspektívy a problémy slovenskej dialektológie ■ A. Habovštiak, K výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí ■ F. Buffa, O monografickom výskume tvorenia slov v slovenských nárečiach

DISKUSIE

L. Dvonč, K rozdeľovaniu slov typu *nájdem*

ZPRÁVY A POSUDKY

Valné zhromaždenie Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV. F. Kočiš ■ Zpráva o činnosti ZSJ za rok 1966. F. Kočiš ■ Zpráva o stave členstva ZSJ. I. Masár ■ O jazyku a štýle súčasnej prózy pre mládež. J. Holý ■ Znovu o literárnej avantgarde. M. Ivanová-Šalingová

ROZLIČNOSTI

4 | 32 | 1967

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.

REDAKČNÁ RADA
doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. Ladislav Dvonč, CSc., Ján Holý, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Mistrík, CSc., Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., doc. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc.

REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

J. Ružička, Rok dobrej práce 193
E. Jóna, Začiatky štúrovskej slovenčiny a J. M. Hurban 198
Š. Peciar, Tvorenie a kvantita činiteľských mien na *-teľ/-iteľ* 204
J. Mistrík, Zákonitosť v distribúcii jazykových prvkov 210
J. Štolc, Výsledky, perspektívy a problémy slovenskej dialektológie 216
A. Habovštiak, K výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí 224
F. Buffa, O monografickom výskume tvorenia slov v slovenských nárečiach 229

DISKUSIE

L. Dvonč, K rozdeľovaniu slov typu *nájdem* 234

ZPRÁVY A POSUDKY

Valné zhromaždenie Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV. F. Kočiš 240
Zpráva o činnosti ZSJ za rok 1966. F. Kočiš . 242
Zpráva o stave členstva ZSJ. I. Masár . . 244
O jazyku a štýle súčasnej prózy pre mládež. J. Hollý . . . . . .
Znovu o literárnej avantgarde. M. Ivanová-Šalingová 248

ROZLIČNOSTI

„Zatvárací špendlík" alebo *spinka, sponka, zápinka?* M. Ivanová-Šalingová . . 252
Bábkoherec, bábkoherečka, bábkohra. Š. Lipták 253
Bez zvyšku, bez sporu, bez zmyslu, bez strachu ap. V. Uhlár 254
Florencia — Florentan, Florenčan, Florentčan, či *Florentínčan?* L. Dvonč 255

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 32 — 1967
ČÍSLO 4

Jozef Ružička

ROK DOBREJ PRÁCE

1. Podľa stanov vedeckých spoločností pri Slovenskej akadémii vied sa ročne zvoláva valné zhromaždenie, aby sa verejne mohla bilancovať činnosť spoločnosti za uplynulé obdobie a súčasne prediskutovať plán práce na ďalší rok činnosti. Preto sa dnes zišlo valné zhromaždenie Združenia slovenských jazykovedcov (ZSJ), aby vypočulo zprávu za rok 1966 a prediskutovalo plán činnosti na rok 1967.*

Ja sa pokúsim formulovať iba závažnejšie skutočnosti, najmä pracovné úlohy a výsledky slovenskej jazykovedy za rok 1966, lebo podrobnejšie údaje o činnosti Združenia slovenských jazykovedcov obsahuje výročná zpráva tajomníka dr. Františka Kočiša.

2. Skôr ako splním uvedenú svoju povinnosť (povinnosť predsedu ZSJ na funkčné obdobie 1966—1968), spomeniem aspoň nakrátko, že Združenie slovenských jazykovedcov vyvíja svoju činnosť už desať rokov. ZSJ bolo založené na zakladajúcom valnom zhromaždení dňa 4. marca 1957. Prevzalo dedičstvo po Bratislavskom lingvistickom krúžku, resp. po bývalej Slovenskej jazykovednej spoločnosti.

Necítim sa povolaný na to, aby som bilancoval desaťročnú činnosť nášho ZSJ. Jedno však chcem zdôrazniť, a to, že ZSJ existuje pri SAV a že od nej dostáva plnú podporu. To pravda neznamená, že by rezortné výskumné pracoviská a školy stáli bokom, ale značí to toľko, že úspešná činnosť ZSJ sa výdatne opiera o prostriedky a zariadenia SAV a tým manifestuje koordinačnú funkciu našej akadémie aj v spolkárskom združení našich vedcov. Tak je to vo všetkých odboroch.

Túto okolnosť spomínam iba preto, aby sa ukázal rozdiel medzi stavom vecí v bývalých našich spoločnostiach a v terajšom Združení slovenských jazykovedcov. Ide o to, že bývalé naše spolky — Slovenská jazykovedná spoločnosť začiatkom štyridsiatych rokov a potom Bratislavský lingvistický krúžok koncom štyridsiatych a začiatkom päťdesiatych rokov — v podstate

* Prinášame úvodný prejav, ktorý predniesol predseda Združenia slovenských jazykovedcov, riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied doc. dr. Jozef Ružička, DrSc. na valnom zhromaždení ZSJ 20. februára 1967. Zprávy o činnosti ZSJ za rok 1966 a o stave členstva, ako aj zprávu o priebehu valného zhromaždenia prinášame na str. 240—244. (Pozn. red.)

nemali nijaké prostriedky na vyvíjanie odbornej činnosti, menovite nemali nijakú podporu z verejných prostriedkov. Preto sa ich činnosť musela obmedziť na teoretické prednášky s diskusiami. A naše staré spolky boli výlučne výberové — členom sa mohol stať len ten, čo spĺňal isté odborné podmienky. Samozrejme, tieto spolky nemali nijaké široké zázemie, nemohli rozvíjať nijaké širšie akcie ani vedecké, ani spoločenské; ich činnosť mala pomerne malý dosah na širšiu verejnosť.

Prvé funkčné obdobie ZSJ — roky 1957 až 1960 za predsedníctva prof. Jána Stanislava — v podstate neprinieslo základné zmeny proti zvyklostiam v predchádzajúcich spolkoch. Iba užšia spolupráca s celoštátnou jazykovednou spoločnosťou mala istý dosah pre úroveň prednáškovej činnosti: rozvinula sa výmene prednášateľov a prišli k nám prednášať aj z cudziny.

Druhé funkčné obdobie ZSJ — za roky 1960 až 1963 opäť za predsedníctva prof. Jána Stanislava — malo význam v tom, že sa upevňovalo organizačné začlenenie do štruktúry SAV a že sa rozšírila členská základňa najmä utvorením pobočiek v Prešove, Banskej Bystrici a Nitre. Činnosť bola len prednášková.

Tretie funkčné obdobie ZSJ — roky 1963 až 1965 za predsedníctva prof. Eugena Paulinyho — malo význam pre nové formovanie činnosti ZSJ: vtedy sa urobili prvé pokusy využiť ZSJ ako organizačnú základňu na kolektívne podujatia (vedecké konferencie) i na samostatný výskum (prieskum hovorového jazyka na Slovensku). Vypracovali sa isté postupy, ktoré bude možno úspešne používať aj v ďalšej činnosti nášho Združenia. V tomto období sa ďalej rozrástla aj členská základňa: ZSJ prestalo byť úzko výberovou vedeckou spoločnosťou. Prednášková činnosť bola intenzívna.

Bolo by však potrebné podrobnejšie preskúmať desaťročnú činnosť ZSJ, ba bolo by treba chytiť sa seriózne do spracúvania vzniku a vývinu našej jazykovedy vôbec — na vysokých školách, v Matici slovenskej i v SAV. Myslím, že je to nástojčivá úloha. Preto navrhujem valnému zhromaždeniu, aby sa vytýčila výskumná úloha *Vznik a vývin jazykovedy na Slovensku* a aby sa v budúcich rozpočtoch ZSJ našla primeraná suma na odmenu za úspešné riešenie tejto úlohy. Tento návrh chápte, prosím, ako spomienku na desaťročné trvanie nášho Združenia. Zmyslom tohto návrhu je, aby sme sa začali starať o svoju históriu a v konečnom dôsledku aby sa aj slovenské kraje stali raz cez dejiny jednotlivých zložiek slovenského života historickými v pravom zmysle slova.

3. Na minulom valnom zhromaždení ZSJ 12. 1. 1966 sme si na nové funkčné obdobie 1966—1968 vytýčili dve základné úlohy: jednak modernizáciu slovenskej jazykovedy a jednak problematiku kultúry slova. Treba konštatovať, že sa obidve úlohy začali plniť hneď od začiatku a že sa v roku

1966 vykonalo dosť práce v obidvoch oblastiach. Samozrejme, ZSJ bolo tu len súčasťou našej jazykovedy a jazykovedných orgánov.

A. Prvá úloha — modernizácia jazykovedy na Slovensku — je dlhodobá a v podstate veľmi náročná. Za jeden rok sa tu nedá urobiť veľa. Ale predsa sa len isté výsledky dosiahli.

V celej našej jazykovede — teda na všetkých výskumných a pedagogicko-výskumných pracoviskách — dáva sa dnes už väčší dôraz na novšie postupy a metódy výskumu. To je nesporný pokrok. A ZSJ hrá tu dôležitú úlohu: umožňuje rýchlu výmenu skúseností z rozličných pracovísk. Treba tu osobitne spomenúť, že Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra i Kabinet fonetiky i štruktúrnej lingvistiky pokúšajú sa všestranne o aplikáciu matematických a logických metód výskumu a že na filozofických fakultách sa už udomácňujú výberové prednášky, čím sa ako-tak odstraňuje bývalá nechuť k tzv. teoretickým nepredmetovým prednáškam na našich univerzitách.

Pravda je, že jadrom činnosti ZSJ sú prednášky, ony sú akýmsi olejom, ktorý je tak potrebný na riadny chod stroja našej jazykovedy. Preto sme sa aj v minulom roku usilovali okrem domácich prednášateľov získať aj prednášky zo zahraničia. Ale v tomto ešte nevieme dobre chodiť, takže jednoročné výsledky sú nepatrné — lenže sa pomaly vypracúva aj tu istá šablóna, podľa ktorej sa bude môcť rýchlejšie rozvíjať aktívny i pasívny styk so zahraničnou vedou.

V tomto však ZSJ nemôže stáť osihotene. Iba spolu s vedúcimi pracoviskami — JÚĽŠ a FF UK — možno aj v kontaktoch s európskou a svetovou vedou dosiahnuť viac; mám na mysli povedzme pracovné porady medzinárodných komisií, ktoré sa úspešne dajú realizovať aj u nás (napr. v Smoleniciach), ďalej úspešnú letnú školu FF UK — a potom aj členstvo a prácu našich ľudí v takýchto medzinarodných orgánoch a tiež ich účasť na dôležitých medzinárodných podujatiach (vlani to bola napr. fonologická konferencia viedenskej univerzity).

Takýmto stykom sa značne zvyšovala informovanosť našich pracovníkov, lebo priamym stykom sa nahrádzali nedostatky v našej dokumentačnej a informačnej službe.

Kontaktu s cudzinou má slúžiť aj cudzojazyčná publikácia ZSJ — *Recueil linguistique de Bratislava,* zväzok II — ktorá obsahuje 15 štúdií pomerne dobre reprezentujúcich úroveň našej jazykovedy. Škoda len, že sa nepodarilo získať do tohto reprezentačného sborníka príspevky niektorých našich popredných členov.

B. Druhá úloha — jazyková kultúra — dostala v činnosti ZSJ väčší priestor ako predtým, azda možno aj tak povedať, že sa v minulom roku stala ústrednou témou našej činnosti. Pravda, šlo o absolvovanie prípravnej fázy celej zložitej a dlhodobej akcie, a to v spolupráci všetkých jazy-

kovedných pracovísk s rozličnými zložkami širokej kultúrnej verejnosti.

Táto prípravná fáza sa začala v ZSJ prednáškami o niektorých otázkach jazykovej kultúry, pokračovala rozmnožením textu *Problémy súčasnej spisovnej slovenčiny* a jeho kolektívnym posúdením (dostal som pripomienky od 23 členov ZSJ), potom prieskumom úrovne jazykovej kultúry v rozličných zložkách našej verejnosti (noviny, odb. tlač, divadlo, rozhlas, televízia, školy), vyvrcholila konferenciou 5.—7. 12. 1966 v Smoleniciach a schválením *Téz o slovenčine* a skončila sa redakčným spracovaním materiálu z uvedenej konferencie: rukopis sborníka *Kultúra spisovnej slovenčiny* (má čosi vyše 500 strán) je v technickej redakcii v SAV; kniha má vyjsť ešte v tomto roku.

Nebude na škodu pripomenúť, že sa už v tejto prípravnej fáze urobilo veľa, a to práve nie praktickej a prakticistickej, ale najmä teoretickej práce. Sformulovala sa teória spisovného jazyka adekvátna dnešnému stavu jazykovedy i všetkým špecifickým okolnostiam nášho súčasného národného života. Fixovali sa tým aj smernice pre praktickú činnosť v oblasti jazykovej kultúry.

Do tejto prípravnej fázy patrí aj konštituovanie osobitného tlačového orgánu pre otázky jazykovej kultúry — mesačníka *Kultúra slova*.

Takisto do tejto prípravnej fázy treba začleniť aj prieskum jazykovej kultúry na vybraných školách (vykonaný na náš popud v spolupráci so školskou správou v októbri 1966), vypracovanie komplexnej zprávy o zistenom stave, predloženie tejto zprávy spolu s *Tézami o slovenčine* najvyšším straníckym a štátnym orgánom, prediskutovanie a prijatie týchto dokumentov na zasadaní Komisie SNR pre školstvo a kultúru 3. 1. 1967. Tým sa otvorila možnosť priamo vplývať na život v škole. A ešte jedna vec. V praktickej činnosti sa popri jazykovej teórii vyskúšali aj možnosti pre jazykovú prevenciu. A dosiahli sa isté výsledky, pozorovať to napr. aj v rozhlase, aj v divadle, aj v dennej tlači. Treba vedieť, že sa táto činnosť robila vždy v mene ZSJ, hoci sa na nej zúčastnili prevažne pracovníci SAV.

C. Na záver tejto časti referátu chcel by som konštatovať, že intenzívna činnosť slovenských jazykovedcov v minulom roku, spájanie našej odbornej práce s potrebami ostatných zložiek našej kultúrnej verejnosti, nájdenie a zosilnenie vzťahov k životne dôležitým problémom celonárodným — to všetko pomohlo jazykovede dostať sa v minulom roku bližšie k centrálnym sféram národného života: jazykovedu v minulom roku bolo už dobre počuť a jazykovedcov začínajú pozorne počúvať aj tam, kde donedávna nemali ani prístup. To je spoločenský úspech aj Združenia slovenských jazykovedcov.

4. V druhej časti svojho referátu chcem povedať niečo o tom, ako si predstavujem prácu nášho Združenia v roku 1967. Hneď uvediem, že prá-

cu ZSJ treba naďalej vidieť v súvislostiach so všetkými jazykovednými pracoviskami a ich podujatiami. Činnosť ZSJ musí byť v súhre najmä s činnosťou našich vedúcich pracovísk. To je základná vec.

Druhá vec vyplýva z faktu, že tohto roku budú dva svetové kongresy lingvistické, a to všeobecný v Bukurešti a fonetický v Prahe. Príprava našich ľudí na tieto podujatia a potom možnosť styku so zahraničnými vedcami aj v rámci ZSJ si vyžiada veľa práce a pozornosti najmä v druhej tretine roku 1967.

Tretia vec vyplýva z vytýčeného programu na funkčné obdobie 1966—1968. Tento program treba plniť v obidvoch bodoch.

Osobitne uvediem drobnosť z prvého bodu nášho programu. V tomto roku chceme začať vydávať *Bulletin* — informačný orgán ZSJ. Celú akciu má na starosti dr. Ján Horecký ako podpredseda ZSJ, ale pomoc každého z nás je nevyhnutne potrebná. Najmä FF UK musí tu pomôcť veľmi výdatne.

Skutočnosti uvedené v predchádzajúcich odsekoch môžu prispieť k zvyšovaniu úrovne nášho odboru (a preto každý z nás rád pri ich realizácii pomôže); druhá naša úloha — problémy jazykovej kultúry — si v tomto roku bude žiadať iné postupy ako doteraz.

V rámci tejto druhej úlohy ZSJ treba zaktivizovať pobočky a vôbec členstvo na vidieku. Napríklad Pedagogické fakulty v Trnave a Nitre musia vyvinúť aj isté organizačné úsilie, aby sa výsledky dosiahnuté na konferencii v Smoleniciach preniesli na pracoviská po celom Slovensku. Aj školy sem patria v plnom rozsahu.

V tomto kalendárnom roku azda budeme môcť rozšíriť činnosť ZSJ o zložku zameranú prakticky, teda zameranú na prácu jednotlivých úsekov širokej kultúrnej verejnosti. Už dávnejšie sa spomína, že by bolo dobré založiť akúsi druhú sekciu v našom Združení, sekciu, ktorá by sa starala o drobnú prácu v oblasti jazykovej kultúry. A tu by museli pomôcť predovšetkým školy, aj katedry slovenského jazyka na filozofických a pedagogických fakultách, a potom zložky školskej organizácie v okresoch. Ale FF UK v Bratislave má aj tu osobitné postavenie, lebo je to vedúce školské pracovisko. Povedzme aj činnosť, konkrétne prednášková činnosť ZSJ mala by sa viac propagovať medzi študentmi filológií, najmä medzi študentmi slovakistiky a slavistiky. Akosi zabúdame na túto prácu, hoci je to významná vec. Patrilo by sa robiť to ako súčasť výchovy vedeckého dorastu. Podchytenie záujmov mládeže o našu prácu musí patriť do nášho každodenného programu.

5. Prosím valné zhromaždenie, aby sa v diskusii posúdila najmä činnosť Združenia slovenských jazykovedcov za rok 1966 (v tom aj činnosť výboru) a aby sa hovorilo otvorene aj o tom, čo treba robiť v budúcnosti. Musíme mať na pamäti rozvoj vlastného odboru, jeho začlenenie do ná-

rodného života, pravda, treba dobre zvážiť aj naše možnosti. Isté skutočnosti dovoľujú nám prejaviť aj v tejto súvislosti zdravý optimizmus — veď aj finančné prostriedky ZSJ budú o čosi väčšie: dostaneme napríklad niekoľko tisíc korún na splnenie konkrétnej výskumnej úlohy.

Činnosť ZSJ v roku 1967 môže byť ešte bohatšia ako v minulom roku — pravda, závisí to od nás všetkých. Výbor ZSJ sa bude starať o kontrolu úloh i o riadny ekonomický beh činnosti, ale bez skutočnej práce a pomoci členstva, celého členstva, každého člena to pôjde ťažko.

Preto končím svoj prejav prosbou i výzvou: Poďte s nami!

Eugen Jóna

ZAČIATKY ŠTÚROVSKEJ SLOVENČINY A J. M. HURBAN

J. M. Hurban, ktorého 150. výročie narodenia si toho roku pripomíname (narodil sa 19. 3. 1817 v Beckove, umrel 21. 2. 1888 v Hlbokom), žije vo vedomí Slovákov ako jeden z trojice vodcov národného hnutia v 40. rokoch 19. storočia (Štúr — Hurban — Hodža), ako neúnavný organizátor literárneho života, literárny historik a kritik, spisovateľ, ako bojovník proti maďarizácii, revolucionár, ale i bojovník za spisovnú slovenčinu.

Hurban — ako aj iní mladí Slováci na rozhraní 30. a 40. rokov — písal najprv po česky. Ako mladý študent, získaný Štúrom r. 1835 pre Spoločnosť česko-slovanskú, najprv recitoval, neskôr i sám písal básne i prozaické práce, ale predovšetkým posudzoval práce iných členov Slovanského ústavu (kde sa slovenskí študenti po zákaze študentských spoločností uchýlili), písal listy, tajné noviny atď., najmä keď po odchode Ľ. Štúra a B. P. Červenáka na štúdiá do Nemecka (Halle) stal sa s A. H. Škultétym vedúcim funkcionárom bratislavských študentov pri Slovanskom ústave. Hurban si dobre osvojil český spisovný jazyk, publikoval české básne i prózu v časopisoch a sborníkoch na Slovensku (Hronka, neskoršie Nitra I) i v Čechách (Květy), neskoršie i knižné práce, ale napätie medzi slovenským jazykovým povedomím a českou jazykovou praxou prejavilo sa čoskoro aj u Hurbana podobne ako u iných mladých Slovákov píšúcich v tom čase po česky.[1]

Obraz Hurbanovho zmýšľania v dôležitom období (1839—1840) je zachytený v jeho prvej knižnej práci *Cesta Slováka*.[2] Jazykove aj ideove sa

[1] Ako zapisovateľ schôdzok mládeže 28. 9. 1839 zapísal: Slovákům psáti po česku výhradně by znamenalo hojiti vlastní rány protivnými léky.

[2] *Cesta Slováka ku Bratrům Slawenským na Morawě a w Čechách od Miloslawa Josefa Hurbana* 1839, Pešť 1841.

v nej prikláňa k J. Kollárovi.[3] V rozhovoroch s vlastencami na Morave a v Čechách Hurban informoval o slovenských pomeroch v Uhorsku a sám sa poučil o národnom živote v českých krajinách. Sú tu zárodky jeho myšlienok, ktoré rozvíjal v ďalších prácach.[4] V otázke spisovného jazyka nebol Hurban novátorom v tom čase ani natoľko ako Šafárik a Kollár.

Začiatok 40. rokov pre Hurbana i pre celé národné hnutie bol rušný. Hurban v júni r. 1840 skončil štúdiá v Bratislave a nastúpil na Brezovú za kaplána. Ťažko sa lúčil s Bratislavou už dočasne,[5] keď odchádzal na dlhšiu cestu, tým ťažšie mu prišlo rozlúčiť sa s ňou natrvalo. Pravda, s Bratislavou nestratil kontakt; častejšie dochádzal osobne a neprerušil písomné spojenia nielen s bratislavskými priateľmi, ale pre svoje literárne podujatia udržiaval listovné styky, ktoré bol nadviazal ako funkcionár bratislavskej mládeže, najmä s členmi spolku Vzájomnosť.[6] Kým sa Štúr chystal po návrate z Nemecka na vydávanie novín a na zaujatie Katedry československej reči a literatúry na lýceu v Bratislave, J. M. Hurban chystal vydanie almanachu Nitra. Prvý ročník vyšiel r. 1842[7] ako „Dar dcerám a synům Slovenska, Moravy, Čech a Slezska obětovaný". Príspevky od starších i mladších autorov (J. Kollár, J. M. Hurban, Ľ. Štúr, O. Sládkovič, J. Kalinčiak a i.) sú písané po česky, len text piesne Nitra, milá Nitra... je slovenský.[8]

---

[3] „Nalézal sem na pospol myšlénky a vidy vznešené; přesvědčoval sem se ze dne na den z hodiny na hodinu, a to vždy více a mocněji, že vida pronikla kouzedlnou mocí všecka procitlá srdce slavenská. Ku středu jednomu kvapí všickni citové, všecky myšlénky, všecka vroucí a upřimná přání vlastenců slovanských" (*Cesta Slováka*... 26). Hurbanovi splýva československé a slovanské povedomie. Striedavo používa formy slavenský a slovanský. Vokalizuje slabičné *r (spoluwerstewnjci);* používa podľa slovenčiny tvary *gen. pl.* vo funkcii akuz.: *paškvil na Čechů* (= *Čechy,* sloven. *Čechov*) a i.

[4] V Prahe našiel aj odrodilcov aj boje medzi vlastencami: „mnohem více mne dojal boj, jakový jest mezi samými našinci. Já napřed vyznávám, že nejsem nenávistníkem bojů; nebo jen skrze odporných životů se tření přichází na světlo všeliká pravda (*Cesta Slováka*...78). — Obyčajné cestovné príhody budia v Hurbanovi úvahy o národe, o reči: „Kdybychom my Slováci neopouštěli od řeči své slovenské, nebyli bychom potupeni a opuštěni: nebo národ, který sám sebe neopouští, nebývá opuštěn" (tamže 10). — Svoje posolstvo vyjadril Hurban niekedy aj priamym citátom z Hollého: „ešče Slováci žijú a budú žiť vždicki ze slávú, bar i podnes hrozní vždi čiňá jim súsedi náťisk" (tamže 68).

[5] „Vížíť mne k Břetislavě (Prešporku) ta najsvatější vzpomínání. Nebo v ní se rozežala svíce, rozplápolala pochodeň života mého. Tu sem spatřil hvězdy, které mne na bouřlivém moři žití mého povedou..." (*Cesta Slováka*... 9).

[6] Porov. najnovšie podrobné spracovanie dejín zjednocovacích a organizačných snáh v období národného obrodenia v knihe J. Butvina, *Slovenské národnozjednocovacie hnutie (1780—1848).* Bratislava 1965. Využíva sa tam bohatý archívny materiál i staršia literatúra, ale niektoré lingvistické termíny používajú sa viackrát nevhodne (kodifikácia, úzus ap.). O tajnom spolku Vzájomnosť na str. 206 n.

[7] *Zpráva o dalším vydávání Nitry* (str. 292—296) je datovaná „Na Březové dne 1-ho Ledna 1842." I. ročník je venovaný „vysoce urozenému a vysoce učenému pánu, Janu Čaplovičovi z Jasenové..." s úvodnou básňou, kde sa Čaplovič charakterizuje ako „obhajce Slováků trýzněných".

[8] Pravopis a jazyk piesne *Nitra, milá Nitra*... je zaujímavý, trochu odlišný od pravopisu v Kollárových *Zpievankách,* 1. zv. 1834, II, 2, napr. Zp. *té časy:* N. *tie časy;* Zp. *Včilek tvoja sláva,* N. *teraz tvoja sláva v tuoni skrytá leží* atď.

V jazyku Nitry I vyskytujú sa gramatické a lexikálne slovakizmy v miere na ten čas obvyklej, kým pravopis sa používa tzv. analogický, nie už bratský, aký hájil ešte J. Palkovič. Na niektoré slovakizmy vo vlastných prácach upozorňuje Hurban v poznámke (*zdrogowé čistj* — slovensky, *pramenowé* na str. 5). Celkove jazyk prózy i veršov je „slovenská čeština", napr.: *Při tom teremtettoval, až se haluze vůkol lámaly, a můj wozka diw že strachem nezašel, sotva tolik přítomnosti* (!) *měl, že těžkau nauzí vyhnul. Panák ten přeletěl, pauštěje kotauče dýmu dohánowého a wyhrožuje palicí wozkowi*... (str. 73).

Pôvodne Hurban chystal i druhý ročník almanachu Nitra v českom jazykovom rúchu, no po zásahu cenzora s vydaním musel počkať.[9]

Medzitým Ľ. Štúr v Bratislave pustil sa do boja, aby prekonal nástrahy, ktoré mu strojili na lýceu, prekážky, ktoré sa stavali do cesty pri vykonávaní povolenia na noviny, ba i proti snahám pomaďarčiť Slovákov v evanjelickej cirkvi spojením s maďarskými kalvínmi v tzv. únii, za ktorú sa staval generálny inšpektor gróf K. Zay. Pri týchto bojoch nezostal bokom ani J. M. Hurban: práve on ako kňaz postavil sa s celou svojou energiou proti únii z náboženských, ale hlavne z národných príčin.[10] Ľ. Štúr pri vydávaní novín chcel sa opierať o slovenskú inteligenciu, o slovenské zemianstvo a meštianstvo a o najširšie vrstvy slovenského ľudu, aby sa sformovalo pevnejšie národné spoločenstvo, ktoré by odolalo maďarizačnému náporu. Konfesionálne a rečové rozdelenie Slovákov na dva tábory, medzi ktorými síce boli osobné aj inštitučné kontakty (Hollý, Palkovič, Hamuljak, Kollár atď.), bolo prekážkou pre nevyhnutnú jednotnosť národného hnutia. Mládež na školách, najmä mladí teológovia oboch konfesií, evanjelickej i katolíckej, boli pod mocným vplyvom Kollárovej slovanskej myšlienky, jeho teórie literárnej vzájomnosti medzi kmeňmi a nárečiami slovanskými, i keď Slováci v zmysle tejto teórie jedného slovanského národa a jazyka deliaceho sa na štyri kmene a ich nárečia (ruský, poľský, československý a ilýrsky kmeň) nemali byť osobitným kmeňom. Lenže práve v tuhých národnostných bojoch v Uhorsku, keď s ústupom feudalizmu ustupovala i diplomatická latinčina a s upevňovaním kapitalistických vzťahov na miesto latinčiny nastupovala maďarčina, Slováci si mocnejšie uvedomovali svoju kmeňovú osobitnosť vo vzťahu k Maďarom, ale i k Srbom, Chorvátom, Poliakom, Rusom, ba i Čechom, teda k všetkým ostatným Slovanom. Prípravy na vydávanie novín pre všetkých Slovákov nastolili otázku ich reči. V žiadosti o povolenie novín v máji r. 1842[11] uvá-

---

[9] Porov. Franciscího list z 13. februára 1843.

[10] Porov. knihu *Unia, čili spojení Lutheranů s Kalvíny v Uhrách, vysvětlená od M. J. Hurbana*..., Budín 1846.

[11] Porov. D. Rapant, *Štúrove „Slovenskje Národňje Novini"*, Elán 9, 1938/39, č. 7—8, str. 8—9.

dza Štúr ešte český názov novín („Slovenské Národní Noviny" s prílohou „Orel Tatranský"), ale 21. februára 1843 v novej žiadosti už slovenský („Slovenskje Národňje Novini"). Myšlienka spisovnej slovenčiny stredoslovenského typu v Štúrovom kruhu mladých Slovákov dozrela teda na rozhraní rokov 1842 a 1843.[12] Najhorlivejší z mladých Štúrových pomocníkov, jeho námestník J. Francisci-Rimavský,[13] v liste Zochovi, ktorý písal do Bratislavy už po slovensky, oznamoval, že „sa wec naša zo dňa na deň zmáhá a wiacej zastáwaťelou nachádza. Wčera písaw Hurban, že je zaňu (!) s ťelom aj s dušou..." Hurban bol zasvätený od začiatku do príprav na uvedenie štúrovskej slovenčiny do literatúry, predovšetkým do novín; známejšia je však jeho účasť na porade o slovenčine v Hlbokom a na vydaní prvej knihy v štúrovskej slovenčine — Nitry II.

Keď rekurz slovenských evanjelikov (Slovenský prestolný prosbopis), podaný „vyslanstvom" (J. Chalupka, S. Ferienčík a M. M. Hodža) pod vedením superintendenta Pavla Jozeffyho r. 1842 panovníkovi Ferdinandovi V. vo Viedni, nepomáhal napraviť krivdy, ktoré slovenskí evanjelici znášali od Maďarov, vybral sa M. M. Hodža začiatkom júla 1843 znovu do Viedne, aby posúril vybavenie prosbopisu u ministra Kolovrata. V Prešporku Štúr a jeho najbližší spolupracovníci (J. Kalinčiak, J. Francisci) boli už prešli vyšetrovaním pre činnosť v Ústave a v čase Hodžovej návštevy bol Štúr v Modre u brata. Hodža sa vybral za ním do Modry a potom do Hlbokého, kde Hurban od júna bol už farárom. Tu sa zdržal v dňoch 11.–16. júla[14] a spolu so Štúrom a Hurbanom sa radili nielen o slovenčine, ako sa to podľa J. Vlčka[15] traduje, ale aj o programe verejnej činnosti pre najbližšie obdobie. Pretože povolenie vydávať noviny sa dlho odkladalo, rozhodli sa vystúpiť s novým programom a s novým spisovným jazykom aj bez novín založením spolku na vydávanie kníh. „Vtedy sme i my spoločný výlet podnikli k majstrovi poétov slovenských k Hollému na Dobrú Vodu, cieľom vzdania mu úcty osobnej a podania mu výkladu úchylky svojej od jeho spôsobu písania v podrečí trnavskom a rozvinutia pred ním dôvodov svojich za centrálne, čisté slovenské nárečie... On nielenže nič

---

[12] Porov. podrobnejšie už v SR 21, 1956, 129 n.

[13] List z 13. febr. 1834 v Slovenskej Bretislave.

[14] Porov. Hodžov list písaný „w Hlubokém w Nitranské stolici 15 Čerwence 1843" žene: Milúška moga Drahá! Hned na druhý den z Prešporka sem šel do Modry. Tam sem se u Štúra bawil w nasledugjcj den w neděli. Štúr Professor, Karel, Ludwjkůw staršj brat, a geho manželka Ti služby wzkazugj. Z Modry sem se s Kadawým, učitelem z Pešti zawesti dal do Hlubokého, asi 8 hodin cesty. Tam sem našel dobrých známých přátelů, s nimiž sem společně wšelico pracoval; při které práci se už pátý den bawjm. Zjtra, t. g. 16 geště tu zůstanem, potom pozeytřj půjdem na dobrau Wodu Holého nawštjwit; a tak hned w ten den do Prešpurka...

[15] J. Vlček, *Dejiny literatúry slovenskej.* Obnovené vydanie z roku 1890, Martin 1923, 104.

nemal proti čistej slovenčine, ale práve vyhováral sa, že za jeho časov nebolo možnosti na Slovensku inou slovenčinou knihy písať ako tou, v ktorej už nebohý priateľ jeho Bernolák bol gramatiku spísal. ‚Aj', povedá, ‚moje metrum dalo sa výborne v tejto reči užiť. Už tie národné piesne najkrajšie znejú v tej hornoslovenskej reči'."[16] Ľ. Štúr vo venovaní *Nárečia slovenského*[17] rozpráva, ako pred rokom, t. j. „v peknom leťe" r. 1843, „po prácach ďenňích na večerních chvilách dohovárali sme sa o kroku tomto hovoriť k ludu nášmu ňje len v obecnom ale aj v pospolitom a višom živoťe nárečím naším, milou našou slovenčinou". Uvážili „pekné následky i ťažkosti" takého kroku a pri rozchode sa dohodli, že ešte za rok tú vec rozvážia a po roku sa uznesú. Tak sa aj stalo v Mikuláši na „sednici" Tatrína. Na schôdzke v Hlbokom pri spisovnej slovenčine zrejme váhal Hodža, kým Hurban, informovaný o veci už prv, stál uprostred medzi Štúrom a Hodžom, ktorý sa s rozhodnutím musel dlhšie vyrovnávať, keďže s novým spisovným jazykom dovtedy najmenej počítal.

Hurban rozmýšľal podobne ako Ľ. Štúr, keď chcel sebe i svojim priateľom odôvodniť odklon od dovtedajších názorov, ako svedčí „Předmluva k Červenákovu zrcadlu Slovenska", písaná v októbri r. 1843.[18]

Hurbanova „Předmluva" je jeho filozofia dejín na princípoch Heglových: história národov mu je vychádzanie ducha zo seba samého na objektívny svet, do sveta skutkov. Život národov je v poznaní svojej vlastnej podstaty, svojho ducha. Hurbanovou snahou — ako aj iných Slovákov v tom čase — je uvedomiť si „ten punkt, na kterém se světem spojen je národ náš, viděti to místo, kde ve světě a člověčenstvu stojíme, proniknouti všecky ty stupně, jakové do dnes přešel duch lidu našeho". Ako Štúr v diele „Nárečja slovenskuo", tak Hurban v tomto predhovore polemizuje s Kollárom, keď naznačuje, že Slováci sú osobitný kmeň a kmeň má byť v národe to, čo národ v človečenstve. Osobitnosť kmeňa je v jeho reči.

Čo v úvode k Červenákovmu Zrcadlu Slovenska vyjadril abstraktnou formou, Hurban musel povedať v Nitre II (1844) jednoduchým spôsobom. Kým český rukopis chystanej Nitry bol u cenzora, „Slováci na tú mišljenku prišli v svojom vlasnom (!) nárečí písať."[19] Nik nemôže odsúdiť redaktora, keď nastúpi takú cestu, na ktorej sa odrazu spojí s ľudom, vysloviac jeho žiale jeho vlastnými zvukmi, jeho nádeje jeho vlastnou rečou.

---

[16] J. M. Hurban, *Ľudovít Štúr*, Bratislava 1959, 413.

[17] *Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí*, v Prešporku 1846, 6.

[18] *Zrcadlo Slovenska od Benj. Pravoslava Červenáka*, v Pešti 1844, str. III—XIX. B. P. Červenák (1816—1842) predčasne umrel, keď sa vrátil domov zo štúdií v Nemecku, ale zanechal rukopisnú česky písanú historickú prácu, ktorú odovzdal na vydanie peštianskym Slovákom: „Wám oddáwám toto djelko ostatňje w mojom žiwoťe; ňedajte mu zahynúť; to je moja ostatňja obeť, ktorú muožem položiť na oltár muojho národa. Já sa skoro k otcom odoberjem. Bou by som wjacej obetuwau, keby som bou mohou. Už je ale darmo!" (tamže str. 132).

[19] Ňitra II, 1844; 310: *Správa jak o prítomnom tak o ďalšom vidávaňi Ňitri.*

„Zato napomožení daktorími šlechetními mlaččími spisuvateľmi, usporjadau Ňitru po slovenski."

Jedným z tých mladších spisovateľov bol Ján Francisci,[20] ktorý mal pôvodne podľa želaní cenzora zredigovať i pôvodný rukopis Nitry. Ako pomocník Štúrov bol najlepšie informovaný o pravopisnej sústave a gramatickej stavbe štúrovskej slovenčiny, pretože ako Stredoslovák (Gemerčan) bol i Štúrovým poradcom pri písaní *Nauky reči slovenskej*.[21] Druhým spisovateľom, o ktorom sa zachovala zpráva, že v lete r. 1844 korigoval Nitru II, bol S. B. Hroboň (Lipták),[22] keď sa cestou za hranice zastavil v Bratislave.

Hurban im zveril redigovanie a korektúry Nitry II iste pre veľkú zaneprázdnenosť, ale aj preto, že sa mohol oprieť o stredoslovenský úzus svojich pomocníkov pred vydaním Štúrovej gramatiky. Inak aj autori Nitry II sú zväčša samí Stredoslováci: J. Kráľ (Lipták), J. Matúška (Oravec), Peter Kellner a J. Rimavský (Gemerčania). Sám Hurban má v tomto zväzku dva beletristické príspevky (Prítomnosť a Obrazi zo života Tatranskjeho a Prechádzka po Povaskom sveťe) a nezdá sa, že by mal vážnejšie jazykové a štylistické ťažkosti pri prechode od češtiny k slovenčine. Pri jazykovom rozbore by sme našli mnoho nedôsledností hláskoslovných a tvaroslovných, ale najmä pravopisných aj po spomínaných opravách a korektúrach, pretože bežne hovorená stredná slovenčina a kultúrna stredoslovenčina, ktoré tu boli východiskom, nemohli byť jednotné.

Hurban slovenčinu ako spisovný (literárny) jazyk podrobnejšie v Nitre II neodôvodňuje, odvoláva sa na chystané práce Štúrove. Zato beletristicky dotýka sa aj tejto otázky. Hurbanove zásluhy o rozvoj spisovnej slovenčiny v umeleckých aj v odborných štýloch a obrana slovenčiny proti pražským Hlasom tvoria ďalšie dôležité kapitoly z dejín nášho spisovného jazyka. Uvedenie strednej slovenčiny do literatúry pre meškanie povolenia na noviny pripadlo za úlohu Hurbanovej Nitre II (1844), ktorá vyšla ako prvá kniha v novom spisovnom jazyku.

---

[20] Francisciho list Št. M. Daxnerovi 13. februára 1843 (cituje M. Hodža, *Československý rozkol*, Martin 1920, 159).

[21] V Predmluve *Nauky reči slovenskej* (v Prešporku 1846) na str. XII Ľ. Štúr ďakuje všetkým, ktorí mu pri práci pomáhali, ale menom uvádza iba Jonáša B. Guotha (lekára z Hýb), ktorý naozaj Štúrovi poslal niekoľko písomných elaborátov (kritické poznámky na reč Slovenských národných novín).

[22] Porov. list S. B. Hroboňa zo dňa 17. lipňa 1844 (LAMS): „Mislím, že si list muoj prví dostau. Ňeďiu sa, že Ťi ešťe z Braťislavi píšem. Zadržali ma tu duoležitje veci. Jedno Ňitra bi zas len dakedi o hoďje bola višla (!) kebi som sa correcturu celú ňebou na seba podobrau. Len z počjatku dakolko hárkou uš bolo hotovích keď som sem prišjeu. Celkom hotová buďe okolo 27. t. m. a vtedi i Hurban príďe do Braťislavi . . ."

Štefan Peciar

TVORENIE A KVANTITA ČINITEĽSKÝCH MIEN NA *-teľ/-iteľ*

Činiteľské mená s príponou *-teľ/-iteľ*, ako *budovateľ, hlásateľ, učiteľ*, patria medzi také slovotvorné typy, pri ktorých sa v spisovnej slovenčine vyskytujú kvantitatívne alternácie v základe. Tento príspevok sleduje cieľ podať vyčerpávajúci opis distribúcie kvantity substantív uvedeného slovotvorného typu. Pritom si povšimneme aj niektoré slovotvorné zákonitosti, ktoré sa uplatňujú pri substantívach na *-teľ/-iteľ*.

V odbornej literatúre i v najnovších normatívnych príručkách sa konštatuje, že v prevažnej väčšine substantív s príponou *-teľ* sa zachovávajú bez zmeny krátke i dlhé slabiky slovesného základu, od ktorého je činiteľské meno na *-teľ* odvodené. Iba vo veľmi obmedzenom počte slov „staršieho pôvodu" sa skracuje dlhá slabika slovesného základu.[1] L. Dvonč (l. c., 195—199) presvedčivo ukázal, že výrazov „so skrátenou kmeňovou slabikou" postupne ubúda a že produktívny je typ s nezmenenou kvantitou slovesného základu. Nám tu pôjde o zistenie súčasného stavu s naznačením vývojovej perspektívy.

Činiteľské mená s príponou *-teľ* sa tvoria zväčša od slovesných základov n e d o k o n a v é h o v i d u, zriedkavejšie od slovesných základov dokonavého vidu, a to od infinitívneho kmeňa bezpredponových i predponových slovies typov *pracovať, volať* a *robiť*, ojedinele i od slovies typu *česať*.[2] Viacerí autori správne zdôraznili, že tvorenie činiteľských mien na *-teľ* od nedokonavých slovies je v slovenčine produktívne, kým tvorenie týchto mien od dokonavých slovies je neproduktívne a obmedzuje sa na pomenovania z istých oblastí.[3] Budeme sledovať činiteľské mená na *-teľ* i z tejto stránky.

Z významovej stránky sa činiteľské mená členia na pomenovania činiteľa deja (pomenovania osôb vykonávajúcich istý dej — to sú činiteľské mená v užšom zmysle) a pomenovania označujúce zamestnanie alebo povolanie (pomenovanie osôb vykonávajúcich istú činnosť ako zamestnanie alebo povolanie). Obe tieto skupiny zahrnujeme do pojmu činiteľských

[1] Pozri B. L e t z, *Kmeňoslovné úvahy*, Martin 1943, 108 (v kapitole *Mená činiteľského značenia)* a najmä L. D v o n č, *Kvantita substantív na* -teľ *a* -č, SR 18, 1952—1953, 193—204. (U Dvonča i prehľad staršej literatúry.) Pozri aj poučky v § 54 *Pravidiel slovenského pravopisu.*

[2] Konštatoval to už B. L e t z, c. d., 107—108. Jeho zistenia doplnil J. H o r e c k ý v príspevku *Mená činiteľského významu*, Slovo a tvar 1, 1947, 80—86. Na Letza a Horeckého nadväzuje J. Š t o l c, *K syntaxi činiteľských a dejových podstatných mien*, Slovo a tvar 2, 1948, 6—10 a potom M. M a r s i n o v á, *Tvorenie činiteľských mien na* -teľ, SR 20, 1955, 357—359. Pozri i J. H o r e c k ý, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 76—78.

[3] Najvýstižnejšia je formulácia J. H o r e c k é h o (c. d., 76), ktorý hovorí o „obmedzenej produktívnosti tohto typu" (t. j. mien na *-teľ* s dokonavým slovesným základom).

mien v širšom zmysle.[4] Tieto významové odtienky si budeme všímať iba potiaľ, pokiaľ majú vplyv na rozdiely v kvantite príslušných pomenovaní.[5]

1. Činiteľské mená utvorené príponou *-teľ* od slovesných základov na *-ova-*.[6]

a) Slová len s krátkymi slabikami.

aa) Od slovesných základov nedokonavého vidu sú utvorené výrazy: budovateľ, cestovateľ, dopisovateľ, doručovateľ, dovršovateľ, falšovateľ, formovateľ, nacvičovateľ, napodob(ň)ovateľ, nasledovateľ, navrhovateľ, navštevovateľ, obdivovateľ, obhajovateľ, obnovovateľ, obrodzovateľ, obveseľovateľ, odhaľovateľ, odpisovateľ, ohlasovateľ, ohrozovateľ, osočovateľ, ospevovateľ, osvojovateľ, ošetrovateľ, overovateľ, ovplyvňovateľ, oznamovateľ[1], oživovateľ, pašovateľ, pestovateľ, poburovateľ, podnecovateľ, podpisovateľ, podporovateľ, poisťovateľ, pokračovateľ, popudzovateľ, porušovateľ, poškodzovateľ, potešovateľ, potlačovateľ, potvrdzovateľ, poverovateľ, pozorovateľ, predražovateľ, prehodnocovateľ, prenasledovateľ, prepisovateľ, preverovateľ, prideľovateľ, prihlasovateľ, pripravovateľ, privlastňovateľ, rozkazovateľ, rozmnožovateľ, roznecovateľ, rozširovateľ, scudzovateľ, spisovateľ, spojovateľ, sťažovateľ, stopovateľ, stravovateľ, udeľovateľ, udržovateľ, uhodnoverňovateľ, ukazovateľ[1], umorovateľ[2], upisovateľ, uplatňovateľ, upravovateľ, (spolu)určovateľ, uskladňovateľ, uskutočňovateľ, usmerňovateľ, utlačovateľ, vyjadrovateľ, vykorisťovateľ, vyrušovateľ, vystavovateľ, vysveťovateľ, vyšetrovateľ, vyvlastňovateľ, zacvičovateľ, zaisťovateľ, zapisovateľ, završovateľ, zbožňovateľ, zdokonaľovateľ, zdražovateľ, zdržovateľ, zjednocovateľ, zjednodušovateľ, zlepšovateľ, znevažovateľ, zobrazovateľ, zosobňovateľ, zostavovateľ, zostrojovateľ, zotročovateľ, zužitkovateľ, zveľaďovateľ, zvelebovateľ.

ab) Od slovesných základov dokonavého vidu sú utvorené výrazy: adoptovateľ, obdarovateľ, obžalovateľ, osnovateľ, spracovateľ, sprostredkovateľ, ubytovateľ, zvestovateľ.[7]

b) Slová s dlhou slabikou v základe (prvou alebo druhou pred príponou *-ova-*): kopírovateľ, nárokovateľ, odnárodňovateľ, stvárňovateľ, udomácňovateľ, zásobovateľ, zmierovateľ, znásilňovateľ, zosmiešňovateľ, zúrodňovateľ (všetky sú odvodené od slovesných základov nedokonavého vidu).

2. Činiteľské mená utvorené príponou *-teľ* od slovesných základov na *-a-*.

a) Slová len s krátkymi slabikami.

aa) Od slovesných základov nedokonavého vidu sú utvorené výrazy: čakateľ, chovateľ, nakladateľ, odberateľ, podnikateľ, prekladateľ, skladateľ, ukla-

---

[4] Hranica medzi oboma skupinami je plynulá. Preto sa pojem činiteľských mien často chápe v širšom zmysle. (Porov. J. Horecký, c. p., Slovo a tvar 1, 80—86.) Takto chápeme činiteľské mená aj v tomto našom príspevku.

[5] Doterajšie výskumy ukázali, že uvedené významové odtienky sa spravidla neprejavujú formálnymi rozdielmi v kvantite. Pozri J. Horecký, c. p., 80 a L. Dvonč, c. p., 199.

[6] Výrazy, ktoré uvádzame v tomto príspevku, sme vyexcerpovali zo *Slovníka slovenského jazyka*. Zriedkavé, zastarané a nespisovné výrazy pri pravidelných typoch spravidla neuvádzame; vynechávame aj zloženiny s *malo-, veľko-, spolu-* a i. Homonymá označujeme indexom 1, 2 v zhode so SSJ.

[7] Väčšina z uvedených pomenovaní patrí do knižného výraziva. SSJ označuje výrazy *osnovateľ* a *zvestovateľ* ako knižné, *obdarovateľ* a *obžalovateľ* ako zriedkavé; *adoptovateľ, spracovateľ, ubytovateľ* majú ráz termínov; popri *spracovateľ* je aj variant *spracovávateľ;* slovesné základy výrazov *sprostredkovateľ* a *zvestovateľ* sú obojvidové.

dateľ, vkladateľ, zakladateľ; do tejto skupiny možno zaradiť aj včelársky termín *vetrateľka* (včela); zo zastaraných výrazov patrí sem *jednateľ*.[8]

ab) Od slovesného základu d o k o n a v é h o v i d u sú utvorené iba právne termíny *odvolateľ* a *vypovedateľ*.[9]

b) Slová s dlhou predposlednou slabikou v základe.

ba) Od slovesných základov n e d o k o n a v é h o v i d u sú utvorené výrazy: bádateľ, dodávateľ,[10] dochovávateľ, dorábateľ, dovážateľ, hlásateľ, kárateľ *kniž.*, nadobúdateľ, napĺňateľ, napomáhateľ, napomínateľ, narúšateľ, objednávateľ, obliehateľ, obrábateľ, obstarávateľ, odosielateľ, páchateľ, pobádateľ, podávateľ, podrývateľ, popierateľ, potláčateľ, používateľ, pozývateľ, požičiavateľ, požívateľ, prednášateľ, prechovávateľ, prejímateľ, prenajímateľ, prenášateľ, pretváraťeľ, prevádzateľ *slang.*, prijímateľ, prispievateľ, roznášateľ, skúmateľ, stíhateľ *kniž.*, uctievateľ, uchovávateľ, uschovávateľ, utláčateľ, užívateľ, vnímateľ, vydržiavateľ, vychovávateľ, vykonávateľ, vymáhateľ, vypomáhateľ, vyrábateľ, vysielateľ, vyzývateľ, zadávateľ, zamestnávateľ, zneužívateľ, zvolávateľ, žiadateľ.[11]

bb) Od slovesných základov d o k o n a v é h o v i d u sú utvorené iba výrazy *sčítateľ* (hlasov pri voľbách) a *usporiadateľ*.

c) Slová so skrátenou predposlednou slabikou v základe: čitateľ[1], dobyvateľ, kazateľ, obyvateľ, pisateľ, vydavateľ, zberateľ.[12]

3. Činiteľské mená utvorené príponou *-teľ* od slovesných základov na *-i-*.

---

[8] Z ruštiny je prevzatý neústrojný knižný výraz *dejateľ*.

[9] Výraz *vypovedateľ* je právny termín (napr. v. zmluvy = kto dáva výpoveď). — V staršej administratívnej terminológii sa vyskytoval aj termín „podateľ" (porov. *podateľňa*), ale dnes sa používa len znenie *podávateľ*. SSJ označuje znenie „podateľ" ako nesprávne.

[10] L. D v o n č (c. p., 197—198) upozornil na kolísanie v kvantite slova *dodávateľ*. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 ešte uvádzajú formy *dodavateľ, dodavateľstvo*. Pravidlá z r. 1953 i SSJ majú však už iba formy *dodávateľ, dodávateľstvo* (SSJ i *dodávateľka, dodávateľský*).

[11] Z knižného výraziva sem patrí zastaraný výraz *hýbateľ* a z češtiny prevzaté slovo *tázateľ*. Oba výrazy majú ešte tú zvláštnosť, že sú odvodené od slovesných základov vzoru *česať — češe*, kým všetky ostatné pomenovania tejto skupiny sú odvodené od slovesných základov vzoru *volať — volá*. Slovo *priateľ* je v súčasnom jazyku nemotivované.

[12] Všetky uvedené výrazy sú odvodené od slovies nedokonavého vidu vzoru *volať — volá* (väčšina) alebo *česať — češe (kazateľ* a *pisateľ)*. Ich podoba je ustálená a kodifikovaná Pravidlami i SSJ. Pri výraze *dobyvateľ* sú však aj doklady na kvantitu *dobývateľ* (Ondr., Fel. a i., spolu 4 doklady), *dobývateľský* (Jil.). I keď v dokladoch silne prevažuje podoba *dobyvateľ, dobyvateľský*, doklady s dlhým *-ý-* nemožno pokladať za bezvýznamné, keďže tu ide o uplatňovanie základnej tendencie v kvantite deverbatív na *-teľ* (zhoda kvantity deverbatíva s kvantitou príslušného slovesa). — Pevné je znenie výrazu *vydavateľ* a odvodenín *vydavateľský, vydavateľstvo* (skrátená slabika *-da-*), pokiaľ ide o význam „kto vydáva knihy a časopisy". Avšak v činiteľskom význame „kto vydáva rozkaz, príkaz, zákaz ap." preniká podoba *vydávateľ*. Povšimol si to už L. D v o n č ako jediný prípad, v ktorom sa významový rozdiel vyjadruje aj formálnou diferenciáciou pomenovania na *-teľ* (c. p., 199). Výslovnosť *vydávateľ príkazu* sme počuli napríklad v rozhlasovej relácii Zo sveta vedy a techniky 29. 1. 1967 predpoludním. — Výraz *zberateľ* nie je odvodený od slovesa *zberať*, ale od slovesa *zbierať* skrátením prvej slabiky v základe. Svedčí o tom význam.

SSJ zaznamenáva okrem uvedených slov ešte zastaraný výraz *spytateľ* (Škult., Zúb.) = bádateľ, skúmateľ. Možno ide o kalk z rus. *ispytateľ* (s trochu iným významom).

Podoba „ukazateľ" sa pokladá v slovenčine za nenáležitú; tak ju hodnotí aj SSJ. Náležitá forma je *ukazovateľ*.

a) Slová len s krátkymi slabikami.

aa) Od slovesných základov nedokonavého vidu sú utvorené výrazy: buditeľ, ctiteľ, cvičiteľ, činiteľ[1], dražiteľ, hanobiteľ, hodnotiteľ, horliteľ, hostiteľ, hubiteľ *kniž.*, krotiteľ, krstiteľ, kynožiteľ, množiteľ, mučiteľ, ničiteľ, nositeľ, platiteľ, plniteľ, ploditeľ, pomstiteľ,[13] prznitel', pustošiteľ, roditeľka *bás.*[14], ručiteľ, rušiteľ, sporiteľ, školiteľ, šľachtiteľ, tešiteľ, troviteľ, tupiteľ, tvoriteľ *kniž.*, učiteľ, väzniteľ, veliteľ, veriteľ, voliteľ, živiteľ.

ab) Od slovesných základov dokonavého vidu sú utvorené výrazy: doručiteľ, objaviteľ, osloboditeľ, osvojiteľ, podmaniteľ, poistiteľ, poručiteľ, potešiteľ, predplatiteľ, predstaviteľ, scudziteľ, spasiteľ, splnomocniteľ, stvoriteľ, utešiteľ, vysloboditeľ, vystaviteľ, zjednotiteľ, zložiteľ, zmocniteľ; do tejto skupiny patria viaceré knižné výrazy (SSJ ich označuje ako *kniž.*, *zried.*, *kniž. zried.* alebo *zastar.*): naplniteľ *(Hviezd.)*, napodobiteľ *(Hviezd., A. Mat.)*, napodobniteľ *(Vaj.)* = napodobňovateľ, obnoviteľ *(Záb.)* = obnovovateľ, obroditeľ = obrodzovateľ, oceniteľ *(Vaj.)*, pokoriteľ *(Hviezd., Vaj.)*, posvätiteľ, potlačiteľ: p. vzbury *(Hviezd.)* (významom sa celkom nekryje s *potláčateľ/potlačovateľ)*, spodobiteľ = spodob(ň)ovateľ, stelesniteľ = stelesňovateľ, ujarmiteľ *(Škult., Al).* = ujarmovateľ, väzniteľ *(Dobš.)*, zahubiteľ = záhubca, zaručiteľ *práv. zastar.* = ručiteľ, zhotoviteľ = zhotovovateľ, zotročiteľ = zotročovateľ, zvelebiteľ *(Šolt.)* = zveľaďovateľ (teda iné ako *zvelebovateľ)*.[15]

b) Slová s dlhou (obyčajne predposlednou) slabikou v základe.

ba) Od slovesných základov nedokonavého vidu sú utvorené výrazy: líčiteľ, lúštiteľ, mámiteľ, šíriteľ, trýzniteľ; knižné zriedkavé výrazy: drážditeľ *(Hviezd., Šolt.)*, chváliteľ *(Vaj.)*, kliesniteľ *(Vlč.)*, kriesiteľ *(Hurb., Roy, Ráz., Dobš.)*, liečiteľ *bás. (Jes.)*, plieniteľ, pôsobiteľ *zastar. (Škult., Dobš.)* = činiteľ; tíšiteľ *(Krno)*, trápiteľ = trápič, trieditel' *(Kuk.)* = triedič.[16]

bb) Od slovesných základov dokonavého vidu sú utvorené výrazy: dovŕšiteľ, samozásobiteľ, zmieriteľ(ka) *(Dobš., Jes-á, Bodic.)*, uzákoniteľ, zapríčiniteľ *zastar. (Dobš.)*, znevážiteľ *zastar. (Záb.)*.[17]

---

[13] Výraz *pomstiteľ* je utvorený od obojvidového slovesa *pomstiť*.

[14] Výraz *roditeľka* vo význame „matka" sa udržal ako poetizmus i v súčasnej krásnej literatúre. Neudržal sa však zastaraný rusizmus *roditeľ* (= otec). SSJ uvádza naň doklady z Kalinčiaka a Vajanského.

[15] Prekvapuje pomerne veľký počet pomenovaní odvodených od dokonavých slovesných základov, a to nielen knižných a zriedkavých výrazov, ale aj výrazov štýlovo neutrálnych. Stojí však za povšimnutie, že tu máme do činenia s viacerými výrazmi z právnej terminológie, ktoré sú utvorené podľa istej šablóny: *osvojiteľ* (op. *osvojenec*), *poistiteľ* (op. *poistenec*), *poručiteľ (poručenec* je síce opozitum k *poručník*, ale všetky tieto termíny tvoria presne premyslenú sústavu), *scudziteľ, splnomocniteľ* (op. *splnomocnenec*), *zmocniteľ* (op. *zmocnenec*), *vystaviteľ, zložiteľ*. Je zaujímavé sledovať, aké motívy sa uplatňovali napríklad pri tvorbe termínu *vystaviteľ* (zmenky ap.). Komisia pre právnu terminológiu dala prednosť zneniu *vystaviteľ* preto, aby sa tento termín odlíšil od termínu *vystavovateľ* (napr. na veľtrhu, na výstave ap.). Bola tu teda obava z homonymie. Ale v bežnej praxi sa používa podoba *vystavovateľ* (popri *vystaviteľ*) aj v prvom význame *(v. dokladu, listiny, nákladného listu ap.)*.

Významove sa diferencovali dvojice výrazov: *doručiteľ — doručovateľ* (zamestnanie), *osvojiteľ* práv. — *osvojovateľ*. Dvojice *poistiteľ — poisťovateľ, scudziteľ — scudzovateľ, zjednotiteľ — zjednocovateľ* sú synonymné, resp. sú to slovotvorné varianty. Pri zriedkavých knižných výrazoch je forma s nedokonavým slovesným základom spravidla životaschopnejšia. Formy *utešiteľ, potešiteľ* sú však častejšie ako *utešovateľ* (SSJ vôbec neuvádza), *potešovateľ*. Najbežnejšia je, pravda, forma *tešiteľ*.

[16] Do tejto skupiny by patrilo i pomenovanie *riaditeľ*. Avšak to sa už nepociťuje ako motivované, ale ako značkové.

[17] Väčšina uvedených výrazov má však varianty odvodené od nedokonavých slovesných základov: *dovršovateľ, zmierovateľ, znevažovateľ*. Tieto varianty sú bežnej-

c) Slová so skrátenou predposlednou slabikou v základe: kupiteľ *práv.*, postupiteľ *práv.*, uchvatiteľ, vykupiteľ, zastupiteľ;[18] knižný výraz ochraniteľ *(Hviezd., Mráz)*.[19]

4. Činiteľské mená utvorené príponou *-iteľ*.

Dvojaká podoba slovesného základu pri tvorení tvarov slovies typu *robiť — robí (robi-/rob-)* umožnila pri činiteľských menách na *-teľ*, utvorených od týchto slovies, vydeliť tzv. perintegráciou príponu v podobe *-iteľ*. Takto vznikol variant prípony *-teľ*.[20] Príponu v podobe *-iteľ* možno, pravda, pripájať iba k základu zakončenému spoluhláskou. Takýto základ sa vydeľuje morfologickou analýzou tvarov nielen pri slovesách typu *robiť — robí*, ale aj pri slovesách typov *trpieť — trpí* a *držať — drží*. Tak si vysvetlíme vznik činiteľských mien *mysliteľ* (od *myslieť — myslí — myslia*), *trpiteľ* (od *trpieť — trpí — trpia*), *držiteľ*, *miestodržiteľ* (od *držať — drží — držia*). Výraz *majiteľ* je zrejme utvorený príponou *-iteľ* od základu príčastia, resp. slovesného adjektíva *majúci* (= ktorý niečo má).[21] Príponu *-iteľ*, ale nepravidelnú podobu základu majú výrazy *staviteľ* (proti *stavať — stavia*), *spotrebiteľ* (proti *spotrebovať*, ale *spotreba;* porov. i *spotrebič*), *pokušiteľ* (proti *pokúšať*, ale *pokušenie*) a *premožiteľ* (proti *premôcť — premôže*, ale *premožený;* porov. i adj. *premožiteľný*).[22]

5. Pomenovania abstraktných pojmov na *-teľ*.

Okrem pomenovaní osôb jestvuje v slovenčine obmedzený počet výrazov na *-teľ* pomenúvajúcich abstraktné pojmy, zväčša matematické funkcie. Patria sem matematické termíny: *činiteľ*[2], *súčiniteľ*[1], *deliteľ*, *meniteľ*, *menšiteľ*, *mocniteľ*, *odmocniteľ*, *násobiteľ*, *úročiteľ; čitateľ*[2], *odčitateľ*, *menovateľ*, *umorovateľ*, *udávateľ*[2]; ďalej výrazy *oznamovateľ*[2] (rubrika v novinách) a *ukazovateľ*[1] (vo viacerých významoch); aj termínmi ako *dodávateľ*, *nositeľ* možno pomenovať neživé veci a abstraktné pojmy (napr. *dodávateľ vitamínov, nositeľ slabiky* ap.).

Spôsob tvorenia i kvantita týchto abstraktných pomenovaní sa úplne zhodujú s tvorením a kvantitou činiteľských mien na *-teľ*. Všetky okrem slova *odmocniteľ* majú nedokonavé slovesné základy.[23]

šie. Iba termín *samozásobiteľ* sa ustálil v tejto podobe, zrejme pod vplyvom kalku *samozásobenie*.

[18] Výraz *zastupiteľ* je už zastaraný. Ale odvodeniny od neho *zastupiteľský, zastupiteľstvo* sa používajú aj v súčasnom jazyku.

[19] Je nápadné, že všetky tieto výrazy sú odvodené od slovesných základov dokonavého vidu. Varianty *uchvacovateľ, ochraňovateľ*, ktoré popri *uchvatiteľ, ochraniteľ* uvádza SSJ (podobu *uchvacovateľ* zaznamenávajú i Pravidlá), sú umelé. Výraz *uchvatiteľ* je knižný, ale v publicistike i v beletrii častý.

[20] O variante prípony *-teľ/-iteľ* sa zmieňuje L. Dvonč (c. p., 201) i J. Horecký (c. d., 77). Všeobecný výklad o variantoch prípon podáva J. Horecký (tamže, 45) a M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině*, Praha 1962, 141—152.

[21] Porov. zastar. substantivizované adjektívum *majúci* (= bohatý, zámožný), zaznamenané i v SSJ.

[22] Všetky tieto nepravidelné výrazy sú buď priame lexikálne prevzatia z češtiny, alebo sa utvorili pod vplyvom príslušných českých pomenovaní. Nepociťujeme ich však ako neústrojné. Dva z nich *(pokušiteľ* a *premožiteľ)* majú skrátenú dlhú slabiku. V češtine sú pomenovania *stavitel, pokušitel, přemožitel* celkom organické; *spotřebitel* je utvorené analogicky.

[23] Výraz *odmocniteľ* je odvodený od slovesa *odmocniť*, nie je „pritvorený k *mocniteľ* predponou *od-*", ako sa domnieva J. Horecký (c. d., 77). — Výraz *odčitateľ* je odvodený od slovesa *odčítať*. SSJ charakterizuje sloveso *odčítať* (rovnako ako *sčítať*) iba ako dokonavé. Ale pomenovania základných matematických úkonov *sčítanie, odčítanie, násobenie, delenie* ukazujú, že slovesá *sčítať, odčítať* sú v slovenčine obojvidové, že ich možno chápať nielen ako dokonavé, ale aj ako nedokonavé. Pri

V staršom jazyku sa používalo aj niekoľko gramatických termínov na *-teľ*, a to pomenovania pádov typu *menovateľ, roditeľ, dávateľ, viniteľ, volateľ*, utvorené kalkovaním latinských názvov. Tieto „poslovenčené" názvy sa však už dávnejšie prestali používať.[24]

Závery. Činiteľské mená s príponou *-teľ* patria v súčasnej spisovnej slovenčine medzi produktívne slovotvorné typy. Sú o niečo menej produktívne ako deverbatíva s príponou *-č*.[25] Tvoria sa z infinitívneho kmeňa slovies na *-ova-, -a-, -i-*, prevažne nedokonavého vidu. Zriedkavejšie sa príponou *-teľ* tvoria deverbatíva z dokonavých slovesných základov. Pomerne častejšie sú pri slovesných základoch na *-i-: objaviteľ, osloboditeľ, podmaniteľ, predplatiteľ, predstaviteľ, spasiteľ, stvoriteľ, splnomocniteľ* a i. V jednotlivých prípadoch sa pomenovania na *-teľ* významove diferencovali podľa vidu v slovesnom základe: *doručiteľ — doručovateľ, osvojiteľ — osvojovateľ*. Niekedy sa však takéto varianty používajú bez významovej diferenciácie: *poistiteľ — poisťovateľ, zjednotiteľ — zjednocovateľ, dovršiteľ — dovršovateľ, tešiteľ — utešiteľ* a i. Niekoľko výrazov je utvorených príponou *-iteľ* z prézentného kmeňa alebo celkom nepravidelne: *držiteľ, mysliteľ, trpiteľ, staviteľ*. Medzi deverbatíva s príponou *-teľ* patrí aj obmedzený počet termínov pomenúvajúcich abstraktné pojmy, zväčša z matematiky: *čitateľ, menovateľ, deliteľ, ukazovateľ* a i.

Deverbatíva s príponou *-teľ/-iteľ* spravidla zachovávajú bez zmeny krátke i dlhé slabiky slovesného základu: *stvárňovateľ, zásobovateľ, bádateľ, dodávateľ, odosielateľ, lúštiteľ, šíriteľ, úročiteľ* a pod. Táto živá tendencia sa uplatňuje čoraz s väčšou dôslednosťou, i keď nie priamočiaro. Aj v súčasnej spisovnej slovenčine jestvuje istý počet výrazov na *-teľ*, ktoré majú proti slovesnému základu skrátenú slabiku (je to spravidla predposledná slabika základu). Sú to tieto výrazy: *čitateľ* (činiteľské meno i matematický termín), *kazateľ, pisateľ, dobyvateľ, obyvateľ, vydavateľ* (kto vydáva knihy), *zberateľ; kupiteľ, ochraniteľ, postupiteľ, uchvatiteľ, vykupiteľ, zastupiteľ; pokušiteľ, premožiteľ*. V slove *dobyvateľ* začína však prenikať dĺžka v súlade s kvantitou slovesného základu: *dobývateľ*. Podľa súčasnej kodifikácie je skrátená slabika aj v termíne *odčitateľ*. Organickejšie by však bolo znenie *odčítateľ* v súlade s kvantitou paralelných termínov *odčítanec, odčítanie* a slovesa *odčítať*.

---

výlučne dokonavom vide týchto slovies by sotva boli vznikli formy *spočítať, odpočítať* s dvoma predponami na zvýraznenie dokonavého vidu.

Výraz *odčitateľ* má ešte tú zvláštnosť, že slabika *-či-* je v ňom krátka, kým sloveso *odčítať* má dĺžku. Tento rozdiel v kvantite sa nemôže natrvalo udržať a podľa našej mienky je už dnes umelý. Nie je odôvodnená rozdielna kvantita v paralelných termínoch *odčítať — odčítanec — odčitateľ*. Naproti tomu v termíne *čitateľ*[2] (práve tak ako v homonyme *čitateľ*[1]) je skrátená slabika *či-* pevná, lebo tu sa už stratila súvislosť so slovesom *čítať* (= počítať, rátať), ktoré zastaralo.

[24] Porov. J. Horecký, c. d., 77.

[25] O produktívnosti, konkurencii a diferenciácii týchto dvoch slovotvorných typov pozri J. Horecký, c. d., 74—81. Porov. aj môj príspevok *Tvorenie a kvantita muž. substantív s príponami -č, -ač, -áč/-iač*, SR 32, 1967, 134—145.

Jozef Mistrík

ZÁKONITOSŤ V DISTRIBÚCII JAZYKOVÝCH PRVKOV

Štylistická tvár jazykového prejavu je zrejmá z výskytu a rozloženia konštitutívnych jazykových prvkov. Vo výbere a zaraďovaní (v distribúcii) sa dá postihnúť istý systém, platný pre prvky všetkých jazykových rovín. Tento systém je odrazom fungovania komplexu štýlotvorných činiteľov a jeho podstatu možno vyjadriť exaktnými metódami. Zákonitosť v distribúcii prvkov, o ktorej tu budeme hovoriť, sa posudzuje z toho hľadiska, ako pravidelne sa prvky v prejave opakujú, ako „symetrický" je ich výber z celého inventára prvkov.

Hneď na začiatku treba povedať, že keď bude reč len o dvojakej tendencii v distribúcii — o tendencii k symetrii a tendencii k asymetrii — to neznamená, že by sme z tohto hľadiska pripúšťali iba dvojaké typy prejavov. Primárne totiž ani nepôjde o štylistickú klasifikáciu prejavov, ale o sledovanie systému v distribúcii. A ešte treba osobitne zdôrazniť, že systém tu vidíme aj v asymetrii, keď ona signalizuje existenciu hľadaného alebo známeho pojmu.

Spôsob distribúcie budeme vyjadrovať pomocou sklonu priamky zakreslenej medzi súradnice s týmito údajmi: súradnica x = výskyt javu v percentách, súradnica y = typy alebo fázy javu. Aproximovaná priamka sklonu *(c)* bude spolu so súradnicami x a y vytvárať podobu skutočného alebo fiktívneho pravouhlého trojuholníka, takže jej sklon sa môže exaktne vyjadriť pomocou tangentovej vety. Údaj o výskyte javu v percentách, zaznačený na súradnici x, je totožný s údajom o moduse v danom súbore.

Najskôr ukážeme situáciu pri distribúcii viet s rozličnou dĺžkou vo viacerých žánroch jediného autora (P. Karvaša): v divadelnej hre *Zmŕtvychvstanie deduška Kolomana* (*a*), v umeleckej próze *Toto pokolenie,* autorská reč (*b*), v teoretickej štúdii *O dramaturgickom kontrapunkte,* Slovenské pohľady 6/65 (c). Záznam o distribúcii viet má takúto podobu:

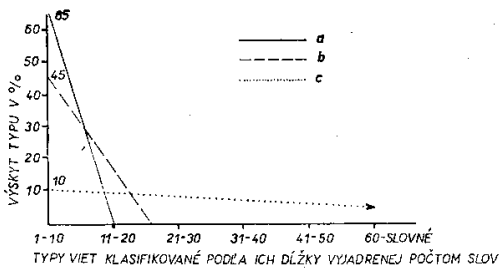

Záznam o frekvencii viet (pri istej aproximácii) ukazuje, že v Karvašovom dialógu majú výskyt prakticky iba vety dlhé 1—20 slov, zatiaľ čo v ostatných žánroch je rozloženie dĺžkových typov symetrickejšie: rozdiely vo frekvencii sú menšie a strieda sa väčší počet typov. Dialóg, v ktorom sa nesymetricky využíva iba málo variantov daných dĺžkou, je vlastne spontánny prejav, v ktorom sa hovoriaci nesústreďuje na výber jazykových jednotiek. O niečo symetrickejšia je distribúcia textu umeleckej prózy, v prejave sa pracuje s bohatším inventárom vetných typov daných dĺžkou. Relatívne najsymetrickejší je text vecnej prózy (c), v ktorom preferovanie dominantného typu (modus) je nenápadné. Veľkosť modusu je nevýrazná.

Z toho vidieť, že jeden a ten istý autor uplatňuje rozličnú distribúciu jazykových prvkov (tu viet), a to podľa žánra alebo štýlu prejavu. Z distribúcie je zrejmá takáto tendencia: čím je prejav spontánnejší, autorom štylisticky menej pripravený, tým je distribúcia menej symetrická, a naopak. Alebo: sústredenosť na jazyk sa pri prejave manifestuje tendenciou k symetrickému využívaniu jazykových prvkov, zatiaľ čo sústredenosť na vec alebo na situáciu, odvádzajúca pozornosť od formy prejavu, sa odráža v tendencii opačnej.

Uviedli sme príklad na situáciu iba v jedinom pláne a u jediného autora. Zistené tendencie však platia rovnako pre všetky plány a všetky prípady. Ide o izomorfnú zákonitosť, uplatňujúcu sa v každom konkrétnom jazykovom prejave. Na pozorovanie zákonitosti v distribúcii vezmeme príklady z rozličných prejavov.

Napríklad z oblasti slovníka. V každom texte sa striedajú slová bázové (konštrukčné a situačné) s tematickými. Všetky doteraz známe frekvenčné slovníky svedčia, že v priemere sú najfrekventovanejšie bázové slová. A vo všetkých súpisoch podľa frekvencie stoja tieto slová na prvých miestach. Zistené je aj to, že zhruba okolo 110 najčastejších slov vyčerpáva viac ako 40 % akéhokoľvek textu. Čím však je text štylizovanejší — odborný, pripravený, nespontánny — tým viacej tematických slov je v množine najčastejších 110 slov slovníka. Expanzia týchto slov do oblasti najaktívnejších lexikálnych jednotiek prejavu sa uskutočňuje za súčasného otupovania asymetrie pri distribúcii lexiky. V spontánnom prejave medzi najfrekventovanejšími slovami dominujú bázové slová, v štylizovanom vecnom a pripravenom prejave sú tieto slová rozložené rovnomernejšie, striedané s tematickými slovami. Porovnáme slovník spontánneho dialógu v Solovičových troch hrách *(Polnoc bude o päť minút, U nás taká obyčaj* a *Kar na konci roku)* so slovníkom vo vedeckej monografii M. Gosiorovského *Dejiny robotníckeho hnutia.* Kvôli rovnomernému rozdeleniu grafu pracujeme s prvými 120 slovami.

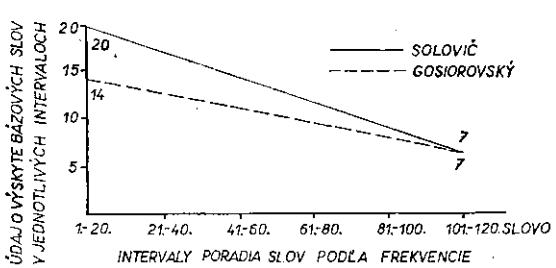

Záznam o výskyte konštrukčných a situačných slov ukazuje, že v dialógu (tu fingovane spontánnom prejave) je ich distribúcia v porovnaní s ostatnými slovami slovnej zásoby asymetricky veľká oproti ich distribúcii v „pripravenom“,

štylizovanom prejave. Uhol sklonu týkajúci sa slovníka Solovičových hier je menší, ako je tento uhol v Gosiorovského texte.

Asymetria platí rovnako aj pre gramatické prvky v súvislom texte. Uvedieme príklad vzťahujúci sa na kategóriu slovných druhov a potom na kategóriu pádu. Pre našu potrebu rozdelíme slovné druhy na dve triedy takto: 1. pojmové slovné druhy (substantíva s najčastejšími ich atribútmi, adjektívami), 2. kontaktovo situačné slová (konštrukčné – predložky, spojky a zámená – a slovesá[1], ktoré sú najmä nositeľmi údajov aktualizačných; adverbiá, ako atribúty slovies, zaraďme analogicky k nadradeným slovám, k slovesám). Číslovky a citoslovcia majú zanedbateľný výskyt. Keďže s nimi v zázname nerátame, nebude súčet percent dávať sumu 100. Porovnajme fingovane spontánny (dialogizovaný) prejav z Chudobovej novely *Kde pijú dúhy*[2] s pripraveným a štylizovaným prejavom v monografii V. Filkorna *Predheglovská logika*. Grafický záznam o distribúcii slovných druhov má takúto podobu:

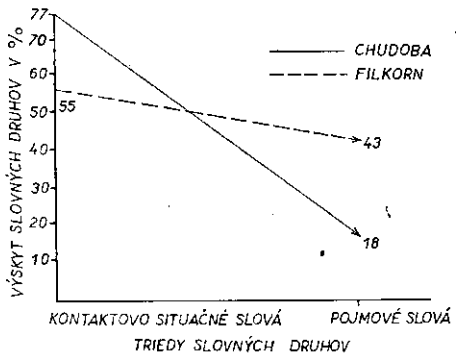

Nezáleží na tom, ako ďaleko sú vzdialené body označujúce triedy slovných druhov, pomer zistených uhlov sklonu je relatívne vždy ten istý: menší pri spontánnom prejave, väčší na zázname pripraveného prejavu. Slovné druhy, ktoré sú tmelom každého prejavu (predložky, spojky, zámená) alebo nositeľmi tmelových vlastností (slovesá), vykazujú v nepripravenom prejave hypertrofiu a v distribúcii asymetriu popri pojmových slovách. Obrátená je tendencia v štylizovaných prejavoch. Údaje z Králikovej hry *Posledná prekážka* (72 % : 23 %) a z denníka Smena (43 % : 43 %) toto konštatovanie potvrdzujú.

Obdobne ako slovné druhy aj pády možno rozdeliť do dvoch tried: 1. prvý a štvrtý pád ako základné, priame pády, 2. druhý, tretí, šiesty a siedmy pád ako pády zložitejších syntaktických konštrukcií. Prvý a štvrtý pád v sústave pádov hodnotíme tak, ako bázové slová v slovnej zásobe. Na ilustráciu distri-

---

[1] Slovesá sme vedome nezaradili medzi „pojmové" slová, i keď je jasné, že aj väčšina slovies tam patrí. Urobili sme to z týchto dôvodov: 1. neurčité slovesné tvary, ktoré majú podobu substantív alebo adjektív, sme zaradili k pojmovým slovám; 2. pod pojem „slovies" sme, pochopiteľne zahrnuli aj všetky pomocné (sponové i modálne a fázové) slovesá, v textoch najpočetnejšie; 3. do triedy „slovies" sme, pochopiteľne, zaradili aj také slovesá, ktoré majú v kontexte očividne iba tranzitnú funkciu; 4. pri práci s veľkými číslami sa ráta s najväčšou možnou aproximáciou, pričom sa sčítované slovesá ukázali ako prevažne „nie pojmové" slová.

[2] Tu možno trocha prekvapuje, že Chudobov prejav hodnotíme ako spontánny. Na vysvetlenie treba uviesť toto: tu sa pracuje iba s rečou postáv, ktorá — hoci je autorom „štylizovaná" — predsa sa chce priblížiť „spontánnej"; tak je to v každom dialógu umeleckej reči — v próze i v dráme.

búcie pádov uvedieme záznam na základe údajov získaných z novín *Vpred* (prerušovaná čiara) a z divadelnej hry *Antigona a tí druhí* (súvislá čiara).

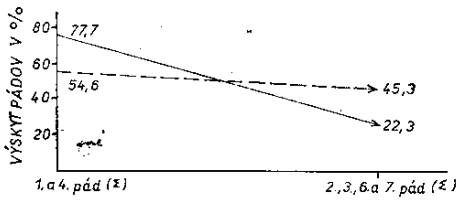

Rozloženie pádov v pripravenom a štylizovanom prejave je symetrickejšie ako v nepripravenom, napríklad v hovorovom prejave. Ani tu nezáleží na veľkosti modulov (ako pri slovných druhoch), lebo vzájomný pomer porovnávaných uhlov sklonu sa nemení. Konštatovanie o distribúcii pádov dokladáme z týchto ďalších diel. Chudobova reč postáv v novele *Kde pijú dúhy* 73,9 % : 26,1 %; *Vlastiveda pre 4. roč. ZDŠ* 56,5 % : 43,4 %.

Sledovali sme frekvenciu a rozloženie jazykových jednotiek so zreteľom na ich sémantické (lexikálno-sémantické i gramaticko-sémantické) vlastnosti. Teraz si všimneme ešte distribúciu prvkov so zreteľom na ich fyzické vlastnosti. Z fyzických vlastností je najevidentnejšia a aj objektívne merateľná dĺžka týchto jednotiek. Dĺžka slova sa meria počtom slabík, dĺžka vety počtom slov a dĺžku odseku budeme merať počtom viet. Izomorfizmus v distribúcii platí veľmi výrazne aj pre rozloženie jazykových jednotiek ako fyzických entít, a to vo všetkých hierarchicky chápaných plánoch — od slova až po slohový útvar.

Izomorfizmus v spôsobe distribúcie jazykových jednotiek chápaných sémanticky i fyzicky je daný primárne už tým, že najčastejšie jazykové prvky sú sémanticky i fyzicky nie zložité: tu „pojmovo chudobné" a tam „dĺžkou krátke". Zisťovanie princípu v distribúcii na jednej i na druhej strane nehodnotíme ako redundantnosť, ale ako verifikáciu vyslovenej zákonitosti.

Distribúciu slova videnú cez jeho dĺžku pozorujme v týchto dielach: J. G. Tajovský, *Statky zmätky* a M. Tomčík, *Na prelome epochy*. Pomer vo výskyte 1—7-slabičných slov je takýto:

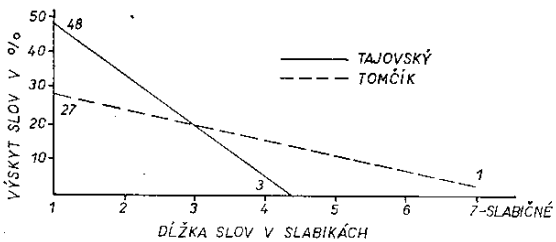

Vo fingovanom „spontánnom" Tajovského hovorovom konverzačnom prejave

dominujú jednoslabičné slová, 5-, 6- a 7-slabičných slov tam nieto[3]. Symetria vo vedeckom prejave Tomčíka je v tom, že modus je početne dosť nízky a dĺžka je rozložená na 7 typov. Ďalších 6 prípadov, ktoré našu tézu potvrdzujú, sme uviedli v článku *Dĺžka slova a štylistická štruktúra textu*, uverejnenom v Jazykovednom časopise 17, 1966, 113 n.

Situáciu v dĺžke vety sme už v úvode článku pozorovali na dielach jedného autora. Všimnime si pomery v distribúcii viet aj na dielach A. Matuška, *Od včerajška k dnešku* a M. Ďuríčková, *Danka a Janka* (reč postáv). U Matušku je rozpätie v dĺžke 162, u Ďuríčkovej len 26, modus u Matušku je naopak len 13 %, u Ďuríčkovej až 63 %.

Rozdiel v porovnávaných dielach je o to markantnejší, že obaja autori štylistickú tvár textov dosiahli vedomým a premysleným štylizovaním — tam detskej spontánnosti a tam zasa estetickej exkluzívnosti vedeckých textov, esejistickosti.

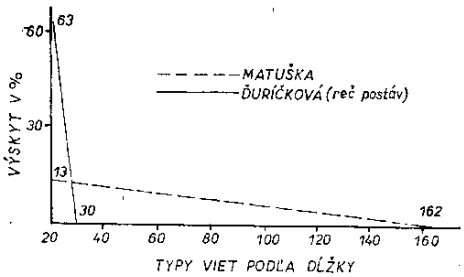

Konečne ešte porovnáme situáciu v dĺžke nadvetných celkov — odsekov. Dĺžku sme merali najbližšími nižšími objektívne zistiteľnými fyzickými jednotkami (v písomnom prejave oddelenými bodkou, výkričníkom, otáznikom) — vetami. Meranie dĺžky odseku pomocou slov alebo počtu riadkov nepokladáme za objektívne, lebo pri jeho formovaní si autor uvedomuje počet zakončených myšlienok manifestovaných vetami. Porovnávali sme odseky v knihe J. Števčeka *Baladická próza Františka Švantnera* a v knihe J. C. Hronského *Jozef Mak*. Števčekov prejav je členený podľa logických princípov, u Hronského je členený „spontánne" — ako to prinesie dramatizovaná situácia. Modus u Števčeka je 20 %, u Hronského 66 %, dĺžkové rozpätie u Števčeka je 19, u Hronského len 7.

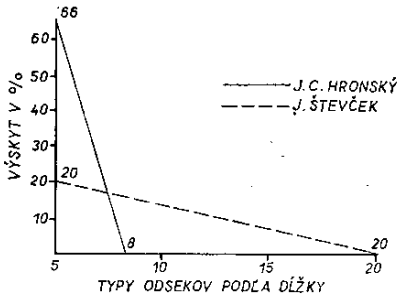

[3] Pravdaže, ojedinele sa môžu vyskytnúť, no nie ich je ani zďaleka toľko, že by sme ich mohli zachytiť v našom grafe, zaznačujúcom len okrúhle percentá výskytu.

Rozdiel v dĺžke odsekov je približne taký ako rozdiel v dĺžke viet Ďuríčkovej a Matuškovho textu. Pre taký dynamický prejav, ako je prejav Hronského, sú príznačné krátke odseky. A dynamickosť (hoci fingovaná) súvisí so stupňom pripravenosti prejavu: spontánny je dynamickejší, ako je vopred pripravený, prakticky „reprodukovaný" prejav.

Z h r n u t i e. Jazykové prvky v prejavoch majú rozmanitú cirkuláciu. Štylisticky relevantný je percentuálny rozdiel medzi zisteným najvyšším a najnižším bodom cirkulácie so zreteľom na rozsah meraného súboru. Predpokladá sa, že pri meraní viacerých konkrétnych prejavov majú moduly rovnakú podobu.

Sklon distribúcie je daný hodnotou tangensu α. Teoretické rozpätie tohto uhla je od 0° do 180°. Tendencia smerujúca k hodnote 0° signalizuje asymetrickú distribúciu prvkov a spontánnosť prejavu i naopak. Údaj má čisto relatívnu platnosť pri použití rovnakých merných jednotiek a rovnakých modulov.

V práci sme nesledovali iba klasifikáciu prejavov podľa sklonu distribúcie, ale aj izomorfnosť systému platnú pre všetky plány jazyka: vysokú variabilitu v lexike sprevádza vysoká variabilita v gramatike i v kompozícii prejavu a naopak.

Štylisticky príznakové sú hlavne symetrizujúce prvky. Sila ich štylistickej príznakovosti je tým väčšia, čím viacej sú vzdialené od hodnoty modusu. Periférnosť a súčasne nápadnosť v kontexte je daná ich nízkou početnosťou. Tak sa dostávame od púheho poznania „nepripravených" a „pripravených" prejavov aj ďalej, k exaktnému vyjadreniu sily príznakovosti prvku v prejave. Rovnako ako rozoznávame jadro a perifériu v inventári langového systému, treba tieto pojmy rozoznávať aj v konkrétnom uzavretom prejave, v oblasti parolovej. Prvky nadobúdajú v parolovej situácii štylistické vlastnosti, závislé od zákonitosti v ich distribúcii.

Téza o izomorfnej zákonitosti v distribúcii jazykových prvkov má teda širšiu platnosť — naznačuje možnosti exaktného opisu niektorých štylistických vlastností parolových (to zdôrazňujeme) prvkov.

Jozef Štolc

VÝSLEDKY, PERSPEKTÍVY A PROBLÉMY SLOVENSKEJ DIALEKTOLÓGIE

V ostatných rokoch slovenská dialektológia pokročila značne dopredu.* Úspech vidno predovšetkým v tom, že sa konečne završila prvá etapa práce na *Atlase slovenského jazyka,* t. j. dokončil sa prvý diel atlasu a práca na druhom diele je v záverečnom štádiu. Táto úloha neprimerane dlho (od r. 1947) bola otvorená. Mŕtvy bod sa prekonal až v jeseni 1958 po IV. sjazde slavistov v Moskve, na ktorom sa prijalo rozhodnutie podujať sa na spracovanie celoslovanského jazykového atlasu. V súvislosti s tým bolo treba aktivizovať aj slovenskú dialektológiu. Ustanovila sa Slovenská dialektologická komisia ako poradný a koordinujúci orgán, zorganizovalo sa dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied a dotovalo sa odborným i pomocným personálom, finančnými a ubikačnými prostriedkami. Pracovné úsilie sa sústredilo predovšetkým na atlas slovenského jazyka. V roku 1959 ujasnila sa koncepcia mapovania. Celková koncepcia atlasu[1] a ďalšie úlohy (výskum slovnej zásoby a monografie) sa ustálila na dialektologickej konferencii, ktorá bola v dňoch 29. 2. a 1. 3. 1960.[2] Nasledujúce obdobie charakterizuje živý pracovný ruch, intenzívne sa kartografuje materiál, ktorý sa zozbieral podľa dotazníka,[3] a pripravuje sa podklad pre vlastný atlas. Popri tom slovenskí pracovníci spolupracujú s českými dialektológmi na prípravách materiálu pre dotazník *Slovanského lingvistického atlasu.*

Toto obdobie vypracovaním prvého dielu *Atlasu slovenského jazyka* sa koncom roku 1965 skončilo.

Ako práca na prvom diele atlasu dospievala do záverečného štádia, tak sa ujasňovali mnohostranné dialektické vzťahy nárečových javov vnútri národného jazyka i mimo neho, vzťahy jazykové i mimojazykové rozmanitého charakteru vnútri slovenského národného etnika i mimo neho. Obzor sa rozširoval, problematika sa rozvíjala a ukázali sa ďalšie pracovné možnosti a závažné úlohy. Rozsah našej dialektologickej činnosti sa natoľko rozrástol, že sa musí pracovať organizovane. To znamená špecializáciu.

---

* Autor ako predseda Slovenskej dialektologickej komisie predniesol túto stať v stručnejšom znení ako úvodný prejav a referát o stave dialektológie na zasadnutí komisie 21. 11. 1966 a na zasadnutí Vedeckého kolégia jazykovedy SAV 12. 1. 1967 (podľa štátneho plánu je zodpovedným vedúcim výskumu slovenských nárečí). Pre tlač ich upravil a miestami rozviedol.

[1] J. Štolc, *Ku koncepcii Atlasa slovenského jazyka,* JČ 12, 1961, 159—175.

[2] Pozri obšírnu správu J. Pikorovej *Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie,* JČ 11, 1960, 190—200.

[3] E. Pauliny—J Štolc, *Dotazník pre výskum slovenských nárečí (Atlas slovenského jazyka),* Bratislava 1947.

Len takto naša dialektológia splní svoje úlohy, jej výsledky budú presvedčivejšie a účinnejšie zapôsobia v slovenskej jazykovede, v slavistike, ba ešte aj ďalej. Keby sme sa zdráhali nastúpiť túto cestu, bude chýbať náš hlas vo výskume dejín a dejinného postavenia nášho jazyka. V tomto smere nemôže zástoj dialektológie nahradiť žiadna iná disciplína, pretože len dialektológia náležite spracúva jazykové danosti, ktoré vyplývajú z existencie jazyka na konkrétnom území a zo susedstva iných príbuzných i nepríbuzných jazykov, národov, kultúrnych a civilizačných zoskupení.

Ale dialektológia nie je zacielená len do minulosti. Jej záujem a pôsobenie je obrátené aj do súčasnosti a budúcnosti. Dialektológia ako veda o nárečiach odkrýva špecifiku nášho národného jazyka ako kultúrnohistorickej jednoty. Dialektológia má právo a povinnosť spolupôsobiť pri normovaní spisovného jazyka a pri rozvíjaní jazykovej kultúry, lebo ona najlepšie pozná zdroje, z ktorých náš jazyk čerpá, obnovuje a dopĺňa sa podľa potreby dňa. Aktuálne je vyvíjať účinnú starostlivosť o integritu všetkých útvarov nášho národného jazyka od drobných nárečí po spisovný jazyk so všetkými jeho štýlmi. Dialektológia má sledovať rozvoj spisovného jazyka, tendencie, ktoré sa pri používaní spisovného jazyka vyskytujú, má skúmať ich charakter a upozorňovať najmä na dezintegračné prvky. Nemožno pochybovať o tom, že štylistická diferenciácia vyjadrovacích prostriedkov nesmie vyústiť v izolovaní sa niektorého štýlu od jazykového celku. To platí, pravda, v plnom slova zmysle aj o spisovnom jazyku a všetkých jeho štýloch vo vzťahu k nárečiam ako k svojmu historickému a hovorovému základu. Vyplýva to zo skutočnosti, že medzi nárečiami a spisovným jazykom je dialektický, nie logický protiklad. Nárečia a spisovný jazyk sa navzájom predpokladajú. Existencia nárečí nevylučuje existenciu spisovného jazyka a naopak existencia spisovného jazyka nevylučuje existenciu nárečí. Živý kontakt medzi vrstvou nárečovou a spisovnou v národnom jazyku je svedectvom zdravia a životaschopnosti spoločnosti.

Slovenská dialektológia môže dnes pracovať na širšej báze ako kedykoľvek predtým nielen preto, že namiesto jedného — dvoch pracovníkov, jediného, resp. žiadneho pracoviska v minulosti, máme dnes pracovníkov viac inštitucionálnych pracovísk, v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, na filozofických fakultách univerzity v Bratislave a v Prešove a na pedagogických fakultách. V súčasnosti pracuje teda v našej dialektológii viac ľudí na viac pracoviskách. Takýto kolektív treba organizovať, treba zabezpečiť ekonomiku práce, rozhraničiť pôsobnosť, vymedziť ju, zaistiť koordináciu, odstrániť možnosti kríženia záujmov, duplicity, dvojkoľajnosti, príp. metodologickej protichodnosti a iných nedostatkov, ku ktorým by mohlo dôjsť pri nedostatočnej organizovanosti. Slovenská dialektologická komisia združuje dialektológov zo všetkých jazykovedných pracovísk. Komisia je síce poradný orgán Jazykovedného ústavu, nemá vlastnú exe-

kutívu, ale aj tak môže vytvárať priaznivé predpoklady pre zdravú deľbu práce, pre koordináciu paralelných úloh, pre vzájomnú informovanosť pracovníkov a pod. Na pôde komisie sa môžu rozvinúť diskusie o základných problémoch metodológie výskumu, monografií, kartografovania, o aplikácii rôznych novších metód pri spracovaní nárečových materiálov, napr. štatistiky a matematickej metódy. Treba však pripomenúť, že v dialektologických štúdiách materiálová stránka vystupuje vždy viac do popredia ako iné aspekty, pretože v dialektológii treba každý vývod doložiť konkrétnym pevným materiálom.

Treba, aby sme si uvedomili vzájomnú odkázanosť na seba a intenzívne využívali možnosti a dobrodenie vzájomného styku, vzájomnej informovanosti, priateľskej podpory a dôvery zakladajúcej sa na spoločnej snahe po vedeckom poznaní.

V súvislosti s tým dobre je upozorniť na otázku dorastu. Tak sa zdá, že na tomto úseku akosi zaostávame. Z početnej generácie z rokov tesne po vojne (1945—1950) zostali pri dialektológii vlastne len dvaja — traja. Viac ich pracuje na iných úsekoch slovenského jazyka. To je tak dobre. Ale predsa len do istej miery znepokojuje fakt, že medzi univerzitnými poslucháčmi, ktorí študujú slavistiku, nepozorovať živší záujem o prácu v dialektológii. Nebolo by dobre, keby tu nastala priveľká ruptúra generačnej kontinuity. Výsledky vedeckej práce nezveľaďujú len zriedkavé nadpriemerné osobnosti, ale aj dobrá a súvislá tradícia, ktorá sa zaslúži prinajmenej o to, že veľké myšlienky zachová a nedá im upadnúť do zabudnutia.

Činnosť dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa nateraz člení na niekoľko zložiek: Atlas slovenského jazyka, Slovanský lingvistický atlas, monografie, slovník slovenských nárečí, tvorenie slov v slovenských nárečiach, skladba slovenských nárečí, fonetický výskum a fonetický archív, archív súvislých textov.

1. Atlas slovenského jazyka

Základným východiskom atlasu je materiál zozbieraný v r. 1947—1951 podľa dotazníka E. Paulinyho a J. Štolca. Bude rozdelený na päť dielov. Jednotlivé diely budú mať viac zväzkov (najmä lexikálny), pričom každý zväzok bude mať mapovú a textovú (komentárovú) časť.

Prvý diel atlasu venovaný zvukovej stavbe (vokalizmu a konsonantizmu) je hotový a je už v tlači; mapovú časť spracúva Kartografický a reprodukčný ústav v Bratislave. Podľa plánu vyjde z tlače v druhom štvrťroku 1968.

Atlas ako autori a spolupracovníci vyhotovili prof. dr. J. Štolc, dr. F. Buffa, dr. A. Habovštiak, A. Ferenčíková, J. Ripka, Š. Lipták. Rukopis recenzovali: doc. dr. Š. Tóbik a doc. dr. R. Krajčovič. Vedecký redaktor je prof. dr. E. Pauliny.

Prvá časť má 301 máp; v druhej časti je príhovor, úvod, komentáre, dotazník, zoznam explorátorov a indexy obcí (328 vybraných bodov) a slov.

V 29 sériách máp sa zobrazuje situácia samohláskových javov v 148 zmapo-

vaných a 175 prikomentovaných slovách a situácia spoluhláskových javov v 89 zmapovaných a 225 prikomentovaných slovách. Spolu sa v atlase spracovalo 637 slov.

Druhý diel atlasu obsahuje morfológiu. Na dokončení tohto dielu pracuje prof. J. Štolc so spolupracovníčkou A. Ferenčíkovou. Koncom r. 1967 alebo začiatkom r. 1968 bude rukopis hotový.

Tretí diel atlasu by mohol byť venovaný tvoreniu slov, štvrtý diel slovníku. V týchto dvoch dieloch sa jednak využije lexikálny materiál získaný podľa dotazníka E. Paulinyho a J. Štolca v r. 1947—1951, jednak sa použije materiál získaný od r. 1964 podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II z r. 1964, v ktorom lexikálnu časť pripravil A. Habovštiak a slovotvornú časť F. Buffa. Materiál podľa dotazníka sa zhromaždí asi do r. 1969.

Piaty diel atlasu by mal zobraziť diferenciáciu syntaktických javov. Zatiaľ sa robia prípravy (inventár javov) a hľadá sa adekvátna metóda výskumu na mieste.

2. Slovanský lingvistický atlas

Na IV. sjazde slavistov v Moskve v septembri 1958 bola ustanovená Medzinárodná komisia pre Slovanský lingvistický atlas. V rámci čs. delegácie je za slovenskú stránku jej členom prof. E. Pauliny. Československá zložka komisie začala svoju činnosť hneď po sjazde. Na tejto činnosti od začiatku sa slovenskí dialektológovia účastnili veľmi početne. Okrem prof. E. Paulinyho činný bol prof. J. Štolc, ktorý spolupracoval pri organizácii a príprave prvých námetov na súpis materiálu pre dotazník, návrhov na smernice dotazníka (morfologickej časti). Na samom začiatku námety na súpis morfologických javov pripravili doc. dr. Š. Ondruš, doc. dr. R. Krajčovič, dr. J. Horecký. Na práci čs. komisie sa okrem prof. J. Štolca účastnil aj I. Kotulič a A. Habovštiak, ktorý má doteraz slovenskú účasť na akcii ako výkonný činiteľ na starosti.

V máji 1967 bude v Smoleniciach zasadať Medzinárodná komisia pre Slovenský lingvistický atlas. O výsledkoch a skúsenostiach výskumu podľa dotazníka (*Voprosnik Obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa,* Moskva 1965) bude referovať prof. E. Pauliny. O problémoch kartografovania v Slovanskom lingvistickom atlase bude prednášať prof. J. Štolc.

Slovanský lingvistický atlas je pracovne značne náročný. Niekoľko rokov potrvá výskum podľa dotazníka na mieste, excerpovanie získaného materiálu a napokon jeho kartografické spracovanie s príslušným komentárom.

3. Monografie

Kolektívne podujatia natoľko vyčerpávajú pracovné možnosti jednotlivcov, že im sotva zostáva čas na vypracovanie menších štúdií a článkov. Treba však požadovať, aby vznikali aj väčšie syntetické diela alebo aspoň väčšie syntetizujúce štúdie.

Akokoľvek atlasu nemožno uprieť veľký význam, predsa celkovým svojím charakterom zostane atlas dielom rámcovým. V tom je vari jeho špecifika, aby vystihol základný typ nárečovej diferenciácie na celom území národného jazyka.

Úlohu podrobne poznať nejaký jav na celom území národného jazyka alebo celkovú stavbu niektorého nárečia na istom vymedzenom území majú monografie. Vyžaduje sa, aby monografie išli až na koreň veci, aby spracúvali úplný materiál. Pri výklade nárečových javov by sa vyžadovalo posudzovať vec z viacerých aspektov, aby sa javila ako výsledok dialektického pôsobenia viacerých

stimulov, ktoré vzájomne vyvolávajú v jazyku dynamiku v zmysle jazykovej zmeny.

Monografickú literatúru krajových nárečí reprezentujú nám vlastne len dve väčšie monografie, a to J. Stanislava *Liptovské nárečia* (1932) a A. Habovštiaka *Oravské nárečia* (1965). Bolo by treba vypracovať monografiu ďalších stolíc, ktorých je spolu 18. Monografie Gemera (Š. Tóbik), Spiša (J. Štolc) a iné materiálove pripravené treba dokončiť. Máme monografie menších územných celkov (E. Pauliny — horná Orava), i jednotlivých dedín (G. Horák — Pohorelá, F. Buffa — Dlhá Lúka), monografie orientované historicky (R. Krajčovič, *Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin* 1964), množstvo opisných i historických štúdií o jednotlivých javoch. Máme dokumentárne monografie o slovenských nárečiach v Maďarsku (J. Štolc 1949, P. Ondrus 1956) a v Juhoslávii (J. Štolc, v tlači) a máme nový sústavný opis členenia slovenských nárečí (J. Štolc v Čs. vlastivede IV, v tlači). Ale všetky tieto diela zachycujú len časť toho, čo by bolo treba ešte v záujme hlbokého poznania našich nárečí urobiť.

Osobitný dôraz sa kladie na stoličné monografie, v ktorých by sa zachytili všetky zložky jazykovej stavby.

4. Slovník slovenských nárečí

Výskumný záujem o slovenské nárečia sa od začiatku sústreďoval na zvukovú stránku a gramatiku. Slovník zostal na okraji záujmu. V. Vážný síce v svojom výskume (1920—1938) sledoval aj lexikálnu diferenciáciu, ale zhromaždený materiál je neúplný. Jednako V. Vážný vydal monografiu *O jménech motylů v slovenských nářečích* (Bratislava 1955). Menšie štúdie V. Vážneho a iných autorov sú roztrúsené a svedčia len o príležitostnom záujme o vec. V slovníku nikto nepracoval systematicky a s náležitým ponorom do hĺbky lexikálnej problematiky slovenských nárečí. Medzi uverejnenými štúdiami z okruhu nárečového slovníka sa vyníma svojou koncepciou i metódou spracovania štúdia Konštantína Palkoviča *Z vecného slovníka Slovákov v Maďarsku* (Jazykovedné štúdie II, Dialektológia, 1957, 298—353), v ktorej sa lexikálny materiál triedi podľa tematických okruhov a poukazuje sa na možnosti lexikologického spracovania slovnej zásoby. Mnoho poučenia pre rozvinutie metodológie výskumu a spracovania slovníka slovenských nárečí prináša teoreticky hlboko fundovaná kniha V. Blanára *Zo slovenskej historickej lexikológie* (1961).

Nemožno teda povedať, že by sa v lexikálnej oblasti nebolo urobilo celkom nič. Napr. na fakultách v diplómových prácach sa spracúvali a spracúvajú ľudové terminológie. Nárečový slovník bol predmetom niekoľkých kandidátskych dizertácií.[4] Aj v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu sa zo získaných súkromných excerpt zostavila kartotéka, ktorá môže mať nateraz okolo 250 000 lístkov. Ale všetky tieto práce spolu zachycujú veľmi neúplne len nepatrnú čiastku veľkého slovného bohatstva našich nárečí.

Slovník slovenských nárečí dlhé roky nebol v centre nášho dialektologického snaženia. Doteraz pracovné možnosti dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu SAV boli viazané skoro iba na prvý diel Atlasu slovenského jazyka. Keď sa táto naliehavá úloha koncom r. 1965 splnila, uvoľnilo sa miesto novej neodkladnej a rozsiahlej úlohe — slovníku slovenských

[4] Pozri zprávu K. Palkoviča *Výskum nárečovej slovnej zásoby na Slovensku*, JČ 17, 1966, 192—195.

nárečí. Odteraz bude trvalou súčasťou pracovného plánu dialektologického oddelenia. Len toto pracovisko prichodí do úvahy ako organizačné centrum lexikálneho výskumu na celom jazykovom území a ako pracovisko disponuje odborným personálom a finančnými i vecnými prostriedkami.

Základný charakter výskumu a ďalšieho, čo s tým súvisí, determinuje konečný cieľ: slovník slovenských nárečí, a to vo dvoch spracovaniach:

a) všeobecný slovník (tesaurus) v spracovaní lexikografickom v abecednom usporiadaní,

b) vecný slovník v spracovaní lexikografickom v usporiadaní podľa tematických okruhov.

So zreteľom na to sa musí organizovať aj výskum, excerpovanie a usporiadanie materiálu takým spôsobom, aby bola zabezpečená jeho permanentná použiteľnosť.

Rozsah úlohy a jej ďalekosiahly vedecký i praktický význam vyžaduje jednoznačné, definitívne a veľkorysé riešenie. Pridelení pracovníci sa musia sústrediť na svoju úlohu a spravovať sa podľa príslušných lexikologických i lexikografických kritérií.

Nemožno sa tu rozpisovať o podrobnostiach organizácie, pracovných postupov a výskumných metód slovníka slovenských nárečí. Ale hodno pripomenúť ešte aspoň otázku delimitácie slovníkovej práce medzi dialektologickými pracoviskami, vlastne medzi Jazykovedným ústavom a filozofickými fakultami univerzít v Bratislave a v Prešove. V záujme veci je, aby sa práca koordinovala.

Pracoviskom pre všeobecný slovník ako celok je dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu SAV. Všetky okolnosti prisudzujú dialektologickému oddeleniu aj funkciu organizačného centra, ktoré by okrem iného evidovalo všetky výskumy i práce týkajúce sa slovníka slovenských nárečí.

Pracoviská na fakultách môžu pomocou poslucháčov (v ročníkových a diplomových prácach) obyčajne z jednotlivých lokalít alebo z menších území získavať materiál menšieho rozsahu, ako napr. terminológie z rôznych významových okruhov a príslušnú frazeológiu alebo aj menšie všeobecné slovníky spracované lexikograficky.

5. *Tvorenie slov*

Tvorenie slov ako ucelená sústava doteraz neupútala pozornosť dialektológov. Prof. V. Vážný si všimol iba ojedinelé prípady tzv. rodných mien typu *Klimovie atď.* a ženské mená typu *Tomko — Tomkuľa, Kozák — Kozáčka, Kováč — Kováčka* atď. Aj E. Pauliny a J. Štolc v svojom dotazníku (str. 76, otázka 599 a 600) sa pýtajú tiež len na tieto dva typy mien. Ale po zhromaždení materiálu sa mimochodom na rôznych slovách ukázala značná slovotvorná diferenciácia. Po jej skartografovaní ukázala sa potreba sledovať túto otázku osobitne. V druhej časti *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II* pripravil F. Buffa 592 otázok z oblasti tvorenia slov. Získaný materiál sa spracuje v osobitnom diele *Atlasu slovenského jazyka.* Ale okrem toho sa tento materiál stane východiskom pre štúdium tvorenia slov ako uzavretej sústavy so zreteľom na súvislosť s ostatnými slovanskými i susednými neslovanskými jazykmi.

J. Horecký tvoreniu slov v spisovnom jazyku venoval dve knihy: *Slovotvorná sústava slovenčiny — podstatné meno, prídavné meno, sloveso* (1959) a *Morfematická štruktúra slovenčiny* (1964). Materiál z nárečí prinesie nové poznatky a dokreslí jednak celkový obraz tvorenia slov v súčasnosti, jednak upozorní na diachronické vzťahy a osvetlí vývin tejto zložky stavby nášho jazyka.

6. Skladba

Naliehavosť systematického výskumu skladby sa dostala do popredia pri príprave syntaktickej časti dotazníka pre *Slovanský lingvistický atlas*, keď bolo treba vypracovať inventár na našom území diferencovaných syntaktických javov. Pri tejto práci sme si uvedomili, že skladba spisovného jazyka nadväzuje na skladbu nárečí a že z nej organicky vyrastá, že rozdiely medzi skladbou nárečí a spisovného jazyka majú zväčša kvantitatívno-frekvenčný charakter, že kvalitatívnych rozdielov je pomerne menej.[5] Rozhodlo sa, že štúdium nárečovej syntaxe sa má koordinovať so štúdiom syntaxe spisovného jazyka a že sa medzi nimi má uplatniť čo najužšia spolupráca v teoretických zásadách i v pracovnej metóde, nakoľko to prirodzená povaha vecí dovolí. Starostlivosť o prípravu pracovného plánu z obsahovej i metodickej stránky sa zverila J. Oravcovi, pracovníkovi oddelenia spisovného jazyka. Už teraz je isté, že výskum sa nebude môcť obmedziť len na syntax vety, ale že musí doň zahrnúť aj syntax gramatických kategórií. Vo významosloví je totiž nepomerne väčšia diferenciácia ako vo vetosloví.

Metóda syntaktického výskumu sa odlišuje od metódy výskumu fonetických, morfologických i lexikálnych javov. Pri syntaktickom výskume totiž nemožno používať metódu priamej otázky, nemožno situáciu umele navodzovať. Syntaktický jav možno hodnoverne zachytiť vlastne iba v spontánnom súvislom prejave informátora. Explorátorovi pripadá síce úloha pasívneho účastníka na rozhovore, ale zato tým bystrejšieho pozorovateľa a zapisovateľa. Takýto výskum je, prirodzene, zdĺhavý a predpokladá častý a dlhší pobyt v skúmanom prostredí.

Pri syntaktickom výskume sa aj celkový postup odlišuje od výskumu ostatných zložiek jazyka. Sotva bude možno skúmať všetky programované javy naraz. Bolo by únosnejšie pozorovať iba skupinu javov, patriacich do štruktúrneho celku. Vznikala by takto postupne séria syntaktických prác monografických, prípadne drobných štúdií o takých javoch, ako je napr. záporný genitív, genitív dejového podmetu a predmetu, inštrumentál vo vetnej funkcii, vytýčený vetný člen, vetná vložka atď. Po čase na základe týchto štúdií by sa mohla vypracovať syntaktická syntax slovenských nárečí, založená na konkrétnom a vedeckými metódami získanom materiáli.

Paralelne by sa materiál spracúval aj kartograficky vo forme mapových príloh k štúdiám a monografiám. Časom aj tento materiál by bolo možné synteticky spracovať v jednom syntaktickom diele *Atlasu slovenského jazyka*. Tento diel atlasu by mal význam najmä pre ozrejmenie vzťahu slovenskej syntaxe k syntaxi ostatných slovanských jazykov.

Ako vidno, štúdium výskumu a spracovania syntaxe našich nárečí má svoje osobitné metodologické i obsahové problémy. Preto aktivizácia výskumu je zložitejšia vec. Ale nemožno pochybovať o tom, že je najvyšší čas do tohto priekopníckeho diela sa s tvrdou rozhodnosťou pustiť.

7. Fonetický archív a fonetický výskum

Fonetický opis nárečí sa zatiaľ robí podľa sluchového dojmu, pričom sa artikulácia hlások opisuje podľa činnosti artikulačných orgánov a ich vzájomnej

---

[5] J. Štolc, *O súvislosti skladby spisovného jazyka a nárečí.* Otázky slovanské syntaxe. Sborník brněnské syntaktické konference 17.—21. IV. 1962, Praha 1962, 368—372.

súhry. Nie sú zriedkavé prípady, že opisy sa rozchádzajú. Je dôležité, aby sa fonetický inventár a prozodické vlastnosti a ich reálne fungovanie skúmali exaktnými metódami. Výskum osvetlí mnoho otázok, ktoré sú dodnes nejasné. Spomeniem tu len prízvuk a jeho vzťah k intonácii, melódii a dôrazu. Zaujímavé bude porovnať základný charakter výslovnosti troch nárečových skupín: stredoslovenskej, západoslovenskej a východoslovenskej, prípadne menších nárečových celkov, a zistiť vzájomný vzťah týchto troch základných typov.

Dialektologické oddelenie v tomto ohľade nadviaže styk s fonetickým kabinetom na Filozofickej fakulte UK, ktorý disponuje kvalifikovanými odborníkmi (Ábel Kráľ) a príslušnými prístrojmi.

V dialektologickom oddelení samom sa zhromažďuje materiál zachytený na magnetofónových pásoch. Veľmi hodnotné záznamy sa prepisujú. Menej hodnotné sa archívujú len na pásoch.

8. Archív súvislých textov

Založil sa v r. 1949. Archívujú sa súvislé texty prozaické i veršované najrozmanitejšieho obsahu, zaznamenané rovno z úst hovoriaceho vo fonetickom prepise na osobitných formulároch z kvalitného papiera. Texty sa zbierali príležitostne od dialektologických pracovníkov, od diplomantov na vysokých školách a pod. Žiadalo by sa získavať texty podľa istého rozvrhu, aby sa postupne rovnomerne zahustila sieť osád, z ktorých texty sú archívované.

Zbierka textov má veľký význam ako prameň materiálu pre slovník, pre syntax, pre štúdium štylistickej stránky nárečových prejavov a konečne aj pre zvukovú a morfologickú stránku. Žiada sa vyvinúť na tomto úseku živší ruch. Treba by bolo s bývalými spolupracovníkmi nadviazať styk a získať ich, aby na okolí svojho pôsobiska zapisovali súvislé nárečové prejavy. Bolo by možné ich hlbšie zainteresovať napr. aj do zbierania materiálu pre slovník. Z takýchto korešpondentov a ochotníkov, regrutujúcich sa z radov milovníkov slovenského jazyka, by časom mohli vyrásť vynikajúci pomocníci aj na poli jazykovej výchovy a jazykovej kultúry.

Slovenská dialektológia sa v ostatných rokoch potešiteľne rozrastá. Možno povedať, že po vyhotovení rukopisu prvého dielu *Atlasu slovenského jazyka* nastal v jej pracovnej náplni zvrat: rozšírenie činnosti a špecializácie. Do popredia záujmu sa dostal slovník, tvorenie slov a syntax. Sú to úseky, ktoré stoja veľmi blízko k jazykovej praxi, ba svojimi výsledkami ju môžu priamo ovplyvňovať a zapôsobiť na štylistickú diferenciáciu spisovných jazykových prejavov. Doteraz sa pracovalo intenzívnejšie v oblasti zvukovej a morfologickej stavby, ktorá na spisovný úzus nemôže pôsobiť priamo. Slovenská dialektológia uvedeným pracovným preorientovaním stavia sa na stranu budovateľov dobrého spôsobu v slovenskom jazyku. Tak si vydobyje v slovenskej jazykovede zástoj, ktorý jej patrí podľa povahy predmetu jej vedeckého záujmu. Slovenská dialektológia je jedna z konštitutívnych zložiek slovenskej jazykovedy v takej miere, v akej slovenské nárečia sú historicky i synchronicky pôdou, na ktorej stojí spisovný jazyk ako reprezentatívny útvar národného jazyka.

Nárečia sú svedkami minulosti nášho jazyka. Rozvíjali sa spontánne. Ich štruktúra sa stabilizovala zákonite v závislosti od pomerov, v ktorých

Slováci žili. Štúdium nárečí otvára cestu ku skrytým procesom a v našich pomeroch je najbezpečnejším prameňom poznania vnútorného vývinu nášho jazyka. Nárečia sú veľký svedok nášho národného života v minulosti, jeho kultúry. Pri štúdiu nárečí ujasňuje sa predstava o genéze nášho jazyka, o jeho vzťahoch k slovanským i neslovanským jazykom strednej Európy, o jeho mieste v rodine slovanských jazykov, a to nielen z aspektu charakteristických znakov vnútornej stavby v priereze synchronickom, ale aj z aspektu diachronického, spoločenského, kultúrneho, etnografického a z iných aspektov.

Štúdium slovenských nárečí nie je dôležité len z hľadiska slovenského jazyka, ale má v istom zmysle pre strednú Európu slovanskú i neslovanskú kľúčový zástoj. Z toho by vyplývala čestná povinnosť vybudovať silné stredisko dialektologických štúdií. Náš terén poskytuje klasické možnosti prepracovať metodológiu dialektického výskumu prostredia, ktoré sa vyznačuje na jednej strane pestrou diferencovanosťou nárečí, na druhej strane nepochybnou celistvosťou vo vzťahu k jazykovému okoliu a napokon mnohosmernou rozmanitosťou vzťahov k susedným národným jazykom. Ukazuje sa, že v súvislosti s tým treba sa venovať štúdiu slovanských i susedných neslovanských jazykov z hľadiska slovenčiny. Toto štúdium by sa malo stať neodmysliteľnou zložkou štúdia najmä histórie nášho jazyka. S podnetmi, pozorovaniami a poznatkami v tomto smere by mali prichádzať nielen naši slavisti, bohemisti, rusisti, ukrajinisti, polonisti atď., ale aj maďaristi a germanisti.

Dnes mnoho môžeme. Máme dobrú vôľu k pozitívnemu činu, vôľu k vzájomnému porozumeniu, ku kolegiálnej súdržnosti a priateľskej otvorenosti a ochote.

Anton Habovštiak

K VÝSKUMU SLOVNEJ ZÁSOBY SLOVENSKÝCH NÁREČÍ

Slovenská dialektologická komisia usmerňuje svoju činnosť v zmysle uznesení, ktoré sa formulovali na jej zasadnutí dňa 18. 6. 1959, najmä však v zmysle uznesení dialektologickej konferencie, konanej v dňoch 29. 2. a 1. 3. 1960 v Bratislave za účasti slovenských a českých jazykovedcov. Na tejto konferencii sa predniesli jednak pracovné výsledky dosiahnuté pri výskume a spracúvaní slovenských nárečí, jednak sa predložili návrhy na spôsob práce v nasledujúcich rokoch. Tieto návrhy sa dotýkali metodologických postupov na Atlase slovenského jazyka, spôsobov, ako zužitko-

vať slovnú zásobu získanú zo slovenských nárečí, i problematiky monografického spracovania slovenských nárečí.

Vzhľadom na to, že na spomenutej konferencii sa venovala osobitná pozornosť aj otázke, ako získavať a spracúvať slovnú zásobu slovenských nárečí v nasledujúcich rokoch, chceme sa k tejto úlohe znova vrátiť a zhodnotiť výsledky dosiahnuté vo výskume tejto oblasti nášho jazyka. Súčasne chceli by sme podať aj návrhy, ako by sa mohlo postupovať pri tejto práci v nasledujúcich rokoch.*

Úlohu skúmať slovnú zásobu zo zemepisného hľadiska pre kartografické ciele plní dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra najmä vzhľadom na potrebu získať a spracovať nárečový materiál pre Atlas slovenského jazyka .

Výskum slovnej zásoby pre tento cieľ sa vykonáva podľa *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II.*[1] Dotazník vyšiel v máji 1964. Ako je známe, v tomto dotazníku je 1851 otázok z oblasti slovnej zásoby, z toho 1259 na lexikálnu diferenciáciu (zoskupených podľa slov z jednotlivých významových okruhov) a 592 otázok na slovotvorné zvláštnosti. Viaceré slová zo skupiny určenej pre výskum slovotvornej problematiky sa môžu dobre využiť aj pre výskum lexikálnych otázok a naopak — lexikálny materiál môže byť zas vhodným podkladom i pre výskum slovotvorných otázok.

Výskumom podľa tohto dotazníka sa získava materiál, ktorý sa na území Slovenska diferencuje tak z lexikálneho, ako aj slovotvorného hľadiska. Do dotazníka sa zaradili aj otázky na podaktoré sémantické zvláštnosti s tým cieľom, aby sa získali aspoň čiastočné informácie o sémantickom členení slovnej zásoby slovenských nárečí. Doterajší materiál z oblasti slovnej zásoby ukazuje, že slovenské nárečia z lexikálneho hľadiska nie sú tak bohato diferencované ako napr. z hláskoslovného a tvaroslovného hľadiska. S ohľadom na menšiu členitosť slovnej zásoby z geografického hľadiska tento výskum slovenských nárečí sa nerobí vo všetkých obciach na Slovensku, t. j. v takom rozsahu, ako sa tento výskum vykonával pri hláskoslovnom a tvaroslovnom výskume podľa Dotazníka I, ktorý pripravili prof. E. Pauliny a prof. J. Štolc. Lexikálny a slovotvorný výskum podľa Dotazníka II sa vykonáva vo vybraných bodoch s tou hustotou, aká sa stanovila aj pre I. zväzok Atlasu slovenského jazyka, a to v 325 bodoch. Táto hustota siete bodov je taká, že na základe tejto siete bodov sa dá získať dostačujúci obraz o lexikálnom a slovotvornom členení slovnej zásoby na našom území. Za dôležité pokladáme ešte pripomenúť, že táto sieť bodov sa určila na základe jazykových kritérií, prihliadalo sa však aj na historické, kultúrne, sociálne a etnografické činitele. Do siete bodov sa začlenili aj body z tzv. zmiešanej oblasti slovensko-maďarskej a body z goralského a ukrajinského nárečového územia.

V prípade potreby sa však výskum môže rozšíriť aj na ďalšie obce, t. j. na obce, ktoré neboli zahrnuté do tejto siete bodov, ale nárečová členitosť by si

---

* Prednesené na zasadnutí Vedeckého kolégia jazykovedy SAV 12. 1. 1967. (Pozn. red.)

[1] Lexikálnu časť tohto dotazníka pripravil A. Habovštiak a slovotvornú časť F. Buffa.

to osobitne vyžadovala. Nazdávame sa však, že tento postup bude potrebné uplatniť iba vo veľmi obmedzenom rozsahu a len v zriedkavých jednotlivých prípadoch.

Výskum podľa Dotazníka II vykonávajú pracovníci dialektologického oddelenia. Veľmi intenzívne však pri tejto úlohe spolupracujú pracovníci z vysokých škôl, najmä pracovníci z katedier slovenčiny z Prešova, B. Bystrice a Trnavy, ktorí nám pomáhajú získavať materiál pomocou poslucháčov ich škôl. Priebeh tejto akcie treba hodnotiť ako úspešný zberateľský čin. Od mája 1964 sa získal materiál z viac ako $^1/_3$ bodov. V budúcnosti však priebeh tejto zberateľskej úlohy chceme ešte viac zintenzívniť, a tak získať už v priebehu nasledujúcich dvoch rokov materiál, ktorý je potrebný na splnenie plánovanej úlohy.

Materiál získaný v rámci tohto výskumu sa zužitkuje ako základný materiál pri spracúvaní lexikálnej a slovotvornej časti atlasu slovenského jazyka. Možno ho však už teraz využiť pre najrozmanitejšie ciele, napr. pri spracúvaní slovníkov, pri porovnávaní slovnej zásoby spisovného jazyka a nárečí, pri spracúvaní lexikálnych, etymologických otázok ako aj pre slovenskú historickú lexikografiu a semaziológiu. Ako pomocný materiál možno ho použiť aj pri ustaľovaní odbornej terminológie a pre potreby iných vedeckých disciplín, napr. pre etnografiu. Materiál je veľmi vhodný aj na monografické spracovanie jednotlivých tematických okruhov, t. j. okruhu prác, ktorým sa v našej dialektológii venovala iba malá pozornosť.[2]

Výskum slovnej zásoby pre slovnikárske ciele a pre monografické spracovanie jednotlivých významových okruhov sa uskutočňuje na viacerých miestach.

Takéto výskumy sa vari najintenzívnejšie vykonávajú v Prešove zásluhou doc. Š. Tóbika, ktorý už v r. 1957 prikročil k systematickému výskumu slovníka východoslovenských nárečí. Na tento cieľ pripravil Š. Tóbik spolu so svojimi spolupracovníkmi aj dotazník určený pre výskum východoslovenskej nárečovej oblasti. Š. Tóbik pracuje aj na slovníku z Gemera.

Dôležitú zberateľskú a výskumnú činnosť v oblasti slovnej zásoby vykonávajú pracovníci FF UK v Bratislave, a to zásluhou doc. P. Ondrusa a odb. asistenta K. Palkoviča. Pre výskumné ciele vydal P. Ondrus aj pozoruhodnú metodicko-inštruktívnu príručku *Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí*, určenú pre explorátorov, najmä však pre poslucháčov slovenčiny. Pracovný program, aký organizuje a vedie P. Ondrus, zameriava sa na výskum ľudovej terminológie zanikajúcich remesiel a domácej výroby.

S cieľom monograficky spracovať isté významové okruhy slovnej zásoby slovenských nárečí získava nárečový materiál od r. 1961 aj K. Palkovič, a to podľa *Dotazníka pre výskum slovníka slovenských nárečí* (I. časť, Bratislava 1961, cyklostyl. vydanie). Otázky v dotazníku sa zameriavajú na získanie údajov o staršej a v súčasnom období rýchlo sa meniacej a zanikajúcej vrstve slovnej

---

[2] Pokladáme za potrebné poďakovať sa aj na tomto mieste všetkým našim spolupracovníkom za výdatnú pomoc pri zbieraní materiálu a súčasne ich poprosiť, aby nám pomohli dokončiť výskum v celom rozsahu. S touto žiadosťou sa obraciame aj na všetkých pracovníkov, ktorí sa v minulosti zúčastňovali pri výskume slovenských nárečí a ktorí majú ochotu pokračovať aj naďalej v tejto činnosti.

zásoby (poľnohospodárstvo, pltníctvo) i na okruhy slovnej zásoby novšej vrstvy, ako je napr. terminológia vzťahujúca sa na dopravu, na nové spôsoby poľnohospodárskej výroby a pod. Pomocou tohto dotazníka sa získal nárečový materiál z viac ako 100 bodov.

Lexikálny výskum sa robí aj na ostatných pracoviskách vysokých škôl. V B. Bystrici zásluhou J. Matejčíka, ktorý dokončil slovník novohradského nárečia, sa zbiera lexikálny materiál z južnostredoslovenských nárečí, najmä z niekdajšej novohradskej stolice.

Výskum slovnej zásoby vzťahujúci sa na terminológiu z poľnohospodárskej oblasti organizuje v Nitre doc. Š. Krištof.

Treba ešte spomenúť, že aj jednotliví pracovníci sa venujú v rámci svojej individuálnej činnosti zbieraniu slovnej zásoby. Slovník nárečia Prievidze a okolia pripravuje doc. J. Vavro, na slovníku gemerských nárečí pracuje aj J. Orlovský a A. Habovštiak pripravuje nárečový slovník z Oravy. Prof J. Štolc má zozbieraný bohatý materiál zo spišských nárečí a zo slovenských nárečí v Juhoslávii, ktorý pripravuje aj na publikovanie. Prof. J. Stanislav získal už dávnejšie bohatý lexikálny materiál z Liptova. Slovnú zásobu slovenských nárečí za hranicami našej vlasti si všímajú podaktorí slavisti na pracoviskách v Maďarsku, Rumunsku a Juhoslávii.

Veľký význam pre slovenskú dialektológiu má aj *Turčiansky slovník*, ktorý spracoval prof. V. Vážný. Slovník V. Vážneho (v rukopise) je po *Slovníku bošáckej doliny* od V. Riznera druhou najväčšou slovnikárskou prácou z oblasti dialektológie a pre slovenskú dialektológiu je táto práca naozaj cenný prínos.

Zberateľské akcie jednotlivcov a pracovných skupín, napr. skupín na vysokých školách sa viažu na zbieranie materiálu jednak z jednej nárečovej jednotky, jednak aj z väčších alebo menších nárečových celkov. Úloha zbierať materiál, ktorý by bol podkladom pre koncipovanie budúceho slovníka slovenských nárečí, je zatiaľ zaradená do pracovných plánov iba v rámci pracovného programu dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. O snahe pracovať na tejto úlohe v rámci pracovného plánu iných pracovísk sme dosiaľ neboli informovaní.

S cieľom pripraviť materiál pre budúci nárečový slovník sa zakladá už od r. 1954 v dialektologickom oddelení kartotéka, usporiadaná v abecednom poriadku. Podkladom pre túto kartotéku sa stal materiál, ktorý začal zhromažďovať excerpovaním publikovaných slovníčkov, nárečových textov J. Orlovský. Od tohto roku sa materiál doplňuje, a to excerpovaním podaktorých nárečových prác a nárečových textov uložených v archíve Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV i na základe zmlúv o dielo priamym individuálnym výskumom nárečí. Rozsah tohto zbierania však priamo súvisí s finančným dotovaním oddelenia pre zberateľské ciele.

Zaiste netreba osobitne zdôrazňovať, že zbieranie materiálu pre nárečový slovník je veľmi náročná úloha. Terajšie štádium prác tak v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu ako aj na iných pracoviskách ukazuje, že treba dôkladne uvážiť, ako pokračovať v budúcich rokoch pri plnení tejto úlohy. Uviedli sme, že sa nárečový materiál zbiera — čo treba

aj osobitne a s potešením konštatovať — na viacerých pracoviskách. Tento materiál sa však často zbiera bez toho, žeby bol náležite využitý. Na takýto materiál, pravdaže, bez primeranej náhrady nemôže mať nárok nijaké iné pracovisko okrem pracoviska, ktoré ho zozbieralo. Nazdávame sa však, že je naozaj vrcholný čas, aby sa takýto materiál zbieral, excerpoval a zaraďoval do kartoték takým spôsobom, aby sa mohol využiť aj na iné kolektívne úlohy a aby sa materiál dal napokon použiť pri koncipovaní slovníka slovenských nárečí. Práca na slovenskom nárečovom slovníku, t. j. zbieranie materiálu i jeho koncipovanie sa môže dariť iba vtedy, ak túto prácu bude vykonávať dobre organizovaný a dobre vedený pracovný kolektív.

Takéto pracovisko treba primerane zabezpečiť personálne i finančne. Bez takéhoto zabezpečenia je úspešná práca na celoslovenskom slovníku priam nemysliteľná. Doterajší postup prác na tejto úlohe, ako aj získaný a usporiadaný materiál svedčia o tom, že na prípravu i koncipovanie slovníka slovenských nárečí sú najvhodnejšie podmienky v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

Povinností a úloh, ktoré súvisia so spracovaním slovnej zásoby, je viac. Ukazuje sa, že ak sa práce na ich plnení majú ešte viac zintenzívniť, aby sa mohli dosiahnuť žiadúce výsledky, treba splniť podaktoré základné úlohy:

1. Za dôležité pokladáme najmä plánovite a cieľavedome zbierať slovnú zásobu pre slovenský nárečový slovník. Táto úloha sa plní na viacerých pracoviskách. Bolo by však potrebné jednotlivé práce tak koordinovať, aby na základe doterajšieho zbierania vznikla ústredná kartotéka, ktorá by bola v dohľadnom čase aj podkladom pre koncipovanie slovníka slovenských nárečí.

2. Prehľad činností jednotlivých pracovísk zaiste ukázal, že výskumnej a zberateľskej práci sa venuje — a s dobrými výsledkami — viac odborníkov z tejto oblasti. Explorátorská činnosť však nie je úmerná publikačnej činnosti. Je známe, že z problematiky slovnej zásoby našich nárečí sa v ostatných rokoch ani neobjavila pozoruhodnejšia nárečová práca. Tento nedostatok sa dotýka spracovania slovnej zásoby z teoretickej ako aj materiálovej stránky. Bolo by užitočné, keby sa na stránkach jazykovedných časopisov pristúpilo znova napr. k vydávaniu slovníkového materiálu v podobe väčších i menších slovníčkov. Aj slovníky zachytávajúce istú oblasť, napr. nárečie obcí v rámci istej stolice alebo väčšieho i menšieho nárečového celku, boli by pre slovenskú jazykovedu veľmi užitočné. Doterajšie skúsenosti ukazujú, že bez takýchto menších literárnych slovníkov a slovníčkov nie je ani možné pristúpiť k spracovaniu slovníka všetkých slovenských nárečí.

Spracovanie týchto slovníkov by bola úloha blízkej budúcnosti, kým spracovanie slovníka všetkých slovenských nárečí by zostalo dlhodobou úlohou.

Ferdinand Buffa

O MONOGRAFICKOM VÝSKUME TVORENIA SLOV V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH

Výskum slovenských nárečí (a jazyka vôbec) z hľadiska slovotvorného* znamená predovšetkým skúmanie ich slovotvornej štruktúry a opis ich slovotvornej sústavy. Slovotvornou štruktúrou sa všeobecne rozumie vzájomný vzťah slovotvorného základu a slovotvorného formantu, resp. vzájomný vzťah dvoch slovotvorných základov v zložených slovách, a to z hľadiska formálneho aj významového. Pre systematický, vedecký výskum tvorenia slov sú rovnako dôležité obe tieto zložky, preto je vždy nutné vychádzať od slovotvornej štruktúry ako celku. Na to sa musí pamätať, prirodzene, aj pri výskume tvorenia slov v nárečí. Prakticky to znamená, že každé nárečové slovo so zreteľnou slovotvornou štruktúrou hodnotíme podľa uvedených kritérií, pričom dostaneme informácie o jeho príslušnosti k istému slovotvornému typu.[1] Netreba azda ani zvlášť zdôrazňovať, že pre samotný výskum je veľmi dôležitá otázka zreteľnosti slovotvornej štruktúry jednotlivých slov, lebo predmetom nášho výskumu sú predovšetkým slová so zreteľnou slovotvornou štruktúrou. Okrem toho pri jednotlivých slovotvorných typoch nie menej dôležitá je aj otázka ich produktívnosti (je iste rozdiel, či istý slovotvorný typ je zastúpený v niektorom nárečí len dvoma-troma slovami, alebo či jeho produktívnosť je neobmedzená).

Skúmanie slovotvornej stránky nárečia (a jazyka vôbec) je možné z hľadiska diachronického, keď v popredí nášho záujmu je samotný slovotvorný proces, teda analýza tvorenia jednotlivých foriem. Pre samotné poznanie nárečia najmä vo vzťahu k spisovnému jazyku je však veľmi dôležité aj skúmanie jeho slovotvornej stránky z hľadiska synchrónneho, pri ktorom v strede nášho záujmu je skúmanie slovotvornej štruktúry slov v tom-ktorom nárečí. Výsledkom výskumu býva opis inventára slovotvorných prostriedkov istého nárečia. Pritom možno skúmať celý slovotvorný systém istej nárečovej jednotky (tradične sa to volá monografickým spracovaním tvorenia slov istého nárečia), alebo možno sledovať isté slovotvorné pomery na väčšej zemepisnej oblasti, čo sa obyčajne spracúva jazykovozemepisnými metódami vo forme atlasu. Z uvedených námetov, z ktorých každý by mohol byť témou samostatného uvažovania, chceli by sme sa pri tejto príležitosti pozastaviť predovšetkým pri otázke tzv. monografického

---

* Prednesené na zasadnutí Vedeckého kolégia jazykovedy SAV 12. 1. 1967. (Pozn. red.)

[1] K tomuto termínu pozri: M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině I*, Praha 1962. 72; J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 22 (nazývaný tu ako slovotvorný model).

a čiastočne aj tzv. atlasového spracovania slovotvornej stránky našich nárečí.[2]

Pri monografickom opise slovotvorného systému istého nárečia môžu nám byť východiskom rozličné kritériá. Za najvhodnejší pokladáme postup u nás najpoužívanejší (i najprepracovanejší najmä zásluhou J. Horeckého a M. Dokulila).[3] Pri takomto opise sa na prvom mieste prihliada na spôsob tvorenia slov (či ide o odvodzovanie alebo skladanie, či ide o odvodzovanie sufixálne ap.). Druhým triediacim princípom slovotvorného opisu býva ohľad na slovné druhy (ako základné lexikálno-morfologické triedy slov, ktoré sú takto prirodzeným rámcom pre slovotvorné kategórie). Na treťom mieste sa uplatňuje kritérium onomaziologickej štruktúry slova, podľa ktorého pri podstatnom mene sa nám vyčleňujú napr. 1. názvy osôb podľa činnosti, 2. názvy prostriedkov činnosti, 3. názvy výsledkov činnosti, 4. názvy nositeľov vlastností, 5. názvy podľa príslušnosti, 6. názvy podľa podobnosti, 7. názvy miest, 8. hromadné mená, 9. zdrobnené mená, 10. názvy ženských bytostí, 11. názvy dejov a 12. názvy vlastností.[4] Štvrtým kritériom býva ohľad na slovotvorný formant (ako najšpecifickejší znak slovotvorného typu). Na ďalšom mieste sa uplatňuje zreteľ na lexikálno-gramatickú kategóriu základného slova (teda či ide o odvodeniny desubstantívne, deverbálne ap.). Nakoniec sa uplatňuje aj kritérium vecnej (tematickej alebo sémantickej) príslušnosti odvodeného slova, teda jeho všeobecnej sémantiky (či totiž ide o názvy osôb, zvierat, rastlín, vecí, abstrákt ap.). Dôkladný vedecký opis slovotvornej štruktúry istého nárečia môže vzniknúť len vtedy, keď berieme všetky uvedené kritériá do úvahy, pričom ich poradie nemusí byť také, ako sme uviedli. Bolo by azda výhodné, keby sa nám podarilo vypracovať istý typ nárečovej slovotvornej monografie, čo by veľmi uľahčilo porovnávanie slovotvornej štruktúry jednotlivých nárečí. Možno, prirodzene, za východisko výskumu zobrať len jedno z uvedených kritérií, ale takto vzniknú len parciálne štúdie (napr. opis len istej onomaziologickej alebo sémantickej skupiny slov alebo len istého sufixu v patričnom nárečí ap.). Celkove, nazdávame sa, možno pri monografickom spracovaní slovotvornej stránky nárečí metodicky vychádzať z tých istých princípov ako v spisovnom jazyku, pretože v slovotvornej štruktúre spisovnej slovenčiny a slovenských nárečí niet podstatnejších rozdielov. Rozdiely sú tu predovšetkým v nerovnakom využívaní spoločných sufixov (teda v stupni ich produktívnosti), čiastočne v spôsobe spájania ich so slovotvorným základom a len zriedka aj vo výskyte istých špeciálne nárečových sufixov alebo vo významovej odlišnosti nárečových derivácií od paralelných derivácií v spisovnom jazyku.

---

[2] Nadväzujeme na náš príspevok *K otázke výskumu slovotvornej stránky slovenských nárečí*, Jazykovedný časopis 16, 1965, 79 n.

[3] Pozri najmä práce v 1. poznámke.

[4] M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině*, 187.

Úspech monografického spracovania slovotvornej stránky istej nárečovej jednotky závisí v značnej miere od množstva zhromaždeného materiálu, preto snahou spracovateľa by malo byť získať čo najbohatší, pomerne vyčerpávajúci počet slovotvorne motivovaných slov zo skúmaného nárečia. Prameňom pre to môžu byť texty (najmä bohaté na pomenovacie jednotky), doplnené priamym výskumom najmä z oblasti, ako je tvorenie deminutív, augmentatív, obyvateľských mien patronymík ap. (najmä pokiaľ ide o ich produktívnosť, čo z hľadiska lexikologického nie je závažné). Ináč samotný materiál získaný excerpciou textov môže obsahovať isté popudy pre náš ďalší priamy výskum. Po stránke technickej možno zbieranie slovotvorného materiálu z istého nárečia spojiť so zbieraním slovníkového materiálu; možno povedať, že kompletný slovníkový materiál z istého nárečia by mal poskytnúť dostatočný materiál aj pre charakteristiku jeho slovotvornej štruktúry (vychádzame z toho, že všetky derivácie v našom jazyku fungujú ako pomenovacie jednotky, pričom v slovníku nášho jazyka prevažujú slová motivované, so zreteľnou slovotvornou štruktúrou). Zdôrazňujeme, že máme na mysli úplný nárečový slovník (teda aký ešte u nás publikovaný nemáme); tie bežné, väčšinou tzv. diferenčné slovníky, aké sa u nás robia najmä na školách, obyčajne materiál pre slovotvornú charakteristiku nárečia obsahujú len v nepatrnom množstve. Týmto nechceme z výskumu slovotvornej stránky nárečia urobiť nejaký prívesok slovníkového výskumu; ide tu o úplné samostatné, z iných hľadísk poňaté spracovanie toho istého nárečového materiálu.[5] Vychádzanie z takého bohatého materiálu, aký poskytuje úplný slovník istého nárečia, má pre opis jeho slovotvornej štruktúry viac výhod: predovšetkým dáva istotu, že pri opise sa nevynechá ani jeden slovotvorný typ, a okrem toho môže poskytnúť cenné údaje aj o produktívnosti jednotlivých slovotvorných typov v tom-ktorom nárečí. V doterajších opisoch slovotvornej stránky našich nárečí sa otázka produktívnosti slovotvorných typov úplne zanedbávala, takže na tej istej rovine sa traktovali typy zastúpené dvoma-troma deriváciami, ako aj typy s neobmedzenou alebo veľkou produktívnosťou. Takýto nedostatok má slovotvorná časť mojej monografie o dlholúckom nárečí a toto chýba aj slovotvornej stati Habovštiakových Oravských nárečí, ktorá je u nás doteraz najkompletnejším opisom tvorenia slov z našich nárečí. Prirodzene, že v rámci celkového monografického spracovania istej nárečovej

[5] Na porovnanie možno uviesť, že český jazykovedec M. Dokulil, ktorý v tejto slovotvornej oblasti u nás teoreticky pracuje azda najintenzívnejšie, vďačí v mnohom za významné výsledky svojej práce tomu, že mal k dispozícii bohatý materiál zo slovníka spisovnej češtiny. Myslíme si, že aj my v spisovnej slovenčine sa dostaneme k podrobnejšiemu poznaniu jej slovotvornej štruktúry a pritom aj k prepracovaniu všeobecnejších teoretických otázok v tejto oblasti až vtedy, keď budeme mať k dispozícii vyexcerpovaný materiál aspoň z nášho slovníka. V Poľsku takýto materiál sa zhromažďuje paralelne s koncipovaním desaťzväzkového slovníka spisovnej poľštiny.

jednotky takýto opis čo do rozsahu stačí. No dúfame, že onedlho sa dočkáme aj ozajstnej monografie o tvorení slov niektorého z našich nárečí.

O skúmaní slovotvornej stránky našich nárečí jazykovozemepisnými metódami sa tu rozširovať nebudeme, pretože o tom sme už písali na inom mieste[6] a pretože pre jednotlivca takýto výskum je veľmi náročný. Získať údaje o slovotvornej diferencovanosti istej väčšej nárečovej oblasti možno totiž len za spolupráce viacerých ľudí. A práve takúto akciu robíme podľa nášho dotazníka (spolu s lexikálnym výskumom).[7] Dúfame, že sa nám podarí získať aspoň základné údaje o slovotvornej diferenciácii v slovenských nárečiach, čo by sme chceli spracovať v atlasovej forme. Vychádzame pritom z faktu, že medzi našimi nárečiami sú síce zhody v spôsobe tvorenia slov (sufixácia, skladanie ap.) a v slovotvorných prostriedkoch, ale rozdiely sú najmä v ich využívaní. Z viacerých príčin však rozsah nášho dotazníka je značne obmedzený (pri jeho koncipovaní boli sme závislí od doterajších, dosť skúpych vedomostí o našich nárečiach v tejto oblasti a okrem toho sme rešpektovali požiadavku, aby rozsah dotazníka neprekračoval istú únosnú zdravú mieru, a to najmä vzhľadom na to, že sme pri výskume počítali aj s externými spolupracovníkmi). Vzhľadom na externých explorátorov zisťujeme uvedeným dotazníkom údaje o jednotlivých slovách a nie o slovotvorných typoch, čo bolo veľmi prezieravé, lebo na širšie štylizované otázky väčšinou nám prichádzajú nedostatočné odpovede; ukazuje sa to najmä v časti o patronymických deriváciách. Inou takou dôležitou otázkou je ohľad na slovotvorný základ, ktorý sugeruje štylizácia otázky. A tak ak je v dotazníku napríklad otázka na pomenovanie človeka, ktorý veľa pije, tak nám ide o to, aby sme získali v skúmanom nárečí ako odpoveď pomenovanie so slovotvorným základom spoločným so slovesom „piť"; sledujeme totiž diferenciu typu: *pijan — pijak — opilec* ap.; nevhodná je teda odpoveď napr. „ožran", hoci toto slovo funguje možno v skúmanom nárečí ako synonymum pomenovania utvoreného od požadovaného základu. V takom prípade by sa explorátor nemal uspokojiť s prvou odpoveďou skúmaného človeka. Podobná situácia je aj v prípade, keď napr. pri zisťovaní výskytu foriem typu *čertica, diablica* (na otázku „ako sa volá žena zlá ako čert alebo diabol") dostaneme odpoveď „ancikrist". (Myslím, že v takýchto prípadoch sa prejavuje ináč dobre myslená snaha skúmaného objektu častovať explorátora podľa možnosti čo najzvláštnejšími, podľa neho asi najcennejšími informáciami.) Celkove sa ukazuje, že skúmanie slovotvornej stránky našich nárečí podľa dotazníka je z príčin, ktorých sme sa tu čiastočne dotkli, ťažšie ako skúmanie

---

[6] Pozri tu v poznámke 2.
[7] *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. Slovotvorná časť.* Bratislava 1964.

lexiky. Preto pri zadávaní spomínaného dotazníka explorátorom sa musí na to pamätať a dosť podrobne ich o tom inštruovať.

Nakoniec by sme povedali ešte pár slov o tom, aký význam má skúmanie slovotvornej stránky našich nárečí. Tento výskum je potrebný z viacerých dôvodov. Predovšetkým takýmto výskumom sa doplní, skompletizuje poznanie toho-ktorého nárečia: nemôžeme totiž vyhlásiť, že poznáme isté nárečie, ak nemáme aj jeho podrobný opis z hľadiska slovotvorného. Okrem toho dôkladnejšie poznanie slovotvornej štruktúry našich nárečí má veľký význam pre pochopenie istých slovotvorných pomerov aj v spisovnom jazyku, najmä v jeho dávnejšom vývinovom období; popritom bohatý nárečový materiál z oblasti slovotvornej môže byť nevyčerpateľným zdrojom pre nové pomenovacie potreby spisovného jazyka najmä v odbornom slovníku a pre štylizačné potreby krásnej literatúry. No a nakoniec takýto vyčerpávajúci opis nárečí v uvedenej oblasti poskytuje výborný materiál aj pre riešenie všeobecnojazykovedných otázok (v tejto oblasti sú jedinečné príklady pre sledovanie napríklad pôsobenia analógie v jazyku, ďalej pre výskum samotného pomenovacieho aktu u človeka, jeho vzťahu k vonkajšiemu svetu, ďalej tu možno sledovať, ako sa v tejto pomenovacej oblasti uskutočňuje výber z viacerých možností často pod vplyvom vonkajších faktov, napr. sociálnych alebo zviazaných s istým prostredím ap.). Pre to všetko si myslíme, že dôkladný výskum slovotvornej štruktúry nárečia si zaslúži patričnú pozornosť jazykovedcov.

DISKUSIE

Ladislav Dvonč

K ROZDEĽOVANIU SLOV TYPU *NÁJDEM*

Poučky o rozdeľovaní slov v písme na konci riadkov sa podávajú v *Pravidlách slovenského pravopisu* v kap. *Rozdeľovanie slov.*[1] V tejto štúdii chceme si všimnúť osobitnú poučku, týkajúcu sa rozdeľovania slov, ktoré sme tu súhrnne označili ako slová typu *nájdem.* Kritický pohľad ukazuje, že v tejto poučke sa neuplatňuje celkové základné hľadisko, ako ho nachádzame v ostatných poučkách o rozdeľovaní slov v platných Pravidlách.

Príslušná poučka znie takto: „Slová *ná-jdem, vy-jdem, pô-jdem, na-jmem, pri-jmem, prí-jmy, pri-jmi* rozdeľujeme obyčajne podľa pôvodného zloženia. Pripúšťa sa však aj rozdeľovanie *náj-dem, vyj-dem, prij-my* a pod.“ Z poučky je evidentné, že slová *nájdem, vyjdem* atď. možno rozdeľovať dvojako, pričom sa prednosť dáva rozdeľovaniu podľa tzv. pôvodného zloženia čiže presnejšie povedané podľa pôvodného morfologického členenia slova. Druhé delenie slov tohto typu, pri ktorom neprizeráme na pôvodné „zloženie“, sa v Pravidlách len pripúšťa ako druhá možnosť. Z použitia termínu pôvodné zloženie a pripustenia rozdeľovania *nájdem, vyj-dem* atď. sa zároveň ukazuje, že slová tohto typu sa z hľadiska súčasného používateľa jazyka majú vlastne hodnotiť ako výrazy, pri ktorých si „zloženie“ neuvedomujeme; presnejšie možno túto vec formulovať tak, že ide potom o výrazy, pri ktorých si dnes neuvedomujeme, že by sa tu vydeľovali nejaké slabičné predpony. A práve skutočnosť, že ide o slová, v ktorých z hľadiska súčasného jazykového povedomia niet slabičných predpôn, ale pritom pri rozdeľovaní sa dáva prednosť deleniu podľa pôvodného morfologického členenia, teda prednosť deleniu z čias, keď tieto slová ešte mali slabičné predpony (keď sa ešte v týchto slovách uvedomovali osobitné slabičné predpony), vyvoláva naše námietky, S podobným prípadom sa totiž inak v rámci poučiek o rozdeľovaní slov v dnešnej spisovnej slovenčine nestretávame, čo môžeme ukázať ich podrobnejším rozborom.

Všimnime si ich postupne, ako sa podávajú v Pravidlách slovenského pravopisu.

[1] Pozri napr. 5. vyd. Pravidiel z r. 1964, str. 56—57.

V § 50 uvedenej kapitoly sa podávajú pravidlá o rozdeľovaní zložených slov a slov s predponou. Tu sa hovorí, že zložené slová rozdeľujeme na švíku zloženia, ak si zloženie dostatočne uvedomujeme, t. j. ak slovo možno rozložiť na samostatné významové celky (napr. *jedno-značný, zeme-trasenie, delo-strelec* a pod.). Dôležitá z nášho hľadiska je tu časť „ak si zloženie dostatočne uvedomujeme". Teda ak si dostatočne zreteľne uvedomujeme, že máme pred sebou slovo zložené z dvoch osobitných slovných základov, potom ho rozdelíme na švíku zloženia, resp. pri rozdeľovaní slova musíme rešpektovať tento švík zloženia (môžeme deliť *de-lo-stre-lec*, nie však „de-los-tre-lec" alebo „de-lost-relec" a pod.). Ak sa tu však stavia podmienka rešpektovania súčasného uvedomovania si zloženia príslušného slova, potom je zrejmé, že sa tu prihliada na súčasné, a nie pôvodné zloženie slova. Slovo, ktoré pôvodne bolo zložené, ale dnes sa ako zložené neuvedomuje, zrejme nemôžeme rozdeliť ako zložené slovo na švíku zloženia, presnejšie na pôvodnom švíku zloženia. Teda zložené slová (zložené z hľadiska súčasného jazykového povedomia) rozdeľujeme v písme na konci riadkov inak ako slová typu *nájdem.*

Po pravidle o rozdeľovaní zložených slov sa uvádza poučka, podľa ktorej slabičné predpony oddeľujeme od slovného základu, a to aj vtedy, ak sa základ začína samohláskou a predpona sa končí spoluhláskou. Tu sa osobitne nepripomína zloženie slova, ako sme to videli pri poučke o zložených slovách. Netreba však pochybovať, že aj v tomto prípade majú Pravidlá slovenského pravopisu na mysli prípady, v ktorých si „zloženie dostatočne uvedomujeme", presnejšie: v ktorých si uvedomujeme, že sú to slabičné predpony. Na to ukazuje aj formulácia ďalšej poučky, ktorá sa uvádza v bode č. 2 tohože paragrafu. Tá znie takto: „Ak si pôvodné zloženie slova neuvedomujeme, pridržame sa pri jeho rozdeľovaní pravidiel, ktoré platia pre jednoduché slová, napr. *nad-chnúť, nád-cha, ro-zum, naj-mä, pros-pech.*" (Uvádza sa v rámci výkladov o rozdeľovaní zložených slov a slov s predponou, ale prísne vzaté nemala by sa tu vlastne ani vyskytovať, pretože ak si v niektorých jednotlivých prípadoch pôvodné zloženie slova neuvedomujeme, t. j. neuvedomujeme si, že by v nich išlo o nejakú slabičnú predponu, potom z toho logicky vyplýva, že nejde o slová s predponou; správnejšie by bolo uviesť túto konštatáciu ako poznámku s odkazom na rozdeľovanie jednoduchých slov.) Z toho vyplýva, že vo väčšine prípadov aj pri slovách so slabičnými predponami prihliadame len na súčasné jazykové povedomie, nie na pôvodné zloženie; slová typu *nájdem* sú tu práve osobitným prípadom.

Aj v rámci tzv. jednoduchých slov sa prihliada len na súčasné jazykové povedomie. Svedčí o tom formulácia poučky č. 3: „Ak je medzi dvoma samohláskami (dvojhláskami alebo slabičným *l, r* a samohláskou) skupina troch alebo viac spoluhlások, rozdeľujeme ich takto: a) Ak si uvedomujeme, akou odvodzovacou príponou je slovo utvorené, rozdeľujeme skupinu spoluhlások na slovotvornom švíku. b) Ak vnútri spoluhláskovej skupiny nie je slovotvorný švík (resp. ak si ho neuvedomujeme), patrí prvá spoluhláska do predchádzajúcej, ostatné do nasledujúcej slabiky." Pravda, pojem uvedomovania si odvodzovacej prípony alebo slovotvorného švíku aj tu je značne nepresný, u jednotlivých používateľov jazyka treba predpokladať rozličný stupeň uvedomovania si takejto prípony alebo švíku, ale v každom prípade vychádza sa tu zo súčasného jazykového povedomia, nie z pôvodného zloženia slov.

Súhrnne možno konštatovať, že pravidlá o rozdeľovaní slov vo väčšine prípadov vychádzajú zo súčasného jazykového povedomia; jedine pra-

vidlo o rozdeľovaní slov typu *nájdem* rešpektuje v prvom rade pôvodné zloženie slova, pôvodnú existenciu slabičných predpôn v týchto slovách. V tomto prípade ide o uplatnenie tzv. etymologického princípu pri rozdeľovaní slov.

Je dostatočne známe, že etymologický princíp sa pri rozdeľovaní slov v značnej miere uplatňoval v starších normatívnych príručkách. Ako ukázal J. Ružička v svojom dôkladnom rozbore problému rozdeľovania slov v slovenčine,[2] tzv. prvá redakcia Pravidiel, t. j. Pravidlá z roku 1931 kládli síce veľký dôraz na etymologický princíp, ale neforsírovali ho do krajnosti. Naproti tomu Pravidlá z r. 1940 žiadali uplatňovať etymologický princíp do dôsledkov, čím vylučovali uplatňovanie sa súčasného jazykového povedomia (v tomto prípade dnešného). J. Ružička pritom zároveň ukázal, prečo sa etymologický princíp nemôže uplatniť pri rozdeľovaní slov do dôsledkov (okrem iného už aj preto, že etymológiu mnohých slov vlastne ani nepoznáme). Zároveň presvedčivo dokázal, že poučky o rozdeľovaní slov možno postaviť len na súčasnom (z hľadiska terajšieho používateľa jazyka dnešnom) jazykovom povedomí, ak má používateľ jazyka takéto poučky ovládať a prakticky používať. Etymologický princíp pri rozdeľovaní slov odmietol už predtým J. Orlovský[3] (nerozviedol však otázku tak dopodrobna, ako to urobil po ňom J. Ružička).

Zásluhou tejto kritiky etymologického princípu pri rozdeľovaní slov uplatnilo sa v Pravidlách z roku 1953 súčasné jazykové povedomie čiže synchronický princíp.[4] Rozhodujúce pri delení slov nie je tu pôvodné alebo niekdajšie morfologické členenie slov a tvarov, ale súčasné morfologické členenie. Isté rezíduum etymologického nazerania na jazykové fakty ostalo však práve pri slovách typu *nájdem*.

V Pravidlách slovenského pravopisu sa, pochopiteľne, neodôvodňuje, prečo práve v tomto jedinom prípade sa dáva prednosť etymologickému princípu pred princípom synchronickým. Vysvetlenie sa však nepodáva ani v príspevku Š. Peciara,[5] v ktorom autor podával komentáre k niektorým bodom návrhu Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1952. Z výkladu, ktorý v komentári ku kapitole o rozdeľovaní slov podáva o slovách typu *nájdem*, by vyplývalo, že by sa malo uplatniť len delenie *náj-dem;* jednako autor končí tým, že sa tu pripúšťa dvojaké delenie.[6] Pritom pô-

---

[2] J. Ružička, *Rozdeľovanie slov v slovenčine*, SR 12, 1946, 224—239.

[3] J. Orlovský, *K problému rozdeľovania slov v slovenčine*, SR 12, 1946, 42—45.

[4] E. Jóna v čl. *O novej úprave slovenského pravopisu*, SR 17, 1951/52, 276 hovorí, že „pravidlá o rozdeľovaní slov na konci riadku sa zjednodušujú takým spôsobom, že sa proti doterajším poučkám uplatňujú viac mechanické zásady" (mal vtedy na mysli návrh Pravidiel). Rozdiel medzi Pravidlami z r. 1940 a 1953 spočíva však predovšetkým v uplatnení, resp. neuplatnení etymologického princípu.

[5] Š. Peciar, *K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy*, SR 17, 1951/52, 286—290.

[6] Š. Peciar, c. m., 288.

vodný návrh mal opačné riešenie ako dnešné Pravidlá; na prvom mieste ukázal delenie podľa súčasného jazykového povedomia a iba na druhom mieste uvádzal delenie podľa pôvodného zloženia slova (pričom však nepresne hovoril o delení podľa morfologického zloženia, a nie podľa pôvodného morfologického zloženia).[7]

Sme tej mienky, že v Pravidlách slovenského pravopisu pri všetkých poučkách o rozdeľovaní slov v písme na konci riadkov, teda aj v prípade slov typu *nájdem* treba dôsledne uplatniť súčasné jazykové povedomie, a nie pôvodné zloženie slova. Iba v takomto prípade budú poučky o rozdeľovaní slov jednotné, formulované z jednotného hľadiska. Súčasná formulácia poučky o rozdeľovaní slov typu *nájdem* predstavuje rušivú neodôvodnenú výnimku.

Ak zastávame mienku, že aj pri rozdeľovaní slov typu *nájdem* treba uplatniť súčasné jazykové povedomie, potom treba odpovedať na otázku, ako sa hodnotia uvedené slová z tohto hľadiska.

Vyššie sme uviedli, že Pravidlá fakticky hodnotia tieto slová ako bezpredponové (predpony tu vydeľujú iba podľa pôvodného zloženia). Š. Peciar sa v cit. článku dotýka morfologického členenia slovesných tvarov *nájdem, vyjdem, pôjdem, najmem, prijmem* a podobných (takto o nich vyslovene hovorí). Hodnotí ich ako bezpredponové; dôvodí, že základy *jdem, jmem* v slovenčine nejestvujú ako samostatné slová, pričom tieto slovesá majú každé svoj význam ako celok, ktorý je pre väčšinu morfologicky nerozložiteľný. Na inom mieste[8] sa autor zaoberá morfologickým členením slovesa *nájsť* a slovies *prejsť, vojsť, vyjsť, zájsť, dôjsť* (z týchto sa v Pravidlách v uvedenej poučke spomínajú iba slová *nájsť* a *vyjsť*). O slovese *nájsť* uvádza, že ho nemožno v dnešnej slovenčine členiť na predponu *na-* a sloveso *ísť*, pretože sa úplne stratila pôvodná významová súvislosť medzi slovesami *nájsť* a *ísť*. Strata významovej súvislosti medzi týmito slovesami mala za následok aj zánik významu pôvodnej predpony *na-* v slovese *nájsť*. Naproti tomu pri slovesách *prejsť, vojsť, vyjsť, zájsť, dôjsť* sa podľa Š. Peciara dosiaľ drží vedomie rozložiteľnosti na predponu a základ. Toto vedomie sa udržuje preto, lebo dosiaľ tieto slovesá obsahujú významový prvok slovesa *ísť* i významový prvok príslušnej predpony.

Citovaný novší výklad Š. Peciara pokladáme za správny. Ďalej treba preskúmať morfologické členenie slova *príjmy*. Tu sa podľa našej mienky predpona vydeľuje v porovnaní so slovesným tvarom *prijmem*. Takto aj v slovese *prijmem* sa vydeľuje predpona. Je to podobný prípad, ako je zloženie slov *navštíviť* a *návšteva*, o ktorých písal J. Ružička.[9] Podobným prípadom je aj sloveso *najmem*, ku ktorému sa pričleňuje podst. meno *nájom* s predĺženou predponou *ná-*. Aj keď teda základ *jmem* nejestvuje v spisovnej slovenčine ako samostatné slovo (čo uvádza Š. Peciar ako argument pri hodnotení slovies *nájmem* a *prijmem* ako bezpredponových), jednako sa v týchto slovesách vyčleňujú predpony *na-* a *pri-* (podobne ani

---

[7] Š. Peciar, c. m., 286.
[8] Š. Peciar, *O homonymii slovesných predpôn*, SR 27, 1962, 4—5.
[9] J. Ružička, *Na-vštíviť, či nav-štíviť?*, SR 25, 1960, 174—176.

jdem nejestvuje ako osobitné sloveso, jednako tvary *prejdem, vyjdem* a pod. interpretuje Š. Peciar ako predponové). Ale rovnako ako v prípade *navštíviť — návšteva,* kde J. Ružička hovorí o slabo pociťovanom morfologickom švíku, aj v týchto prípadoch ide o oslabenie morfologického švíku. K tomu prispieva aj to, že spojenia *jd, jď (prejdem, prejdú)* a *jm (najmem)* sa na začiatku slov v spisovnej slovenčine nevyskytujú, a tak sa aj pri delení slov prejavuje snaha nenechať spolu takéto spojenia (na začiatku ďalšieho riadku), ale ich rozdeliť,[10] čím sa ešte viac oslabuje vedomie morfologického švíku v takýchto slovách.

Podľa tohto rozboru slovo *nájdem* predstavuje bezpredponové sloveso, takže pri jeho rozdeľovaní treba sa pridržať pravidiel, ktoré platia pre jednoduché slová. Ostatné slová, ktoré v rozoberanej poučke spomínajú Pravidlá, t. j. *vyjdem, pôjdem, najmem, prijmem, príjmy, prijmi* predstavujú podľa nášho rozboru predponové slová, a preto pri ich delení treba uplatňovať pravidlo o delení slov s predponou. Pretože však v nich ide už o isté oslabenie morfologického švíku, bolo by možné pripustiť aj delenie typu *vyj-dem* aspoň v školskej praxi.

Ešte poznámka k výberu slov, pri ktorých sa v Pravidlách uplatňuje delenie podľa pôvodného „zloženia" a delenie podľa súčasného „zloženia". Spomínajú sa tu slová *nájdem, vyjdem, pôjdem, najmem, prijmem, príjmy, prijmi.* Je evidentné, že pri slovesách, ktoré sa tu uvádzajú, ide o rovnaké delenie aj pri iných tvaroch, napr. *nájdeš, vyjdeš, pôjdeš, najmeme, najmete, najmú, prijmú, prijmite, nájduc, najmúc* atď. Podobne nejde len o tvar *príjmy* (nom.-akuz. pl.), ale aj o niektoré iné tvary substantíva *príjem,* v ktorých sa pri skloňovaní vynecháva samohláska *e* (alternácia *e/ø*), napr. *príjmu, príjmom, príjmov, príjmami* a pod. Takisto ide aj o delenie v niektorých derivátoch, napr. *príjmový.* Teda aj z tohto hľadiska je v Pravidlách istý nedostatok; v poučke sa malo vhodným spôsobom ukázať na všetky prípady, ktoré tu prichádzajú do úvahy (*nájdem, nájdeš, nájde . . ., nájdi, nájdime, nájdite, nájduc, nájdený, nájdenie* atď., *príjmu, príjmom . . ., príjmový* atď.).

Zo spracovania, ktoré je v Pravidlách, nie je tiež jasné, ako deliť niektoré iné podobné slová, napr. *dôjdem, vojdem, prejdem, zájdem, dôjdeš, zájduc* a pod. (tieto spomína spolu so slovesami *nájsť* a *vyjsť* Š. Peciar, ako sme to vyššie uviedli), *nejdem, nájmu, pojmu, nájmom, pojmom, pojmy* atď. (tvary slov *nájom, pojem* s vynechaným *o* alebo *e*), *pojmový, dojmu, dojmy* atď. Možno vyvodiť iba konštatovanie, že tieto slová nemôžeme deliť dvojako ako slová typu *nájdem.* Vo väčšine prípadov ide o predponové slová, pri niektorých z nich však, ako napr. pri slove *pojem,*

---

[10] Pri rozdeľovaní slov sa uplatňuje zreteľ na spojenia spoluhlások na konci slov alebo spojenia spoluhlások na začiatku slov, na čo som upozornil v príspevku *Z problematiky rozdeľovania slov v slovenčine,* SR 31, 1966, 223 n.

ide už o silne oslabený morfologický švík, takže tu už prichádza do úvahy delenie podľa pravidla, ktoré platí pre jednoduché slová. Pretože ide o veľmi blízke alebo podobné prípady, bolo potrebné stručne sa o nich zmieniť v Pravidlách aspoň vo vysvetľujúcej poznámke.

Na záver chceme konštatovať, že si nerobíme nárok na úplnú správnosť nášho výkladu o morfologickom členení slov, ktoré sme tu súhrnne označili ako slová typu *nájdem*. Nazdávame sa však, že v každom prípade treba aj pri rozdeľovaní slov typu *nájdem* uplatniť rovnaké hľadisko ako pri rozdeľovaní iných slov, t. j. nerozdeľovať ich podľa pôvodného „zloženia", ale podľa ich dnešného morfologického členenia. Riešenie, ktoré je v Pravidlách pri slovách tohto typu, predstavuje rezíduum etymologického princípu pri rozdeľovaní slov, uplatňovaného do dôsledkov v Pravidlách z r. 1940.

ZPRÁVY A POSUDKY

Valné zhromaždenie Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV

Na minuloročnom valnom zhromaždení (1966) členovia ZSJ prijali návrh, aby sa valné zhromaždenie konalo každý rok. Plenárnu schôdzku členov prikazuje zvolať každoročne aj dočasný Organizačný poriadok ZSJ, a preto jeho predseda doc. dr. J. Ružička, DrSc. zvolal na 20. 2. 1967 valné zhromaždenie, ktoré sa konalo o 14. hod. v čitárni Ústrednej knižnice SAV.

Zhromaždených členov privítal predseda ZSJ a konštatoval, že valné zhromaždenie je schopné uznášania, pretože sa členovia zišli skoro v úplnom počte. Ďalej predseda oznámil, že z radov ZSJ navždy odišiel tichý a milý člen — akademik Ján Bakoš. Prítomní členovia uctili jeho pamiatku jednominútovým tichom.

Prvým bodom programu bolo úvodné slovo predsedu ZSJ, v ktorom hodnotil činnosť ZSJ v súvislosti s lingvistickou prácou na Slovensku vôbec. Po tomto úvode nasledovala zpráva dr. F. Kočiša, vedeckého tajomníka ZSJ, o činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV v roku 1966 a zpráva I. Masára o stave členstva a o hospodárení v roku 1966.*

Diskusia po zprávach o činnosti ZSJ bola veľmi bohatá. Prof. J. Štolc podal návrh, aby sa pri Združení slovenských jazykovedcov utvorila osobitná inštitúcia pod názvom Spoločnosť milovníkov slovenskej reči. Svoj návrh podrobne rozpracoval a v písomnej podobe ho odovzdal vedeniu ZSJ. Dr. J. Horecký oboznámil členov s prípravou informačného bulletinu pre členov ZSJ a súhlasil s návrhom predsedu ZSJ, aby sa do vedeckovýskumnej činnosti ZSJ zaradila úloha spracovať vznik a vývin slovenskej jazykovedy. Doc. V. Blanár oboznámil členov s výskumnou úlohou ZSJ, ktorú schválilo Predsedníctvo SAV a na ktorú uvoľní 20 000 korún. V rámci tejto úlohy sa vypomôže oddeleniu dejín spisovnej slovenčiny Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra v heuristickom výskume pamiatok pre historický slovník slovenského jazyka. V súvislosti s tým doc. Ružička vyzval členov, aby rozmýšľali nad formulovaním iných perspektívnych úloh, ktoré by sa mohli a mali uskutočniť v rámci ZSJ. Dr. G. Horák pripomenul členom, že jazyková rubrika v Pravde *(Slovenčina naša)* je rubrikou ZSJ a bolo by dobre, keby do rubriky prispievalo čím viac členov. V. Betáková nakrátko zreferovala o tom, ako sa Katedra slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte UK v Trnave zapojila do akcie v jazykovej kultúre po decembrovej konferencii v Smoleniciach. Doc. Ľ. Šmelík nabádal využiť postgraduálne štúdium učiteľov, ktoré bude povinné, na prednášky o jazykovej kultúre na Slovensku. Dr. F. Kočiš navrhol, aby sa uvažovalo o ďalšej etape vo výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny a aby sa neodpísané magnetofónové nahrávky dali čo najskôr od-

---

* Úvodný prejav a obidve zprávy prinášame v plnom znení v tomto čísle na str. 193—198, 242—244. (Pozn. red.)

písať, pretože pásy sú nekvalitné. Prof. E. Pauliny pripomenul, že ako on vie, všetky pásy sú odpísané a že ďalšia práca v tejto akcii je alebo bude vecou výboru ZSJ. Doc. Š. Ondruš upozornil na to, že návrhy na výskumné úlohy treba formulovať opatrne. Návrh na založenie osobitnej spoločnosti milovníkov slovenskej reči je tiež neopodstatnený. Nevie, čo by bolo efektívnou náplňou krúžku. Doc. Ondruš ďalej upozornil, že v úvodnom prejave doc. Ružičku sa dávala do protikladu akadémia a vysoké školy. Nie je to zdravá vec, lebo v podstate obom inštitúciám ide — čo sa týka výskumu jazyka a jazykovej kultúry — o jednu a tú istú vec. Doc. Ružička odpovedal doc. Ondrušovi v tom zmysle, že nie je si vedomý, že by bol v prejave veci takto formuloval. Sú však isté okolnosti, ktoré na nedobrý vzťah medzi ústavom a vysokou školou poukazujú. Do druhého zväzku Recueil nedostal napr. od popredných členov katedry slovenčiny ani jeden príspevok. Robia sa prieskumy o stave slovenčiny na stredných školách: prečo nechodia na tento prieskum i pracovníci z vysokých škôl? Aj Filozofická fakulta UK sa musí do veci zaangažovať, pretože ide aj o jej záležitosť. Situácia na vysokých školách nie je totiž dobrá. Prof. Pauliny namietal k plánovaniu výskumných úloh v rámci ZSJ, že nevedno, čo je z toho práca ZSJ a čo práca pracovníkov Jazykovedného ústavu. Prečo sa isté úlohy dávajú do ZSJ, keď ich nakoniec vykonáva ústav? Dr. Kočiš ako tajomník ZSJ vysvetlil, že možnosť robiť výskumnú úlohu v rámci ZSJ je vec nová a že zo smerníc nie je jasné, z akých príčin sa vedeckým spoločnostiam umožňuje výskum robiť. ZSJ pri heuristickom výskume pamiatok bude iba koordinátorom úlohy, dotáciu na výskum dostane ústav. Dr. Laciok privítal návrh predsedu ZSJ, aby sa formulovala nová výskumná úloha v ZSJ — preskúmať vznik a vývin jazykovedy na Slovensku, pretože sa táto úloha ukazuje ako naliehavá aj z iných príčin. Do úlohy žiada zainteresovať aj študentov. Doc. Ondruš tiež súhlasil s návrhom, aby sa spracovali dejiny lingvistiky. Túto úlohu v ZSJ bude treba koordinovať s čiastkovou úlohou, ktorá sa bude realizovať v súvislosti s 50. výročím založenia Univerzity Komenského v Bratislave. K rubrike v Pravde doc. Ondruš poznamenal, aby sa jazyková kultúra nerobila mentorsky, aby to nevyzeralo ako poučenie pre nevzdelaných ľudí. Dr. Horák pripomenul doc. Ondrušovi, že sú isté veci v jazykovej kultúre, ktoré sa dokazovať nemusia a nemajú — treba ich naozaj trpezlivo opakovať. Prečo dokazovať, že *rohlík* je *rožok?* S tým, že ľudia budú z niektorých formulácií v rubrike podráždení, budeme rátať. Doc. Ružička povedal, že zatiaľ sa profil rubriky iba hľadá. V základe to nemá byť rubrika opravárska, ale rubrika o jazyku a jazykovede. Časom dostane rubrika pravú a vlastnú tvár.

Valné zhromaždenie prijalo po diskusii návrh na novú výskumnú úlohu v rámci ZSJ. Návrh prof. Štolca valné zhromaždenie odporúča ďalej skúmať a prerokovať vo výbore ZSJ.

V programe valného zhromaždenia sa pokračovalo prečítaním návrhu na vylúčenie z členstva ZSJ. J. Baranovi, J. Bardúnovi, a Š. Millovi zaniká členstvo v ZSJ, pretože neprejavili záujem o prácu v ZSJ. Valné zhromaždenie vylúčenie z členstva schválilo. Predseda ZSJ ďalej prečítal mená tých pracovníkov, ktorých výbor ZSJ po uvážení navrhuje za nových členov ZSJ. Sú to títo pracovníci: J. Bartoš, J. Prokop, J. Kačala, Š. Michalus, Š. Lipták, I. Ripka, J. Bosák, R. Gedeon, R. Kuchar, M. Pisárčiková, K. Buzássyová, M. Majtánová, J. Skladaná, R. Repka, P. Šima, J. Orvošová, O. Toscanová-Gajdošová, N. Čeppanová, E. Uhliariková, dr. A. Bolek, M. Roháľ, P. Bernáth, L. Dedinská, D. Urbánik, Ľ. Jurzová, S. Šebejová, Z. Poljaková, T. Šperková, P. Kušnír. Tento návrh valné zhromaždenie jednohlasne prijalo.

Cez prestávku si členovia ZSJ prevzali nové členské preukazy a dočasný Organizačný poriadok ZSJ. Po prestávke sa vedenia valného zhromaždenia ujal doc. Š. Ondruš. Členovia si vypočuli prednášku Mgr. Danuty Abrahamowiczovej z Krakova na tému *J. Baudouin de Courtenay a Slováci.* Diskusia po prednáške nebola. Prof. E. Pauliny sa prednášateľke poďakoval za historicky veľmi cenné objavy o nevšednom záujme svetoznámeho poľského jazykovedca o osudy Slovákov v Rakúsko-Uhorsku. Tým sa valné zhromaždenie skončilo.

Večer o 19,30 hod. sa všetci členovia ZSJ zúčastnili na slávnostnom programe umeleckej skupiny Intergenerácia — Spevy zašlej slávy. Slávnostný večer sa konal z príležitosti premenovania Ústavu slovenského jazyka SAV na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.

F. Kočiš

Zpráva o činnosti ZSJ za rok 1966

1. *Hlavná činnosť.* — Rok 1966 ako prvý vo funkčnom období novozvoleného výboru Združenia sa vyznačoval veľmi intenzívnou prednáškovou činnosťou v Bratislave i v pobočkách, najmä v pobočke pri Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove.

V Združení odznelo v minulom roku dovedna 50 prednášok, z toho v Bratislave 17, v Nitre 5, v Banskej Bystrici 12 a v Prešove 16.

V Združení v Bratislave i v pobočkách prednášali zväčša naši poprední jazykovedci, z českých jazykovedcov iba univ. prof. dr. Milan Romportl, a to v Prešove na tému *Z problematiky akustickej fonetiky.* V Bratislave a v Prešove prednášali i zahraniční hostia. V Bratislave to boli títo jazykovedci: prof. dr. I. Mahnkenová z Göttingenu o vetnej melódii v slovanských jazykoch, prof. dr. M. A. K. Halliday z Londýna o lingvistických systémoch, prof. dr. H. Spitzbardt z Jeny o výpočtovej lingvistike a o teórii informácie, J. Ch. Guibert, lektor francúzštiny na FF UK, na tému *Niekoľko aspektov vo vývine súčasnej francúzštiny* a dr. Wolfgang Dressler z Viedne na tému *Nominálny a verbálny plurál.* V Prešove prednášali dvaja nemeckí dialektológovia a historici z Jeny: dr. R. Schaftlein o slovanských jazykových zvyškoch v durínskych nárečiach a menách a dr. P. Suchsland o problémoch a metódach výskumu jazyka a listín na podklade durínskych písomností.

Z ostatných prednášateľov treba spomenúť prof. dr. A. V. Isačenka, ktorému sa po dlhšom odkladaní termínu prednášky predsa len podarilo prísť do Bratislavy. Prednášal na tému *Z akustického výskumu spisovnej slovenčiny.*

Do programu prednášok v terajšom funkčnom období sa zaradil aj cyklus prednášok o teórii spisovného jazyka a o jazykovej kultúre. Úvodom do tohto cyklu bola prednáška doc. dr. J. Ružičku na valnom zhromaždení, konanom 12. a 13. januára 1966. V rámci tohto cyklu odzneli minulého roku v Bratislave 4 prednášky, v Prešove 4 prednášky, v Banskej Bystrici 2 prednášky (prednášky v rámci seminára o jazykovej kultúre uvedieme osobitne). Spolu desať prednášok.

Ako osobitnú akciu v rámci prednášok o jazykovej kultúre treba spomenúť dve prednášky predsedu ZSJ doc. dr. J. Ružičku v Divadle Jonáša Záborského v Prešove a v Štátnom divadle v Košiciach; na týchto prednáškach sa zúčastnili aj niektorí členovia prešovskej pobočky Združenia.

Účasť členov na prednáškach bola asi takáto: v Bratislave sa priemer pohyboval medzi počtom 30—40 členov, v pobočkách vychádza priemer okolo 20 členov. Na prednáškach v pobočkách sa zúčastnili aj poslucháči slovenčiny z príslušných fakúlt. V Bratislave sa na prednáškach Združenia poslucháči slovenčiny nezúčastňovali (okrem ojedinelých výnimiek).

2. *Organizačná činnosť.* — Organizačná činnosť ZSJ spadá do právomoci hlavného výboru, ktorý má 14 členov. Bežnú činnosť Združenia vykonáva predsedníctvo ZJS, zložené z predsedu, vedeckého tajomníka a hospodára. Výbor ZSJ zasadal v minulom roku dvakrát. Na prvej schôdzke podrobne prerokoval tieto otázky: a) náplň cyklu prednášok o teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry, b) stav členstva a registrácia členstva, c) aktuálne otázky týkajúce sa organizačného poriadku, d) členstvo Združenia slovenských jazykovedcov v medzinárodných asociáciách, e) právny pomer medzi Združením slovenských jazykovedcov pri SAV a Jazykovědným sdružením pri ČSAV, f) výmena členských preukazov. Na druhej schôdzke bola na programe činnosť Združenia plánovaná na rok 1967.

Tajomník Združenia sa dvakrát zúčastnil na aktíve predsedov a tajomníkov vedeckých spoločností pri SAV, Aktívy usporaduje Komisia pre organizovanie vedeckých spoločností pri SAV, pomocou ktorej koordinuje Predsedníctvo SAV činnosť spoločností. Členom tejto komisie z radov jazykovedcov je doc. dr. V. Blanár, DrSc. Každý z členov komisie má na starosti (pod patronátom) tri spoločnosti. Naším patrónom je pracovník Ústavu štátu a práva doc. dr. Bianchi, CSc.

Jednou z hlavných otázok, o ktorej sa veľmi diskutovalo na spomínaných aktívoch, bola otázka členskej bázy v spoločnostiach. Doterajší organizačný poriadok, ktorý je dočasný, hovorí, že spoločnosti sú výberovými spoločnosťami a sústreďujú v sebe osvedčených pracovníkov v príslušnom vednom odbore, v našom prípade v jazykovede. Na aktíve sa mnohí funkcionári prihovárali za to, aby členská základňa bola čo najširšia a aby sa v spoločnosti združovali všetci záujemci o príslušný vedný odbor. Táto otázka nebola vyriešená, ale zástupca ČSAV dr. Popela na aktíve oznámil, že sa pracuje na konečnej úprave stanov vedeckých spoločností, ktoré pravdepodobne schváli možnosť čo najširšieho členstva v spoločnostiach. Otázku členstva preto rozoberáme podrobnejšie, lebo aj Združenie slovenských jazykovedcov sa bude usilovať sústrediť okolo centra v Bratislave čo najväčší počet jazykovedcov, učiteľov slovenčiny a ostatných pracovníkov, ktorí pracujú komparatisticky na základe slovenčiny. V súlade s tým ešte minulého roku výbor Združenia schválil návrh, podľa ktorého treba sa obrátiť na spomínaných pracovníkov a ponúknuť im členstvo v ZSJ. Na výzvu odpovedalo niekoľko katedier slovenčiny, viac katedier jazykov a západných filológií a odporúčalo niektorých svojich učiteľov prijať za členov ZSJ. Túto akciu možno pokladať za úspešnú. Výbor ZSJ odporúča prihlásených pracovníkov prijať za členov už na tomto valnom zhromaždení.

3. *Špeciálne akcie pobočiek.* — Dňa 26. 11. 1966 usporiadala pobočka ZSJ pri PF v Banskej Bystrici v spolupráci s Katedrou slovenského jazyka a literatúry pri PF seminár o jazykovej kultúre. Na seminár boli pozvaní učitelia PF, učitelia slovenčiny v Banskej Bystrici, pracovníci rozhlasu, divadla a tlače a pracovníci ostatných kultúrnych inštitúcií. Na seminári prednášali naši šiesti členovia. Odznelo 6 referátov, v ktorých sa prednášatelia usilovali poukázať na tie miesta v jednotlivých rovinách jazykového systému, kde sa chyby v gramatickej norme a v slohovej primeranosti vyskytujú najčastejšie. Vychádzalo sa z konkrétnej jazykovej situácie v škole, v rozhlase a v novinách.

4. *Edičná činnosť.* — V minulom roku sa pripravoval do tlače druhý zväzok sborníka Recueil linguistique de Bratislava. V tomto roku sa sborník odovzdá do sadzby.

F. Kočiš

Zpráva o stave členstva ZSJ

Keď v r. 1957 vzniklo Združenie slovenských jazykovedcov, malo 20 členov, prevažne popredných slovenských lingvistov. Hoci rast členstva ani v jednom funkčnom období nebol mimoriadne intenzívny, predsa počet členov Združenia od r. 1957 vzrástol niekoľkonásobne. Podľa platného poriadku, resp. zvyklostí, pribralo ZSJ nových členov až v r. 1960; vtedy pribudlo 8 nových členov. Podstatnejšie sa členská základňa ZSJ rozšírila v r. 1963 (o 37 členov) a potom aj v r. 1966, keď počet členov vzrástol o 29. Rozšírenie členskej základne súvisí so vznikom pobočiek v Banskej Bystrici, Prešove a Nitre, ale aj s novými úlohami, ktoré ZSJ plní a má plniť.

V záznamoch predchádzajúceho výboru bolo zaregistrovaných 121 členov. Jednou z prvých organizačných úloh terajšieho výboru bolo spresniť a doplniť potrebné základné údaje o členoch, ktoré v istých prípadoch boli nedostačujúce, aby sa mohla urobiť dokladnejšia evidencia a aby sa získali podklady pre vydanie nových legitimácií. Táto akcia prebiehala počas celého minulého roku (najintenzívnejšie v 1. štvrťroku) a bola spojená s inkasom členských príspevkov. Skončila sa úspešne: získali sa chýbajúce údaje o členoch a namiesto plánovaných 1200 Kčs na členské príspevky pribudlo na účet ZSJ 2930 Kčs. Tým sa podarilo v podstatnej miere likvidovať nedoplatky na členské aj za predchádzajúce roky.

K 20. februáru 1967 malo Združenie slovenských jazykovedcov 117 členov. Traja členovia evidovaní v záznamoch predchádzajúceho výboru nereagovali na naše písomné alebo osobné výzvy, aby sa aktívne zúčastňovali na podujatiach Združenia a aby zaplatili členské, preto sa výbor ZSJ rozhodol vyčiarknuť ich zo zoznamu členov. Zo 117 registrovaných členov je 73 z bratislavského centra, 13 z banskobystrickej pobočky, 20 z pobočky v Prešove a 11 z nitrianskej pobočky.

I. Masár

O jazyku a štýle súčasnej prózy pre mládež

V posledných rokoch sa viditeľne rozrástla naša literárna tvorba pre mládež. Ide nielen o jej kvantitatívny rast, ale najmä o zaujímavý vývin jej jazykovo-štylistickej a tematickej orientácie. Bolo treba podrobiť tento druh slovesného umenia rozboru, vymedziť jeho postavenie v celonárodnej kultúre a preskúmať jeho vývinové tendencie. Tejto problematike sa venovala osobitná konferencia

o jazyku a štýle súčasnej prózy pre mládež (v Smoleniciach v dňoch 11.–13. marca 1965). Referáty a diskusné príspevky z tejto konferencie boli uverejnené v sborníku *Jazyk a umelecké dielo* (Bratislava, Mladé letá, 1966).

Referát J. Ružičku (str. 14–21) obsahuje vcelku štyri tézy. 1. Prednášateľ zdôrazňuje potrebu funkčného vymedzenia dvoch komplementárnych štylistík, štylistiky jazykovednej a štylistiky literárnovednej. Každá z nich sa zameriava na inú zložku literárneho diela. Zladením jednotlivých poznatkov sa vytvára komplexný obraz umeleckého diela. Jazykovedná štylistika skúma najmä výstavbu textu a používa osvedčené jazykové metódy. Umelecký text sa analyzuje predovšetkým z hľadiska súčasnej normy spisovného jazyka. 2. Východiskom jazykovedného skúmania textu nie je autorský zámer, ale estetický dojem čitateľa. 3. Štrukturalisti (napr. Mukařovský) pokladali umelecké dielo za uzavretú štruktúru vzájomne podmienených elementov v istej rovnováhe a v jazykovej zložke videli v prvom rade funkciu estetickú. J. Ružička konštatuje, že sa v štrukturalistickom rozbore pristupovalo k umeleckému dielu skôr z pozícií literárnovedných než jazykovedných. Naproti tomu jazykovedná štylistika chápe umelecký jazyk ako súčasť jazykového systému, a teda aj v básnickom jazyku treba vidieť popri estetickom dosahu aj funkciu komunikatívnu. Pravda, jazykovedná štylistika sa pri hodnotení umeleckého diela stotožňuje so štrukturalistickými hľadiskami vo viacerých bodoch. 4. Proti názoru niektorých literárnych vedcov (napr. J. Poliak) J. Ružička žiada vyčleniť literatúru pre mládež ako osobitný druh národnej literatúry, lebo je tematicky, kompozične a jazykovo do istej miery obmedzená (napr. spoločenské tabu).

Z úvodného referátu J. Poliaka (str. 23–45) treba uviesť najmä tieto myšlienky. 1. Jazykovedec sa nemôže obísť bez štúdia umeleckej literatúry, lebo je v nej zafixovaný národný jazyk. No zasa ani spisovateľ nesplní svoju úlohu, ak sa neorientuje poznatkami praktickej jazykovedy, hoci tieto poznatky prijíma cez filter svojho vlastného jazyka, osvojeného v životných prostrediach. Ako hodnotí spisovateľ jazykové prostriedky, vidieť z toho, ako ich uplatňuje v jednotlivých rečových pásmach. – Jazyk je v literárnom diele len prostriedkom. Literatúra však potrebuje aj nejazykové prostriedky. Nimi sú obrazy a charaktery ľudí. Preto je literárne dielo bohatým zdrojom na poznanie istého obdobia. 2. Súčasná literatúra sa vymkýna nielen z povinnosti ilustrovať „úvodnikárske heslá“ a riešiť „naoktrojované úlohy“ z hľadiska dogmatických poučiek, ale aj z prisluhovania novému schematizmu. Aby sa literatúra nespreneverila veľkým cieľom, na budovanie socializmu sa díva „cez potreby, túžby a doterajšie životné skúsenosti človeka“. 3. Prístup jazykovedca ku skúmaniu literárnoumeleckého textu môže byť dvojaký. Jedna skupina jazykovedcov skúma slovesné dielo len ako „zásobáreň jazykových javov“. Pre druhú skupinu jazykovedcov je východiskom rozboru umelecké dielo ako celok. Úlohou umeleckého diela je pôsobiť. Preto správna cesta k hodnoteniu literatúry pre mládež vedie cez zážitok mladého čitateľa, nie cez postoj dospelého človeka.

Zo štyroch špecificky zameraných koreferátov sa na najťažšiu problematiku podujal J. Mistrík. V rámci témy *Kompozícia v štýle prózy pre mládež* (str. 48–65) referent rozlišuje tematickú (obsahovú) kompozíciu a textovú kompozíciu (jazykovo-kompozičnú stránku) literárneho diela.

Kompozičnou výstavbou textu rozumie J. Mistrík jednak členenie textu (kapitoly, odseky, názov, striedanie rečových pásem a pod.), jednak problematiku väzby nadvetných útvarov (napr. kontextová expresívnosť, kontrasty, gradácia, kontextové členenie a i.). Textovú kompozíciu definuje ako „cieľavedomú metódu zaraďovania jazykových jednotiek v prehovorovom celku“. Voľba kom-

pozičných prvkov závisí od stupňa mentálnej (apercepčnej) úrovne čitateľa (3 stupne: predškolský, žiacky a mládežnícky – od 15 rokov).

Z kompozičného hľadiska črtajú sa dva základné typy súčasnej prózy: próza reprodukujúca a próza dramatizujúca. Do reprodukujúcej prózy (prózy „pre dieťa") patria tradičné útvary, v ktorých rozprávačom je dospelá osoba (rozprávky, rozprávania, spomienky, dobrodružná literatúra a i.). Dramatizujúca próza podáva dej „cez dieťa". Podávateľ a prijímateľ sa stotožňujú, autor cíti a myslí v úlohe dieťaťa.

V ďalšom analyzuje autor funkciu nadpisu, odseku, rečových pásem a ich typov, a to v aplikácii na jednotlivé literárne diela pre mládež. V podávanej teórii kompozície sa uplatňuje schéma tzv. vertikálneho a horizontálneho členenia textu.

G. Horák v koreferáte o slovnej zásobe v literatúre pre mládež (str. 67–82) konštatoval, že pomenúvací inventár literatúry predčitateľského a raného čitateľského obdobia sa výrazne odlišuje od pomenúvacích prostriedkov literatúry čitateľského obdobia. V literatúre prvého druhu sa obmedzuje frekvencia obrazne použitých pomenovaní, a pokiaľ sa používajú, posunutie ich významu sa pripravuje v predchádzajúcom texte. Ak každá z dialogizujúcich osôb chápe isté slovo inak, dochádza k slovným hrám a k jazykovému žartu.

Ďalej si referent všíma úsilie mládežníckych spisovateľov o využívanie sviežich výrazových prostriedkov, najmä v prirovnaní a frazeologických jednotkách. V súvislosti s problematikou slangu autor správne zdôraznil, že sa u nás „hravá aktivita detí prehnala", že záľubu v slangu treba skôr tlmiť ako rozvíjať, lebo slangom „treba len prisáľať, a nie ho podávať ako hlavné jedlo".

J. Oravec sa v koreferáte o syntaktických črtách najnovšej prózy pre mládež (str. 83–104) usiloval postrehnúť tri syntaktické zvláštnosti v literatúre pre mládež, ktorými sa napodobuje úsilie detí vyjadrovať sa stručne, expresívne a zvláštne. Prvá črta sa realizuje v podobe elipsy, proziopézy, krátkych jednočlenných viet (najmä infinitívnych) a bezspojkových súvetí. Syntaktickú expresívnosť vidí autor v používaní častíc a citosloviec (!), osobitného slovosledu a vetosledu, intonácie, v uvoľňovaní vetných členov a podradených viet, v osloveniach, viacnásobných členoch a pod. Syntaktická zvláštnosť vyplýva z napodobovania reči dospelých (napr. odborné prvky).

V poslednom koreferáte (*Výrazové vlastnosti súčasnej prózy pre mládež*, str. 105–135) poukázal F. Miko na dva znaky súčasnej detskej literatúry: uplatnenie detského aspektu (teda nielen literatúra pre dieťa a o dieťati, ale aj „cez dieťa") a jej neobmedzená umeleckosť. Porovnáva jazykové prostriedky detského aspektu s jazykovou štylizáciou z aspektu dospelých. Ide o zaujímavé postrehy, no na niektorých miestach, zdá sa, žiada sa od čitateľa istá „ochota" veriť, že je to tak, ako hovorí autor (napr. v prípade spojky *a*).

V diskusii sa vymenili názory na principiálne i špeciálne otázky. E. Pauliny neuznáva dve štylistiky, ale len komplexný rozbor umeleckého diela, a teda len jednu štylistiku ako vedu o slovesnom umení. Pri analýze literárneho diela zdôrazňuje štrukturalistické stanovisko a prihliadanie na zámer spisovateľa (výber jednotlivých prvkov so zameraním na cieľ). Proti tomu na jednostrannosť štrukturalistického hľadiska poukázal J. Horecký. Podľa neho treba mať na zreteli nielen hotové dielo ako štruktúru, ale aj postup pri jeho tvorení a dekódovací proces pri jeho čítaní.

Rôznorodé hľadiská sa uplatnili aj v otázkach opozície estetická funkcia–výchovno-poučná funkcia. Estetickú funkciu treba klásť na prvý plán, výchovno-poučný zámer má byť skrytý, nenápadný (J. Poliak, V. Budovi-

čová), pravda, výchovnosť neslobodno chápať úzko (ako prostý didaktizmus), ale ako objektívne pôsobenie (J. Poliak). Podľa J. Štolca úloha literatúry pre mládež sa nevyčerpáva splnením estetického zámeru. Jej úlohou je nenápadne vychovávať dobrým príkladom.

Podľa R. Morica spisovateľov zámer sa nemá hľadať tam, kde nebol. Literárne dielo sa totiž dopĺňa, upravuje a dotvára až dovtedy, kým sa nedostane do tlače. — O tom, ako dielo vyznie a kto si ho napokon privlastní, neraz nerozhoduje ani autor, ani kritik alebo vydavateľ, ale až vek čitateľov. Rozhoduje teda zážitok čitateľa (Jarunková).

Z podobného hľadiska sa díva na literárne dielo aj M. Šalingová. Umelecké dielo sa skúma ako hotový fakt (Ch. Bally), nie z hľadiska zámeru. Preto v rozličných dobách a u rozličných čitateľov môže dielo vzbudzovať rozličné impresie. Alogickosť chápe diskutérka ako prostriedok humorizácie textu a psychologickej charakterizácie dieťaťa.

Na stanovisko tematickej a jazykovej neobmedzenosti v literatúre pre mládež sa postavil R. Moric. Neuznáva „bariéru" medzi literatúrou pre mládež a slovesným umením pre dospelých. Detskej a mládežníckej literatúre vyčíta, že sa v nej obchádzajú niektoré javy života, ktoré vraj mládeži „chýbajú pri komplexnosti pohľadu na svet a život". Pri tejto príležitosti možno diskutérovi pripomenúť trochu doplnené myšlienky Ch. Ballyho, že sa totiž formou reči a jej obsahom zaraďuje každý človek do istej spoločenskej vrstvy, a to od demoralizovaného úbožiaka až po reprezentanta najdôstojnejšej národnej morálky. Platí to aj o spisovateľovi, no najmä o spisovateľovi pre mládež.

O slangu a niektorých excentrických syntaktických prvkoch sa hovorilo väčšinou tak, aby aj vlk bol nasýtený, aj baran ostal celý. Tak napr. Jarunkovej knižka Jediná je podľa M. Urbančoka „umelecky vydarená, dobrá aj s tým slangom, má kladný spoločenský, morálny i jazykový podtext", ale vzápätí sa M. Urbančok pozastavuje nad slangom detí v reči s rodičmi a učiteľmi a pripomína, že v diele takto stavanom „mládež sa bude páčiť sama sebe, a to aj v tom, v čom by sa páčiť nemala". To vraj „stojí za uváženie" aj pre „jazykovú výchovu". Proti prepiatosti a samoúčelnosti slangu a niektorých syntaktických prvkov vyznievajú viaceré príspevky (V. Švenková, F. Kočiš, J. Jacko, J. Furdík). Mestský slang obhajovala M. Jančová, čiastočne aj V. Budovičová. Na väčšie nebezpečenstvo spoločenského slangu (proti profesionálnemu) poukázal G. Horák. Opačnej mienky je J. Horecký a A. Stich, lebo v prípade spoločenského slangu (napr. *matika, soužka*) si deti uvedomujú nespisovnosť slov, zatiaľ čo pri profesionálnom slangu toto vedomie nespisovnosti chýba. Na neujasnený pojem „miery v používaní slangu" upozornila V. Budovičová.

Pomerne málo sa hovorilo o účasti ľudovej reči v próze pre mládež. Podľa J. Findru sa už nárečie nemôže používať ako charakterizačný prostriedok. Inác žiada „citlivo postupovať pri voľbe nárečia i slangu". V prospech ľudovej reči diskutoval A. Habovštiak. O týchto problémoch prezieravo hovoril J. Štolc. Nestavia sa proti slangu, ak sa využíva primerane a funkčne, ale poslanie literatúry pre mládež vidí v prvom rade v jej kladnom pôsobení na charakterový vývin, na utváranie jazykovej kultúry, jazykového vkusu a spoločenského citu. Nemá sa zabúdať ani na zdroj ľudového jazyka. Spätosť spisovného jazyka s nárečiami (rešpektuje sa aj u veľkých kultúrnych národov) pokladá J. Štolc za „symptóm zdravého krvného obehu národného jazyka".

Diskusná časť sborníka obsahuje aj zmienky o nenápadnom uplatňovaní technickej tematiky a odborných termínov v mládežníckej literatúre (L. Dvonč),

o potrebe estetickej hygieny pri vydávaní detskej literatúry (B. Kovalová), o problémoch s prekladom inojazyčnej literatúry (M. Lesná), o zvukovej stránke vety a jej stavbe v detskej literatúre (A. Habovštiak), o frekvencii rozličných druhov viet (J. Mlacek) a napokon aj o nekritickom a nefunkčnom používaní nevhodných lexikálnych prvkov (V. Budovičová, J. Štolc a i.).

Z jazykovej stránky možno sborníku vyčítať niektoré menšie nepresnosti a nedôslednosti (napr. interpunkcia, slovosled). Vcelku ho však hodnotíme ako cenný prínos pre ďalšie usmerňovanie a kvalitatívny rast našej mládežníckej literatúry.

J. Holý

Znovu o literárnej avantgarde

Po celom rade štúdií, uverejnených o slovenskej avantgarde v rozličných kultúrnych časopisoch, vychádza ako IX. zväzok Litterarií (Štúdie a dokumenty — 1966) sborník s hlavným nadpisom *O literárnej avantgarde*. Je venovaný akademikovi J. Mukařovskému pri príležitosti jeho 75. narodenín. Redakcia v úvode spomína dôvody, pre ktoré venuje IX. ročník Litterarií poprednému českému vedcovi, ktorý „stelesňuje pojmy progresívnosti a avantgardnosti" (7).

Vlastnú problematiku okolo avantgardy otvára štúdia M. Bakoša *O pojme umeleckej avantgardy* (9—16). M. Bakoš chápe pojem umeleckých avantgárd ako historický, pričom si všíma spoločenské korene a historické poslanie umeleckých avantgárd v spoločenskom živote a v kultúre 20. storočia. Pojmu „avantgarda" sa pripisuje rozmanitý obsah, zmysel, preto sa ukazuje potreba vymedziť základné znaky a funkcie termínu „umelecká avantgarda", ktorým sa v dejinách umenia označuje určitý vnútorne hodne diferencovaný smer (resp. snahy) integrovaný základnými spoločnými črtami. Kým M. Bakoš sa vo svojom príspevku sústredil hlavne na vytýčenie ideologických znakov a na historické poslanie avantgardných smerov v literatúre, ostatné štúdie sa zväčša sústreďujú na charakteristiku estetických programov a umeleckej praxe jednotlivých príslušníkov slovenskej avantgardy, prípadne ich súčasníkov.

Zaujímavý experiment predstavuje štúdia O. Čepana *Jazykové predpoklady montáže v poézii* (43—72). O. Čepan využíva podnety zo súčasnej jazykovedy a aplikuje výskumné výsledky modernej fonológie na oblasť umeleckej literatúry, konkrétne na montáž v poézii.

O. Čepana zaujímajú vzťahy medzi kódom a kontextom, princípy kombinácie a selekcie jednotlivých prvkov, procesy sémantizácie a desémantizácie a s tým súvisiace princípy montáže v poézii. Montáž chápe ako metódu, ktorou sa spájajú osihotené, odľahlé a pôvodne nesúmerateľné prvky do nových veršových kontextov (70). O. Čepan hovorí o „fonológii" montážových postupov v poézii (70). Pri analýze konkrétnych umeleckých textov (Reisel, Kostra, Fabry, Novomeský, Brezina, Kollár, S. B. Hroboň, P. O. Hviezdoslav, J. Kráľ atď.) sa O. Čepanovi skutočne darí čerpať z podnetov súčasnej fonológie a dochádza k veľmi pozitívnym výsledkom. Ako celok je však Čepanov postup diskutabilný. To preto, že hláskový systém i jeho charakteristiky sú pevné, jednoznačné a značne kontrastujú s prvkami v poézii, ktoré sú nejednoznačné, mno-

hoznačné, dvojznačné, mnohofunkčné atď. Predpokladaná analógia medzi fonologickými kombinačnými postupmi a veršovými montážnymi postupmi je analógia veľmi voľná a príliš vzdialená na to, aby sa mohli klásť vedľa seba tak blízko, ako to robí O. Čepan v tejto štúdii. A tak, ako konštatuje sám autor v závere svojej zaujímavej práce, má tento náčrt problematiky jazykových predpokladov montáže (od hláskových po syntaktické) predbežne hypotetický ráz.

Dobrým podkladom pre dejiny rýmu v medzivojnovom období je rozsiahla a na materiál bohatá štúdia V. Turčányho *Rým v poetizme* (73—135). Autor vychádza z dôležitej funkcie rýmu v básnickej metóde poetistov. Podobne ako poetisti, chápe i V. Turčány rým širšie, zahrnuje do tohto pojmu aj rozličné druhy asonancií a ich kombinácie s konsonanciami (74). Sleduje funkcie rýmov pri tvorení básnických obrazov, ktoré mali provokovať svojou novosťou, neobyčajnosťou i nepresnosťou na pozadí kanonizovaných rýmov v predchádzajúcich básnických školách.

Problematika rýmu v poetizme si zasluhuje veľkú pozornosť literárnych vedcov preto, že rým tohto obdobia zohral významnú úlohu v dejinách rýmu umeleckej literatúry. Poetizmus vedome položil dôraz na sémantické zložky a funkcie rýmu, ktoré si podriaďujú v nebývalej miere ostatné zložky verša (i básne), spôsobujú vnútornú diferenciáciu a novú organizáciu zložiek v rámci veršových útvarov i v rámci básne. Poetizmus tým, že vyzdvihol vysunutú úlohu konca verša pri utváraní celkovej podoby významovej i zvukovej stránky poetického verša, spôsobil, že dokonca horizontálne obrazy prechádzajú skoro výlučne do vertikálnych, do rýmových konfrontácií. Poetizmus poskytuje vďačný materiál na skúmanie súvislostí medzi rýmom a básnickými obrazmi, metaforami. K analýze týchto vzťahov sa však V. Turčány dostáva menej—najčastejšie sa uspokojuje s charakteristikami rýmov zo stránky zvukovej, hláskovej, zo stránky rozsahu, dĺžky rýmovaných slov, ich vplyvu na rytmický charakter veršov, na charakteristiku kombinácií rozličných druhov rýmov (rým ženský, mužský, vnútorný, koncový, rýmové echo atď.) a ich postavenie vo veršovej štruktúre jednotlivých básnických individualít.

V. Turčány podáva podrobnú a presvedčivú charakteristiku rýmov v poézii L. Novomeského, ktorý nadväzuje na formálne výdobytky rýmu v poetizme a po prvej fáze uvoľnenia eufonickej zložky rýmu prichádza v jeho poézii v neskorších rokoch k reakcii. Novomeský sa vracia k presnému rýmu a súčasne sa vzďaľuje od poetizmu.

Charakter a funkcie rýmu v nadrealistickej poézii ilustruje V. Turčány analýzou rýmu vo Fabryho Uťatých rukách (98 n.). Fabryho prínos vidí V. Turčány v tom, že R. Fabry implikuje nový význam starým formálnym prvkom zámernou paródiou a výraznou provokatívnosťou ideovou, estetickou, morálnou ap.

Inú vývinovú fázu v preberaní podnetov a výdobytkov poetizmu predstavuje poézia tzv. Katolíckej moderny, reprezentovanej básnickými dielami Hlbinu, Ušáka-Olivu, Dilonga a V. Beniaka. Osobitnú pozornosť autor venuje najmä rýmu v poézii V. Beniaka, hoci časove jeho tvorba už vybočuje z rámca štúdia rýmu medzi dvoma vojnami. V básnickej tvorbe V. Beniaka ukazuje Turčány nielen na tvorivé využívanie výdobytkov poetistickej poetiky, ale aj na osviežovanie poézie asimiláciou prvkov ľudovej slovesnosti (122). Vo voľnej súvislosti s preberaním folklórnych prvkov v Beniakovej poézii možno vidieť ďalšiu vlastnosť Beniakovho rýmu, a to nepresnosť, ktorá sa odráža v rytmickej zložke tak, že v mnohých prípadoch spôsobuje transakcentáciu slov. Je to tak i na-

priek tomu, že rytmická funkcia rýmu sa v Beniakovej poézii vcelku potláča, keďže väčšina veršov tvorí samostatné vetné jednotky (123).

Turčányho príspevok k dejinám rýmu v slovenskej poézii dokumentuje hlbokú znalosť danej problematiky a možno očakávať, že po tejto podrobnej charakteristike eufonických kvalít rýmov spomínaného obdobia bude nasledovať i podrobná sémantická analýza, analýza zložitých vzťahov medzi „vertikálnou a horizontálnou metaforou", k čomu sa autor v tejto štúdii dostával iba v druhom pláne.

Ďalšie dva zaujímavé príspevky sa venujú problematike umeleckej prózy. Je to príspevok J. Ševčeka *Štruktúra kapitoly v modernom slovenskom románe* (137–164) a štúdia F. Mika *K syntaxi avantgardnej prózy* (165–195).

J. Ševček sa snaží na vybratých základných prozaických dielach od Kukučína po Bednára a Ťažkého charakterizovať vývinový proces umeleckých postupov pri výstavbe prozaického štruktúrneho celku. Na ilustráciu tohto procesu si vyberá kapitolu, jej formálny, obsahový i funkčný charakter v štruktúre umeleckej prózy jednotlivých vývinových fáz tohto prozaického žánru.

Prísnu obsahovú a formálnu zviazanosť kapitol v umeleckej próze M. Kukučína, ilustrovanú na románe Dom v stráni, vystriedala postupná uvoľnenosť a autonómnosť kapitol v Urbanovom Živom biči. Okrem toho epickosť ustupuje v prospech lyrickosti a subjektivizácie epických postupov. Kapitoly tu podľa Ševčeka predstavujú akoby samostatné novely, ide teda o kapitoly-novely, ktoré majú vlastnú dramatickú dynamiku, formálnu ucelenosť a ich napájanie na hlavnú epickú líniu sa deje odlišne od tradičných postupov v umeleckej próze – približuje sa k dráme, takže Urbanova kapitola má hlavnú funkciu dramatizovať dej románu.

Novú vývinovú etapu v preskupovaní epických a lyrických prvkov v epickej štruktúre predstavuje Hronského román Jozef Mak. Výrazná tendencia po objektivizovanom rozprávaní v klasickej próze M. Kukučína s pomerne presným priestorovým, časovým a dejovým začlenením sa nahrádza novou tendenciou, zameranou nie na vonkajší svet, ale na vnútorný svet postáv. To spôsobuje rozrušenie znakov tradičného epického času, priestoru, deja, kompozičných postupov i rozprávačských postupov. A hoci sa táto problematika – problematika epického rozprávača, jeho charakter a funkcie v klasickej epickej próze a v modernej próze Ševčekovi priam núkali do pozornosti, obišiel ich. A je to na škodu veci, pretože ani vývin takých zložiek epickej štruktúry, ako je kapitola, nemožno dostatočne a úplne vysvetliť bez charakteristiky rozprávačských prostriedkov, postupov, bez vysvetlenia úlohy rozprávača v umeleckej próze rozmanitého typu.

To isté sa týka aj vysvetľovania odlišného charakteru kapitol, subkapitol a „momentiek" v próze Švantnera, Bednára a Ťažkého. V závere článku Ševček správne konštatuje, že s pojmom „kapitola" nemožno rovnako narábať v tradičnej, klasickej próze i v modernej próze, kde sa výstavbové tematické i formálne prostriedky a postupy podstatne menia.

Nové výsledky výskumov prináša aj štúdia F. Mika o syntaktických prostriedkoch v novele M. Figuli Tri gaštanové kone. Nové preto, že sa autorovi podarilo nájsť hlboké súvislosti medzi charakterom použitých syntaktických prostriedkov a obsahovou i estetickou zložkou umeleckého diela. Mikovi sa v tomto príspevku podarilo nielen zdôvodniť funkcie syntaktických prostriedkov epického diela vnútri štruktúry, ale podoprieť aj všeobecnejší jav, totiž dobovú manifestáciu faktu, že lyrická próza je plnohodnotným umením, že má integrálne estetické ciele atď.

Miko presvedčivo ukazuje, že hoci lyrické impulzy v tejto próze M. Figuli vychádzajú z tematickej a lexikálnej roviny, plnohodnotnými sa stávajú v umeleckej štruktúre až vtedy, keď sa pevnejšie skĺbia s vhodnými syntaktickými prostriedkami, rytmicky organizovanými tak, že sa v próze vetné jednotky pociťujú ako rytmický faktor (podobne ako v lyrickej poézii verš).

K základnej problematike slovenskej literárnej avantgardy sa voľne priraďujú ďalšie dve štúdie, a to štúdia J. Levého *Sémantika verša* (17—42) a príspevok O. Susa *Geneze sémantiky umění v české tvarové estetice* (196—224). Obidve štúdie majú vysokú odbornú úroveň a bolo by sa im treba venovať osobitne. V novších časoch sa sémantickej problematike verša venovalo hodne pozornosti aj na medzinárodných versologických konferenciách konaných v Brne (1964, 1966). Dúfame, že sa naskytne príležitosť vrátiť sa k tejto zaujímavej problematike.

Ak by sme chceli hodnotiť IX. zväzok Litterarií ako celok, treba povedať, že sa opäť vykonal kus dobrej práce pri poznávaní jednotlivých prostriedkov poézie i prózy, dejín slovenskej literatúry i pri poznávaní charakteru štruktúr umeleckých diel v jednotlivých vývinových etapách našej literatúry.

M. Ivanová-Šalingová

ROZLIČNOSTI

„Zatvárací špendlík" alebo spinka, sponka, zápinka? — Pri bežných pomenovacích postupoch pozorujeme, že sa nové pomenovanie obyčajne utvorí zo slov domáceho pôvodu, dakedy sa preberie cudzie slovo alebo sa využije staršie pomenovanie v novom význame, prípadne sa pomocou príd. mena v prívlastku zúži význam staršieho pomenovania a využije sa na označenie nového predmetu, javu atď.

Našu pozornosť zaujalo z tejto stránky slovné spojenie „zatvárací špendlík", ktoré občas stretávame v úradných spisoch, zoznamoch alebo sem-tam v hovorenej reči, najmä v Bratislave (menej na ostatnom území Slovenska). V poslednom čase sme sa s ním stretli aj v próze J. Šikulu S Rozarkou (str. 50): *Kedysi dávno chodieval do Hruškovca drobný starček v ošúchanej baranici, v ošúchanom kabáte, previazaný býval motúzom, keďže mal na kabáte iba celkom vrchný gombík, pod gombíkom zatvárací špendlík, pod špendlíkom, nuž tam bol ten motúz, ktorý mu nahradzoval tretí gombík a zároveň pridržoval chlebník, v ktorom nosieval kúsok chleba na zjedenie a fľašu s čiernou kávou na zapitie.*

Ako spracúvajú a hodnotia pomenovanie „zapínací špendlík" lexikografické diela a aké slová sa používajú v skutočnosti na slovenskom území na označenie tohto predmetu.

Slovník slovenského jazyka zaznamenáva dvojslovné pomenovanie „zatvárací špendlík" na dvoch miestach, a to pri slove *špendlík* (SSJ IV, 440) a pri slove *zatvárací* (SSJ V, 548). Ani na jednom z týchto miest sa slovné spojenie „zatvárací špendlík" nehodnotí, neuvádzajú sa synonymá, ani sa nevysvetľuje význam spojenia. Môžeme povedať, že sa tu dané pomenovanie nespracovalo vyhovujúcim spôsobom.

Pri základnom, heslovom slove *špendlík* sa vysvetľujú významy takto: „1. spinadlo obyč. majúce podobu ihly s malou hlavičkou" a pri tomto význame sa bez akéhokoľvek vysvetlenia uvádzajú ako príklady spojenia: *pichnúť špendlíkom, poistný, zatvárací špendlík,* čo je nesprávny postup. Ani výklad významu slova *špendlík* celkom nevyhovuje, lepší je napr. výklad významu v českom slovníku (*Příruční slovník jazyka českého V,* S–Š, Praha 1948–1951, 1134): „prostředek ke spínání v podobě jehly, mající místo ouška hlavičku". Je zaujímavé, že pri tomto hesle sa v českom slovníku vôbec neuvádza spojenie *zavírací špendlík;* pravdepodobne vypadlo nedopatrením a uvádza sa iba pri adjektíve *zavírací.* Ako ďalšie významy sa v tomto slovníku uvádzajú tieto: „ozdobné spinadlo, brož" a „zahr. špendlík odrůda slívy s peckovicemi podlouhlými, žlutými a časně zrajícími".

V SSJ sa uvádza ako druhý význam slova špendlík „2. ovoc. druh slivky".

Z toho, ako sa spracúva združené pomenovanie „zatvárací špendlík" pri heslovom slove *špendlík* a pri príd. mene *zatvárací,* vidno, že postavenie tohto slova v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny nie je jasné a jednoznačné. Na Slovensku sa totiž na označenie spínadla tohto typu na odev používajú iné pomenovania. Poznáme napr. slová *spinka, sponka, zápinka* a rôzne obmeny cudzieho slova, prevzatého z nemčiny: „zicherka, zicherhajcka, zicherajcka" atď.

Pri správnom lexikografickom spracovaní by bolo treba spojenie „zatvárací špendlík" hodnotiť ako nespisovné a uviesť domáce a spisovné ekvivalenty: *spinka, sponka.* Slová *zápinok, zápinka* sú tiež spisovné, ale obmedzené na menšie územie stredného Slovenska a významovo sú rozlíšené.

Porovnávaním jednotlivých lexikografických diel sme zistili, že sa slová *spinka, sponka* ako bezchybné, výborné slovanské a slovenské slová spracúvajú nedostatočne. Napr. P. Tvrdý uvádza slovo *sponka* v *Slovenskom frazeologickom slovníku* (Praha — Prešov 1933, 580) priveľmi lakonicky: *sponka, -y.* Chýba výklad i synonymá. Slovo *spinka* vysvetľuje tu na str. 578 takto: „retiazka s háčkom na spínanie". Slová *zápinok, zápinka* P. Tvrdý vôbec nezaznamenáva. Bohatšie spracúva slovo *spinka* SSJ IV, 161: „1. obyč. drobný ozdobný predmet slúžiaci na zapnutie niečoho, napr. odevu, knihy ap., sponka, spona; 2. retiazka s háčikom na spínanie". Podst. meno *sponka* je iba prihniezdované pri heslovom slove *spona* ako zdrobnenina k prvému významu a konkrétne vyzerá spracovanie takto: „s. do vlasov; kanc. upravený drôtik na spínanie spisov; veter. prvý článok prsta koňa, prežúvavcov a ošípaných". *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí* (od K. Kálala a M. Kálala), Banská Bystrica 1923, uvádza na str. 163 slová *spinka, sponka* kuso, bez akéhokoľvek vysvetlenia a bez ekvivalentov a slovo *sponka* ešte raz iba ako synonymum slova *zápinka,* pri ktorom spracúva aj podobu *zápinok.* Pri slove *zápinka* uvádza tento slovník dva významy, a to 1. sponka a 2. „přípřež" (po slovensky *prípinka, prípinok*); pri druhom význame zaznamenáva rodový variant *zápinok.* V podstate zhodným spôsobom spracúva slová *zápinka — zápinok* aj SSJ V na str. 496.

Kvôli názornosti uvedieme celé heslá: *zápinka,*[1] -y, -niek ž. spona, sponka, pracka: topánky so z-ou, kniha so z-ami; *zápinka,*[2] -y, -niek ž. i *zápinok,* -nku m. nár. pár koní pripriahnutých k záprahu na ťažkom úseku cesty, príprah, prípinka, prípinok: Zápinka ťahá rozheganú káru. (Kuk.)"

Z toho, čo sme uviedli vyššie, vyplýva, že dobré slovenské výrazy *spinka, sponka, zápinka* treba v budúcich slovníkoch spisovnej slovenčiny spracovať lepšie, bohatšie. Treba ich považovať za spisovné slová na označenie predmetu, ktorý sa v češtine označuje dvojslovným spojením „zavírací špendlík" a prevzatým nemeckým, nesprávnym slovom „zicherka". Pomenovanie *špendlík* má vyhranený význam, označuje predmet so spodnou časťou ako ihla a s hornou časťou rozšírenou do podoby hlavičky. Slová *spinka* a *sponka* sa významovo celkom nekryjú — na spínanie vlasov používame napr. sponku, nie spinku. Aj takéto jemné významové odtienky treba v normatívnom slovníku spisovného jazyka zachytiť.

M. Ivanová-Šalingová

Bábkoherec, bábkoherečka, bábkohra. — Ide o novšie slová, ktoré *Slovník slovenského jazyka* neuvádza. Chceme sa preto zmieniť o ich používaní v spisovnom jazyku.

V slovenčine je viac slov, ktoré vznikli zložením dvoch základov pomocou samohlásky *o,* napr.: *ľadoborec, tlakomer, teplomer, delostrelec* ap. Do okruhu takto utvorených slov patria aj naše zložené podstatné mená *bábkoherec, bábkoherečka, bábkohra.* V súvislosti s ich vznikom v slovenčine však nevylučujeme vplyv českých podôb *loutkoherec, loutkoherečka, loutkohra.* Doklady na používanie slov *bábkoherec, bábkoherečka* a *bábkohra: Veľké umenie vynikajúceho bábkoherca očarilo odborníkov i publikum.* (KŽ 14, č. 30) — *K cel-*